

KiTOD

KASTAMONU İNSAN VE TOPLUM
DERGİSİ

CİLT: 1

SAYI: 2

YIL: 2023

J E N E R İ K / T A G

İMTİYAZ SAHİBİ / OWNER

**KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
İNSAN VE TOPLUM
BİLİMLERİ FAKÜLTESİ**

BAŞ EDITÖR / CHIEF EDITOR
AYTEKİN DEMİRCİOĞLU

CO-EDITORS

**AYÇA BAYDAR
REYHANOĞULLARI**

BEKİR TAŞTAN

GÖKNUR ÇETİNKAYA

Y A Y I N V E D A N I Ő M A K U R U L U

EDITORIAL BOARD

1-Mehmet Serhat YILMAZ

Kastamonu University, TÜRKiYE

2-Hasan Sacit KESEROĞLU

Kastamonu University, TÜRKiYE

3-Celalettin DURAN

Kastamonu University, TÜRKiYE

4-Orhan SÖYLEMEZ

Kastamonu University, TÜRKiYE

5-Şerif DEMİR

Kastamonu University, TÜRKiYE

6-Tuba UYMAZ

Kastamonu University, TÜRKiYE

7-Ömer ERDOĞAN

Kastamonu University, TÜRKiYE

8-Yavuz UNAT

Kastamonu University, TÜRKiYE

9-Abdullah AYDIN

Kastamonu University, TÜRKiYE

10-Erdal AKSOY

Hacı Bayram Veli University,
TÜRKiYE

11-Fahri TEMİZYÜREK

Gaziantep University, TÜRKiYE

12-Olcobay KARATEV

National University, KYRGYZSTAN

13-Mübariz AĞALARLI

State Pedagoji University,
AZERBAİJAN

14-Ayten SEZER ARIĞ

Hacettepe University, TÜRKiYE

15-Mehmet ATALAN

Kastamonu University, TÜRKiYE

16-Duran AYDINÖZÜ

Kastamonu University, TÜRKiYE

17-Mustafa EĞİLMEZ

Kastamonu University, TÜRKiYE

18-Hasan BAHAR

Selçuk University, TÜRKiYE

19-Halit ÇAL

Hacı Bayram Veli University,
TÜRKiYE

20-Muharrem ÇETİN

Kastamonu University, TÜRKiYE

21-Olgun DEĞİRMENCİ

TOBB University, TÜRKiYE

Y A Y I N V E D A N I Ő M A K U R U L U

EDITORIAL BOARD

22-Mehmet KILDIROĞLU

Kastamonu University, TÜRKiYE

23-Yavuz DEMİREL

Kastamonu University, TÜRKiYE

24-Sabahat DENİZ

Marmara University, TÜRKiYE

25-Birsel KÜÇÜKSİPAHİOĞLU

İstanbul University, TÜRKiYE

26-Mehmet ÖZ

Hacettepe University, TÜRKiYE

27-Hüsnü ÖZLÜ

Milli Savunma University, TÜRKiYE

28-Alaattin DOLU

Kastamonu University, TÜRKiYE

29-Serdar SAĞLAM

Hacı Bayram Veli University, TÜRKiYE

30-Alptekin SÖKMEN

Kastamonu University, TÜRKiYE

31-Seyfi YILDIRIM

Hacettepe University, TÜRKiYE

32-İsmet TÜRKMEN

Tokat Gaziosmanpaşa University,
TÜRKiYE

33-İsmet ÜZEN

Çankırı Karatekin University, TÜRKiYE

34-Behçet Kemal YEŐİLBURSA

Bursa Uludağ University, TÜRKiYE

35-Cevdet YAKUPOĞLU

Kastamonu University, TÜRKiYE

36-Erol YILDIR

Kastamonu University, TÜRKiYE

37-Seyhan YILMAZ

Kastamonu University, TÜRKiYE

38-Metin YURDAGÜR

Kastamonu University, TÜRKiYE

39-Eren YÜRÜDÜR

Tokat Gaziosmanpaşa University,
TÜRKiYE

40-Mustafa Öztürk AKÇAOĞLU

Kastamonu University, TÜRKiYE

41-Fahri ATASOY

Gazi University, TÜRKiYE

42-Recep BÜYÜKTOLU

Çankırı Karatekin University, TÜRKiYE

Y A Y I N V E D A N I Ő M A K U R U L U

EDITORIAL BOARD

43-Ramazan Erhan GÜLLÜ

İstanbul University, TÜRKİYE

44-Selman Tunay KAMER

Kastamonu University, TÜRKİYE

45-Ergin JABLE

Pristine University, KOSOVO

46-Hatice GÜZEL MUMYAKMAZ

Yozgat Bozok University, TÜRKİYE

47-Zafer TANGÜLÜ

Muğla Sıtkı Koçman University,
TÜRKİYE

48-Kaan YILMAZ

Kastamonu University, TÜRKİYE

49-Rabia AKTAŞ

Kastamonu University, TÜRKİYE

50-Asena KIZILARSLAN

Kastamonu University, TÜRKİYE

51-Mahmut ÇELİK

Istip Gotse Delcev University,
Macedonia

KİTOD HAKKINDA

KASTAMONU İNSAN VE TOPLUM
DERGİSİ
KIŞ 2023, CİLT 1, SAYI 2

Kastamonu İnsan ve Toplum Dergisi (KİTOD) 2023'de kurulmuştur. Sosyal Bilimler Alanında yılda iki kez olmak üzere ücretsiz, online, açık erişim yayın yapan akademik ve bilimsel bir süreli Yayındır.

KİTOD'da kör hakemlik sistemi uygulanmaktadır. Makaleler önce 2 hakeme gönderilir. Hakem görüşlerinin 1 olumlu - 1 olumsuz olması durumunda makale üçüncü hakeme gönderilir. Sonuç buna göre belirlenir.

KİTOD intihale karşı katı bir yayın anlayışına sahiptir. Makaleler, kaynakçasız olarak en fazla % 20 benzerlik taşımalıdır. Daha fazla benzerlik taşıyan makaleler yayın için kabul edilmemektedir. Yazar(lar) makalelerini KİTOD'a yüklemeyen önce intihal programlarında denetlemelidir.

KİTOD'a gönderilen makaleler başka bir yerde yayınlanmış ya da yayın için sıra bekliyor olmamalıdır.

Yazar(lar) yayımlanmak üzere gönderdikleri makalelerin yayın ve telif hakkını KİTOD'a devretmeyi peşinen kabul eder. Yazar(lar) bundan dolayı ücret veya başka imtiyaz talep edemezler. Yayımlanmış makaleler KİTOD'a ve yazar(lar)a atıf yapmak suretiyle herkes tarafından kullanılabilir.

Makalelerin konu, içerik vb. açılardan üçüncü kişilere ve yasalara karşı tüm sorumluluğu yazar(lar)a aittir.

İLETİŞİM

Web:

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kitod>

Email:

aytekindemircioglu@kastamonu.edu.tr

Tel:

0366 280 1903

ABOUT KJHS

KASTAMONU JOURNAL OF HUMAN
AND SOCIETY
WINTER 2023, VOLUME 1, ISSUE 2

Kastamonu Journal of Human and Society (KJHS) was established in 2023.

It is an academic and scientific periodical that publishes free, online, open access twice a year in the field of Social Sciences.

Blind review system is applied in KJHS. The articles are first sent to 2 reviewers. If the reviewers' comments are 1 positive - 1 negative, the article is sent to the third reviewer. The result is determined accordingly.

KJHS has a strict editorial approach against plagiarism. Articles should bear a maximum of 20% similarity without references. Articles with more similarity are not accepted for publication. Author(s) should check their articles for plagiarism before uploading them to KJHS.

Articles submitted to KJHS must not be published elsewhere or pending publication.

The author(s) agree in advance to transfer the publication and copyright of the articles they send for publication to KJHS. The author(s) cannot demand any fees or other privileges for this reason. Published articles can be used by anyone, with attribution to KJHS and the author(s).

Subject, content, etc. of articles. all responsibility towards third parties and the law in terms of belongs to the author(s).

CONTACT

Web:

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kitod>

Email:

aytekindemircioglu@kastamonu.edu.tr

Phone:

+90 366 280 1903

İ Ç İ N D E K İ L E R

CONTENTS

1-1366230

Sartre'in Erostrate öyküsündeki Hilbert'in gerçek çoklu öldürme faillerinin karakteri bağlamında psikolojik analizi

Psychological analysis of Hilbert in Sartre's story Erostrate in the context of the character of the real perpetrators of multiple murders

Aysin ÖZAY & Abdullah DURAKOĞLU

137 -150

2-1374687

Küçük Kara Balık kitabının felsefi sorgulama bağlamında incelenmesi

A study into the book "the little black fish" in the context of philosophical questioning

Ekrem Ziya DUMAN & İrem Seray TABUR

151 - 168

3-1312023

Prof. Dr. Murat Sarıcık'ın "Put: Hicaz'ın Beş Putu ve Çağdaş Putlar" adlı eserinin karşılaştırmalı tahlil ve değerlendirmesi

Comparative analysis and evaluation of Prof. Dr. Murat Sarıcık's "Idol: Five Idols of Hijaz and Contemporary Idols"

Mustafa EĞİLMEZ & Eda GEYİK

169 - 182

İ Ç İ N D E K İ L E R

CONTENTS

4-1387814

Girişimcilik ve sosyal medya

Entrepreneurship and social media

Beyza TOKSOY

183 - 194

5-1364805

Kastamonu'da bir kendir şirketi kurma girişimi:

Kastamonu Kendir İstihsalat ve İhracat Şirketi (1918)

Attempt to Establish a Hemp Company in Kastamonu: Kastamonu
Hemp Production and Export Company (1918)

Gülşah KAYA

195 - 206

6-1374777

Balfour Deklarasyonu'nun İlanı, Tepki ve Destekler

Announcement of the Balfour Declaration, Reaction and Supports

Havva YAVUZ & Necmi UYANIK

207 - 222

7-1392535

Eğitim örgütlerinde etik liderlik: Sistematik analiz

Ethical leadership in educational organizations: Systematic
analysis

Serkan KÜTÜKÇÜ & Fatmanur ÖZEN

223 - 244

Editörden

Kastamonu İnsan ve Toplum Dergisi - KİTOD'un 1. cildini ve 2. sayısını yayımlamış olmaktan dolayı çok mutluyuz.

Yoğun bir emek ve çaba sonucu yayımlanan bu sayı için dergimize 8 makale başvurusu gelmiş olup bunlardan 7'si hakem değerlendirmeleri sonucunda kabul edilmiş, 1'i kabul edilmemiştir.

Bu sayıdaki makalelerde toplam 13 yazar, 19 hakem ve 4 editör görev almıştır.

Sayının hazırlanmasında emeği geçen yazarlara ve hakemlere, editör ve bilim kurulu üyelerine içtenlikle teşekkür ediyorum.

Dergimizin bu sayısının bilim dünyasına katkı sunması temennisiyle..

Prof. Dr. Aytekin
DEMİRCİOĞLU
Baş Editör

Introduction

We are very happy to publish the 1st volume and 2nd issue of Kastamonu Journal of Human and Society - KJHS.

For this issue, which was published as a result of intense effort and effort, 8 articles were submitted to our journal and 7 of them were accepted and 1 of them were rejected as a result of reviewer evaluations.

A total of 13 authors, 19 reviewers and 4 editors took part in the issue.

I sincerely thank the authors, reviewers, editors and members of the scientific board who contributed to the preparation of the issue.

Hoping that this issue of our journal will contribute to the scientific world.

Prof. Dr. Aytekin
DEMİRCİOĞLU, Ph.D.
Editor in Chief

ÖZAY, A. & DURAKOĞLU, A. (2023). Sartre'in Erostrate Öyküsündeki Hilbert'in gerçek çoklu öldürme faillerinin karakteri bağlamında psikolojik analizi. *Kastamonu İnsan ve Toplum Dergisi – KİTOD 1(2)*, 137-150. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10281668>, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kitod>

Sartre'in *Erostrate* öyküsündeki Hilbert'in gerçek çoklu öldürme faillerinin karakteri bağlamında psikolojik analizi

Aysin ÖZAY

İstinye Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans öğrencisi, 34396, İstanbul, Türkiye
E-mail: aysnozayyy@gmail.com. ORCID: 0000-0002-6762-0947

Abdullah DURAKOĞLU

Prof. Dr; Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, 14030, Bolu, Türkiye
E-mail: adurakoglu06@gmail.com. ORCID: 0000-0002-9687-8939

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date:

25/09/2023

Revizyon Tarihleri / Revision Dates:

07/10/2023

Kabul Tarihi / Accepted Date:

26/11/2023

Etik Beyan

(X) Makale için etik onay alınmamıştır. Yazar(lar), çalışmanın etik kurul onayına tabi olmadığını beyan eder(ler).

Araştırmacıların çalışmaya katkısı

1. Yazarın katkısı: Makaleyi yazdı, verileri topladı ve sonuçları analiz etti/raporladı (%.60).
2. Yazarın katkısı: Makaleyi yazdı, verileri topladı ve sonuçları analiz etti/raporladı (%.40).

Çıkar çatışması

Yazar(lar) bu çalışmada olası bir çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

Teşekkür

"Bu çalışmaya yazarlar dışında katkı sağlayan olmamıştır"

Sartre'in *Erostrate* öyküsündeki Hilbert'in gerçek çoklu öldürme faillerinin karakteri bağlamında psikolojik analizi

Öz

Fransız filozof Jean Paul Sartre'in "Erostrate" öyküsünün kahramanı Hilbert, kurbanlarını rastgele seçip cinayetler işleyerek kötü bir şöhrete sahip olmak isteyen bir karakteri temsil etmektedir. Bu çalışmada Sartre tarafından kurgulanan Hilbert karakteri ile yakın geçmişte cinayetler işleyen gerçek çoklu öldürme faillerinin tutum ve davranışlarıyla geçmişteki yaşantıları birbirleriyle karşılaştırılmıştır. Çalışmanın sonunda öykünün kahramanı Hilbert ile gerçek çoklu öldürme faillerinin özellikle tutum ve davranışlarında benzerliklerin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu benzerliklerden en önemlileri, kötü de olsa bir şöhrete sahip olmak istemeleri ve insanlardan başka bir ifadeyle toplumdan nefret etmeleridir. Çalışmanın son bölümünde ise Hilbert karakteri psikolojik açıdan analiz edilmiştir. Çalışmanın sonunda yazar Sartre tarafından Hilbert'in obsesif ve kompulsif davranışlar ortaya koyan narsist ve mizantropist bir karakter olarak kurgulandığı anlaşılmıştır. Çalışmanın sonunda ayrıca Hilbert'in bazı gerçek çoklu öldürme failleri gibi sadist cinsel fantezilere sahip olan bir karakteri temsil ettiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sartre, Erostrate, Hilbert, Çoklu Öldürme Failleri, Psikolojik Analiz.

Psychological analysis of Hilbert in Sartre's story *Erostrate* in the context of the character of the real perpetrators of multiple murders

Abstract

Hilbert, the hero of French philosopher Jean Paul Sartre's story "Erostrate", represents a character who wants to gain a bad reputation by randomly selecting his victims and committing murders. In this study, the character of Hilbert, fictionalized by Sartre, and the attitudes, behaviors and past experiences of real multiple murder perpetrators who have committed murders in the recent past are compared with each other. At the end of the study, it was determined that there were similarities in the attitudes and behaviors of Hilbert, the hero of the story, and the real perpetrators of multiple murders. The most important of these similarities is that they want to have a reputation, even if it is bad, and they hate people, in other words, society. In the last part of the study, the character Hilbert was analyzed from a psychological perspective. In the last of the study, Hilbert character was analyzed from psychological perspective. At the end of the study, it was inferred from that Hilbert was built by Sartre as a narcissist and misanthropist character who exhibits obsessive compulsive symptoms. At the end of the study, it was also confirmed that Hilbert represented a character with sadistic sexual fantasies, like some real agencies of multiple killing.

Keywords: Sartre, Erostrate, Hilbert, Multiple Murder Perpetrators, Psychological Analysis.

GİRİŞ

Varoluşçu Fransız filozof Jean Paul Sartre'in kaleme aldığı öykülerden biri olan 'Erostrate'de, kara kahraman olmaya çalışan bir insanın düşünceleri ve başından geçenler anlatılmaktadır. Öykünün başkahramanı Paul Hilbert dünyanın yedi harikasından biri olan Artemis Tapınağı'nı yakan Herostratus gibi yaşamını yitirdikten sonra unutulmaktan korkmakta ve işlemeyi tasarladığı cinayetlerle kötü bir şöhrete sahip olup adının sonsuza kadar hatırlanmasını istemektedir.

Paris'te çalışan Hilbert, bir gün iş arkadaşlarıyla konuşurken "ben kara kahramanları severim" der. Bunun üzerine Masse adındaki bir arkadaşı "ben sizin vermek istediğiniz örneği tanıyorum"

diyerek dünyanın ilk teröristi olarak bilinen Herostratus (Erostrate)'tan söz eder. Daha sonra kendisine “Artemis Tapınağı'nın mimarın adı ne?” diye soru sorulur. Masse, bu soruya “adı bile bilinmiyor sanırım” diye cevap verir. Herostratus'un adını ilk kez duyan Hilbert, Artemis Tapınağı'nın neden yakıldığını öğrendikten sonra daha da cesaret kazanır (Sartre, 1993, s. 68- 69). Evde yalnız yaşayan ve dışarıda belindeki tabancayla gezen Hilbert, bir daha işe gitmez. Bunun üzerine işine son verilir, kısa bir dönem işleyeceği cinayetleri tasarladıktan sonra da kalabalığın tam orta yerinde rastgele insanların üzerine kısa aralıklarla ateş etmeye başlar. Hilbert bir kişinin üzerine üç kurşun sıkıp kaçarken aynı anda bağırarak insanların sesini duyar. Panik esnasında iki el daha ateş eder. İnsanların “yakalayın katili, tutun katili” diyerek bağıştıklarını duyar. Bunun üzerine Hilbert, koşarak bir kahveye sığınır ve kendini tuvalete kapatır. Tuvalette tabancasında kalan son kurşunu kendisine sıkmak ister ama bir türlü cesaret edemez. Bu sırada kapıya yüklenen insanların seslerini duyar. Kapıya yüklenen kişilerden birinin “hadi açın size bir kötülük gelmeyecek” dediğini işitir. İntihar etmeye cesaret edemeyen Hilbert, kapıyı açar ve teslim olur (Sartre, 1993, s. 77- 79). Sartre'ın 'Erostrate' öyküsünde birden fazla cinayet işlemeye karar veren bir psikopatın yaşam kesitine yer verilmiştir. Öykünün kahramanı olan Hilbert, herhangi bir çoklu öldürme faili gibi kurbanlarını rastgele seçmektedir. Sartre'ın öykü kahramanı Hilbert'in düşünceleri ve yaşam biçimi günümüzün çoklu öldürme faillerinin yaşam biçimi ve düşünceleriyle birçok yönden benzerlik göstermektedir. Öyküde Sartre, tarihi bir olaya da vurgu yapmıştır. Bu olay, kayıtlara 'Herostratus'un Hikâyesi' adıyla geçmiştir.

Amaç

Bu çalışmanın temel amacı, Sartre'ın Erostrate öyküsünde kara kahraman olmaya çalışan bir karakter olarak kurgulanan Paul Hilbert figürünün tutum ve davranışlarıyla yakın geçmişte cinayetler işleyen gerçek çoklu öldürme faillerinin tutum ve davranışlarını birbirleriyle karşılaştırmaktır. Böylelikle Hilbert figürünün gerçek çoklu öldürme failleriyle ortak özelliklerini ve benzerliklerini tespit etmektir. Bu amacı gerçekleştirmek için çalışma sürecinde gerçek çoklu öldürme faillerinin tutum ve davranışlarına ilişkin bulgulardan yararlanılmış, öyküdeki Hilbert figürü ise psikolojik açıdan analiz edilmiştir.

Yöntem

Çalışma sürecinde nitel araştırma yaklaşımı kapsamında veriler, doküman incelenmesi aracılığıyla elde edilmiştir. Doküman incelemesi, araştırılması istenen yazılı materyalin çözümlenmesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 189). Doküman incelenmesinde veri olarak

kullanılacak dokümanlar arasında yazılı materyaller yer alır. Bu araştırmada doküman olarak gazete, kitap ve bilimsel makaleler kullanılmıştır.

Doküman analizi yönteminde geçerlik ve güvenilirliği sağlamak için dokümanları yalnızca incelemek yerine dokümanları yorumlamaya çalışmak gerekmektedir. Bu nedenle çalışma sürecinde öyküdeki bazı ifadeler yorumlanmıştır.

BULGULAR

Herostratus'un Hikâyesi

Tanrıça Artemis'e ithaf edilmiş olan Artemis Tapınağı'nın inşaatı 120 yılda tamamlanmıştır. Efes'te M.Ö. 550 yılında tamamlanmış olan bu eser, tarihe ismini yazdırmak isteyen Herostratus adında Efesli bir akıl hastası tarafından kundaklama sonucunda yanmıştır. Herostratus, bu eylemiyle dünyanın ilk teröristi olarak kayıtlara geçmiştir. Kundaklama sonucu tutuklanarak mahkemeye sevk edilen Herostratus, kendisini yargılayan yargıca şu şekilde cevap vermiştir: “Adım yüzyıllar boyunca anılacak ama sen Efes kentinin başyargıcu Kleon, seni kim hatırlayacak? Sen de beni yargıladığın için hatırlanacaksın” Yargılama sonucunda senato, Herostratus'a idam cezası vermiştir. Senato ayrıca ona tarihte eşine az rastlanır bir ceza daha vermiştir: “Damnatio Memoriae”. Latince'de “hatıranın lanetlenmesi” anlamını taşıyan bu ifade, kişinin varlığını hatırlamamak için verilen bir tür onursuzlaştırma cezasıdır. Bu cezayı alanların adının anılması yasaklanır, heykelleri varsa kafaları koparılır. Herostratus'a verilen bu ceza, bir süre işlevini yerine getirirse de tarihçi Theopompus'un tarihî olayı kayıt altına almasıyla etkisini yitirmiştir. Adını duyurmak, toplumda dikkat çekmek ve ilgi görmek adına yaptıklarının sonucunu düşünmeden zarar verici boyutlarda hareket eden kişilere karşı kullanılan “Herostratik Şöhreti” söyleminin çıkış noktası da bu olaya dayanır <https://www.milliyet.com.tr/molatik/galeri/efesli-herostratus-dunyanin-ilk-teroristi-89299>.

Daha önce de ifade edildiği gibi öyküdeki Hilbert, Herostratus gibi aynı amaçla hareket etse de onunkinden farklı bir eylemi gerçekleştirmeye çalışır. Hilbert, adının yıllar boyunca hatırlanması için birden fazla insanı öldürmeyi denemiştir. Bu yönüyle Hilbert, çoklu öldürme faili ya da çoklu öldürmeye teşebbüs eden fail olarak tanımlanabilir.

Çoklu Öldürme ve Kategorileri

Çoklu öldürme, en yalın ifadeyle birden fazla kimsenin öldürülmesi olarak tanımlanabilir. Seri katiller de çoklu öldürme failleri kategorisine dâhildir, ancak çoklu öldüren faillerin hepsi seri katil olarak nitelendirilemez. Çoklu öldürme, kategorileri şöyle tanımlanabilir (Gelişin, 2017, s. 18-19):

1. Kitle Katili: Planlanmış bir eylemdir. En az dört kişiyi öldüren kitle katili, eylemini aynı gün içinde gerçekleştirir. Öldürme eylemini, yakın mesafede gerçekleştirir.
2. Eğlence/ Âlem/ Çılgınlık Katili: Farklı motivasyonlardan etkilenerek kısa sürede aynı mekânda olmaksızın art arda cinayetler işler. Genellikle failin kurbanları arasında bir benzerlik veya bağıntı yoktur. Süre genellikle saatler ile sınırlıdır.
3. Seri Katil: En az iki kişiyi farklı zamanlarda öldürür. İşlediği cinayetler arasında psikolojik bir soğuma evresi ve bir sonraki cinayeti planlama süresi vardır.

Öyküdeki Hilbert Fransız yazarlarına yazdığı mektupta, cinayetleri Paris'in Odessa Sokağı'nın üstünde işlemeye karar verdiğini bildirir. Hilbert, kendisi dışında beş kişiyi öldürmeye karar verir. Çünkü tabancasında yalnız altı kurşun vardır. Son kurşunu da kendisine ayırmıştır. Cinayetleri çok kısa zamanda gerçekleştireceğine emindir (Sartre, 1993, s. 70-73).

Fransız yazarlara mektup yazdıktan sonra on beş gün evde işleyeceği cinayetleri planlayan Hilbert, bir akşam vakti planını gerçekleştirmek için Odessa Sokağı'na gider ve sokak lambası direğinin dibine dikilir. Kendisine adres soran birinin karnına aniden üç kurşunu boşaltır. Daha sonra kaçır ve Odessa Sokağı'ndaki insanların arkadan bağıştıklarını duyarken rastgele iki kez daha ateş eder ve daha sonra koşarak kahveye sığınır. Henüz aradan bir dakika dâhi geçmemiştir. Bu sırada Hilbert, kendi kendine düşünerek bir değerlendirmede bulunur. Hilbert, ilk eylemini kendisine adres soran bir erkek üzerinde gerçekleştirmiştir. Onun karnına üç mermi sıktığına emin olsa da ölüp ölmediğine emin değildir. Belki de onu yalnızca yaralamıştır. Daha sonra attığı iki kurşunun da kimseye rast gelmediği düşünceleri zihninde dolanmaya başlamıştır (Sartre, 1993, s. 76- 78). Hilbert, tasarısını gerçekleştirememiştir. O, kendisiyle birlikte altı kişiyi öldürmeyi planlamıştır. Öyküde Hilbert'in tasarısını tam olarak gerçekleştiremediğine dair bilgi vardır ancak hangi boyutta gerçekleştirdiğine dair bir bilgi yoktur. Altı kişiyi öldürmeye karar veren Hilbert, en fazla üç insanın katili olabilir. Belki de hiç kimseyi öldürememiştir. Hilbert, tasarısını tam olarak gerçekleştiremezse de çoklu öldürmeye teşebbüs eden fail olarak nitelendirilebilir. Öte yandan Hilbert, çoklu öldürme kategorilerinden biri olan kitle katiline dâhil edilebilir. Çünkü o, aynı gün içinde ve yakın mesafeden beş kişiyi öldürmeye karar vermiştir.

Hilbert ve Çoklu Öldürme Faillerinin Tutum ve Davranışları

Günümüzde gelişmiş Batılı ülkelerde, özellikle de okullarda çoklu kurban cinayetlerinde artış gözlenmektedir. Okul katliamına ABD'deki Columbia High School katliamı örnek olarak gösterilebilir. 20.04.1999 tarihinde 17 ve 18 yaşlarındaki iki genç, yaklaşık bir saat içinde 13 öğrenciyi ve 1 öğretmeni öldürüp birçok kişiyi yaraladıktan sonra intihar etmişlerdir. Aylar önce okula bombalı bir saldırı planlayan ve kafeteryaya yerleştirdikleri bombanın patlamaması

nedeniyle planlarını değiştiren aynı görüşteki iki genç silahla ateş ederek katliamı gerçekleştirmişlerdir. Bazıları bu öğrencilerin mobbinge uğradıkları için saldırıda bulduklarını iddia ederken soruşturma makamları, öğrencilerin tuttıkları günlükleri ve video kayıtlarını göz önünde bulundurarak şöhret olma gayesiyle katliam yaptıklarını ileri sürmüşlerdir (Artuk, 2019, s. 44).

Öyküdeki Hilbert de Fransız yazarlara gönderdiği mektupta, gazetelerde Hilbert adında birinin Edgar- Quinet Bulvarı'ndan geçerken beş kişiyi vurduğunu okuyacaklarını ifade etmiştir. Büyük günlük gazetelerin nasıl yazdıklarını, yazarların herkesten daha iyi bildiklerini vurgularken kendisinin de çok soğukkanlı olduğunu belirtir (Sartre, 1993, s. 72). Hilbert, işlediği cinayetlerden sonra şöhret olmak için yazarlara mektup yazmış ve mektubunda, “yarınki gazeteleri okuyunuz” ifadesine yer vererek “en derin saygılarımın kabulünü rica ederim sayın bayım” cümlesiyle satırlarına son vermiştir (Sartre, 1993, s. 72). Hilbert, yüz iki nüsha mektubu yüz iki zarfa yerleştirdikten sonra zarfların üzerine yüz iki Fransız yazarlarının adresini yazıp tümünü altı karne pulla birlikte çekmeceye koymuştur. Saldırıyı gerçekleştireceği gün mektupları posta kutusuna atarak katliamını gerçekleştireceği Odessa Sokağı'na doğru hareket etmiştir (Sartre, 1993, s. 72-75).

Birden fazla insan öldüren katillerin bir diğer özelliği, insanlardan daha genel bir ifadeyle toplumdaki nefret etmeleridir. 2011 ile 2014 yılları arasında 29 kişiyi öldürmekten 600 yıldan fazla hapis cezasına mahkûm edilen Brezilyalı Tiago Henrique Gomez, polisten alınan izinle, kendisiyle yapılan röportajda bunu açıkça itiraf etmiştir. Cinayetlerinin çoğunu motosikletle yakın mesafeden ateş ederek işleyen Gomez'e “toplumdan mı iğrenmiştin?” sorusu sorulmuş, Gomez bu soruya “evet” cevabını vermiştir. Bunun akabinde sorulan “kendini toplum tarafından dışlanmış mı hissediyorsun?” sorusunu ise Gomez “belki” cevabını vererek geçiştirmiştir. Brezilya'nın en çok bilinen seri katillerinden biri olan Gomez, ayrıca çocukken sessiz biri olduğunu ve bu yüzden okulda zorbalığa uğradığını da ifade etmiştir (Young, 2021, s. 123-140).

Fransız yazarlara yazdığı mektupta Hilbert de “sanıyorum ki, insanları sevmeyen bir insan nasıl olabileceğini merak eder, öğrenmek istersiniz. İşte ben, oyum ve insanları öylesine az seviyorum ki az sonra yarım düzine kadarını öldüreceğim” ifadesine yer verir. Bu yüzden toplum tarafından dışlandığının farkında olan Hilbert, yine aynı mektubunda salçalı istakozu sevip sevmemekte özgür olduğunu ancak insanları sevmediğim için insanların arasında yerinin olmadığını ve bu nedenle alçağın biri olduğunu ifade eder (Sartre, 1993, s. 70-71).

Hilbert'in Psikolojik Açıdan Analizi

Erostrate öyküsünün ana karakteri olan Paul Hilbert insanlara karşı oldukça mesafeli bir tutum içindedir. Öykünün ilk paragrafına bakıldığında karakterin kendisini diğer insanlardan daha üstün gördüğü anlaşılmaktadır. Sartre, Hilbert'in insanlara yukarıdan baktığını pencere ve yükseklik motifleriyle ele almıştır. Buradaki üstünlük ve küçümseme hissiyatları daha somut bir şekilde okuyucunun karşısına çıkmaktadır:

İnsanlara yukarıdan bakmak gerek. Işığı söndürüp pencereye geçiyordum yukarıdan birisinin onları gözleyeceğini akıllarına bile getirmiyorlardı. Önden görüşlerine dikkat ederler, bazıları da arkadan görüşlerine, ama bütün gösterileri bir yetmişlik seyirciler için hesaplanmıştı... Eğiliyordum ve gülmeye başlıyordum. O kadar gurur duydukları eşsiz, benzersiz şu "ayakta olma durumu" neredeydi şimdi? Kaldırımı yapışmış eziliyorlardı; yarı sürüngen iki uzun bacak omuzlarının altından çıkı çıkıveriyordu (Sartre, 2022, s. 73).

Öykünün ilk satırı Hilbert'in insanlar hakkındaki düşüncelerine ilişkindir. Işığı kapatarak dışarıdan görünmemek istemesi, kendisini diğer insanlardan soyutladığı ve bu şekilde onlarla arasına mesafe koyduğu göze çarpmaktadır. Hilbert, insanların kendilerini dışarıya karşı özenli bir şekilde ve dik bir duruşla gösterdiklerini ifade etmektedir. İnsanlara yukarıdan bakarak onların gerçek görünümünü ve ezilmiş hâllerini gördüğünü söylemektedir. Fakat kendisini daha üstün görme hâlinin sadece konum ve mekân üstünlüğü olduğunun da farkındadır "Öyleyse, kesin, insanlar üzerindeki üstünlüğüm nedir benim? Bir konum üstünlüğünden başka bir şey değil" (Sartre, 2022, s. 73). Hilbert, mekânsal olarak üstünlük kurabildiği durumlardan da keyif almaktadır. Öyküde sevdiği mekânlar olarak yüksek katlı yapılara örnekler verdiği görülmektedir: "Notre-Dame'ın kulelerini, Eyfel Kulesi'nin sahanlığını, Sacre-Coreur'ü, Delambre Sokağı'ndaki altıncı katımı seviyorum. Bunlar eşsiz simgeler" (Sartre, 2022, s. 73). Hilbert'e göre konum olarak insanlarla aynı yerde bulunmak onları küçümsemeye engel teşkil etmektedir. Bu sebeple insanlardan daha yüksek yerlerde bulunmayı tercih etmektedir. İnsanların arasında olduğunda onları küçük görememek kendisinde boğulma hissinin yaşanmasına neden olmaktadır: "Boğuluyordum. İnsanlarla düzayak bir yerde birlikte olunca onları karınca yerine koymak çok güçtür" (Sartre, 2022, s. 74). Bu açıdan değerlendirildiğinde Hilbert'in narsistik özelliklerinin olduğu söylenebilir. Narsisizmin kelime anlamı tam olarak bireylerin kendi bedensel ve ruhsal benliğine ya da karakterine aşırı bir bağlanma duyması ve kendini beğenmesi hatta kendi kendine hayran olması, empati yapmaması anlamına gelmektedir" (Koç, 2022, s. 24). Kavramın aslı mitolojiden de anlaşılacağı gibi çok eskilere dayanmaktadır. Edebiyat ve felsefe eserlerinde de kendisine yer bulan bu kavrama ilişkin tartışmaların psikoloji bilimine bağlı olarak yirminci yüzyılda ortaya çıktığı söylenebilir. Tartışmanın seyri psikoloji ve tıp alanındaki gelişmelere bağlı olarak değişmiştir (Demircioğlu, 2014, s. 73).

Narsistik kişilerin en belirgin özellikleri arasında kendisini diğer insanlardan daha üstün görmek yer almaktadır. Aynı zamanda bu kişiler sosyal ilişkilerinde duygusal iletişimden yoksundurlar (Demirci & Ekşi, 2017). Narsisizm, psikodinamik kuram perspektifinde değerlendirildiğinde erken çocukluk dönemi travmalarının ya da olumsuz ebeveyn tutumlarının etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Öyküye bakıldığında Hilbert'in bazı travmatik deneyimlere de maruz kaldığı görülmektedir. Bu travmatik deneyimler kendisini savunmasız ve güçsüz hissetmesine neden olmuştur. İnsanlardan korkması, uzun zamandır insanlar tarafından gözlemlendiğini düşünmesi ve insanlar tarafından dövülmesi onun bazı olumsuz düşüncelere sahip olmasına neden olmuştur. Uzun süredir gözleyen kişilerden kastının büyükler olduğunu ifade etmektedir. Bu "büyükler" kavramı onun yüksek katlarda kendisini daha büyük, aşağıdaki insanları ise daha küçük görmesiyle ilişkilendirilebilir.

Beni sonunda döveceklerini her zaman önceden bilmişimdir. Güçlü değilim ve kendimi savunamıyorum. Uzun süredir onlar gözlüyor beni; büyükler yani. Sokakta, gülmek için, ne yapacağımı görmek için beni itip kakıyorlardı. Hiç sesimi çıkarmıyordum. Hiçbir şey anlamamış gibi davranıyordum. Gelgelelim onların elindeydim. Onlardan korkuyordum; bu bir önseziydi. Ama düşünün ki onlardan nefret etmem için çok ciddi nedenlerim vardı (Sartre, 2022, s. 74).

Aynı zamanda bu "büyükler" kavramı psikodinamik açıdan ebeveynleriyle de ilişkilendirilebilir. Hilbert'in bu sözlerine bakıldığında ebeveynleri tarafından şiddete maruz kaldığı veya istismar edildiği düşünülebilir. Savunmasızlık kavramıyla çocukluk çağına dikkat çekilmektedir.

Literatürde ihmalkâr, aşağılayıcı veya empati yoksunu bir tutum içerisindeki ebeveynlerin çocuklarının narsistik örüntü geliştirme olasılığının daha yüksek olduğunu dile getiren kuramcılar olduğu gibi bunun tam tersine, gerçekdışı ve aşırı değer biçme eğilimindeki ebeveyn tutumlarının narsisizme kaynaklık edeceğini ifade edenler de bulunmaktadır (Koç, 2022, s. 25).

Hilbert'in genel özelliklerine ve davranışlarına bakıldığında ihmalkâr ve aşağılayıcı ebeveyn tutumlarına maruz kaldığı söylenebilir. "Horney'e göre gerçek benlikleri üzerinden sevgi göremeyen çocuklar, dikkat, sevgi ve takdir toplamak üzere sahte benlikler geliştirirler" (Koç, 2022, 26). Hilbert de kendisine sahte bir benlik geliştirmiş ve böylece adının tarihe kara bir elmas olarak geçmesi için Herostratus ile özdeşim kurmuştur. Hilbert, içindeki bu güçsüzlüğü ve savunmasızlığı kendisine tabanca satın alarak ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bu sayede kendisini daha güçlü ve korkusuz hissetmeye başlamıştır. Fakat öyküde Hilbert'in kendine güveninin sadece tabancadan kaynaklanmadığı da anlaşılmaktadır. Kendisini 'anarşist' biri olarak tanımlamaktadır. "Tabancalar, çatapatlar ve bombalar cinsinden bir varlıktım. Ben de bir gün, karanlık ömrümün sonunda, patlayacak ve magnezyum parıltısı gibi şiddetli ve kısa bir alevle dünyayı aydınlatacaktım" (Sartre, 2022, s. 82). Sartre bu satırlarla Herostratus'a gönderme yapmaktadır.

Hilbert, insanlardan nefret etmek için ciddi sebeplerinin olduğunu ifade etmektedir. Bu açıdan bakıldığında Hilbert'in mizantropist olduğunu söylemek mümkündür.

Mizantrop kelime kökeni olarak antik Yunancada Misos yani nefret ile insan anlamına gelen anthropos kavramlarının birleşiminden ortaya çıkmıştır. Terim olarak ise insandan nefret etmek, ürkemek, korkmak, çekinmek gibi anlamlara gelir. Hümanizm kavramının karşıtı olarak da değerlendirilebilir. Mizantropist düşüncenin felsefi, dini mitolojik, psikolojik, cinsiyetçi gibi birtakım dayanakları bulunmaktadır." (Yıldız & Soygan, 2021, s. 120).

Hilbert, öyküde daha önce hiçbir kadınla cinsel ilişkide bulunmadığını çünkü bir kadınla cinsel ilişkide bulunmanın soyguna uğramakla aynı olduğunu belirtmektedir. Cinsel ilişkiyi kendisinden bir parça vermek olarak gördüğü söylenebilir. İlişkileri temastan çok karşılıklı alışveriş olarak görmektedir. Ayrıca bu alışverişte kendisinin kaybetme ihtimalini düşünmek istememektedir. Bu sebeple cinsel ilişki girişimlerinde kadınları aşağılayarak onlara boyun eğdirmek istemektedir. Hilbert bu şekilde kazançlı çıkacağını düşünmektedir.

Bir kadınla yakın ilişkim hiç olmadı. Olsaydı kendimi soyguna uğramış hissedirdim. Onların üstüne çıkarsın, tamam, ama onlarda tüylü koca ağızlarıyla sizin apış aranızı yer bitirirler. Duyduğuma göre de bu alışverişte kazançlı çıkan onlar olurmuş. Ben kimseden bir şey istemiyorum, ama artık bir şey vermek de istemiyorum. Ya da bana, tiksintiyle boyun eğen soğuk ve sofu bir kadın gerekliydi (Sartre, 2022, s. 75).

Bu durum psikodinamik kurama göre ele alındığında Hilbert'in bilinçdışında erken çocukluk çağında bakım veren ile ilişkilerindeki çatışma, arzu ve içgüdüsel dürtülerin önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Bastırılmış cinsel dürtüler Hilbert de cinsel sadizm olarak ortaya çıkmaktadır.

Cinsel sadistler; şiddet ve küçük düşürücü davranıştan, kurbanın bu davranışa tepkisinden, uygulanan şiddet sonucu hissedilen güç ve kontrolden cinsel olarak uyarılırlar. Cinayeti dikkatlice planlama, aşağılama, ağrı ve korku uyandırma, baskı uygulama ve kontrol, bağlama, bandajlama, bedeni kesme, parçalama ve işkence dikkat çeken olay yeri davranışlarıdır (Kılıç & Balcıoğlu, 2012, s.54).

Çoklu öldürme faillerinin en belirgin özelliklerinden biri de güçlerini denetlemeleridir. İnsanlara hükmetme çabasında olan seri katiller, bu nedenle başka bir kişiyi tamamen denetimine alırlar (Pertuccelli, 2015, s. 23). Öykünün kahramanı Hilbert de çıplak kadınların daha savunmasız olduğunu düşünmektedir. Renee adındaki seks işçisi ile geçirdiği bir gecede ona hiç temas etmemiş sadece soyunmasını ve bu şekilde odada dolaşmasını istemiştir. Böyle davranarak aslında kadına hükmetmiş, bir süreliğine de olsa onu denetim altında tutmuştur.

Kadınların çıplakken yürümeleri kadar hiçbir şey canlarını sıkamaz. Topuklarını yere basmaya alışık değillerdir. Yosma sırtını kamburlaştırıyor ve kollarını salıveriyordu. Bense pek hoşnuttum; burada bir koltuğa sakın sakın oturmuş, boğazına kadar giyinik bir durumda,

eldivenlerim bile elimde; şu geçkin kadınsa benim emrim üzerine çırılçıplak soyunmuş, çevremde dolanıp duruyor (Sartre, 2022, s.78).

Hilbert, bu anda kendisini olabildiğince kapalı bir giyim şekli ile tarif etmektedir. Kadınlardaki çıplaklığı savunmasızlık olarak ifade ederken kendisinin ellerine kadar kapalı olmasını içgüdüsel olarak bir savunma olarak gördüğü söylenebilir. Kadınlar onun karşısında çırılçıplak dururken kendisi onların karşısında bütün şekilde kapalı olarak durmaktadır. Tüm gücü kendisinde göyerek kadınlara karşı üstünlük göstermektedir. Hilbert kadınlarla para karşılığında görüşse de ilişki kurmak yerine onlarla dalga geçmek ve onları şaşırtmak istemektedir. Hilbert'e göre bu durum kazanmakla eş değerdir ve cinsel doyuma bu şekilde ulaşmaktadır. O gece otel odasında kadını çırılçıplak bırakıp gitmiş ve bu durum ona büyük bir haz vermiştir "Merdivenleri inerken, 'işte benim istediğim herkesi şaşırtmak' diye düşündüm. Bir çocuk gibi sevinçliydim" (Sartre, 2022, s. 79).

Hilbert, seks işçisi ile ayrıldıktan sonra onu öldürmediği için pişmanlık duymaya başlamıştır. Kadının karnını delik deşik etmek istemiş ve bunun hayalini üç gece boyunca rüyasında görmüştür "Oradayken ateş etmeli, o karnı kalbura çevirmeliydim. O gece ve daha sonraki üç gece, rüyamda göbeğinin çevresine dizilmiş altı tane küçük kırmızı delik gördüm" (Sartre, 2022, s. 79). Hilbert de cinsel sadist fantezilerin olduğu görülmektedir ve öyküde cinsel sadist fanteziler bu satırlarla okuyucunun karşısına çıkmaktadır. Aynı zamanda bu hayali düşüncelerini eyleme geçirme planları yapmaktadır. Bu olaydan sonra Hilbert artık sokağa tabancası olmadan çıkmamıştır. İnsanları gözlemleyerek onları öldürdüğünün hayalini kurmaktadır. Zihninde bunları düşünürken küçük detaylar için harekete geçmektedir. Tabancasıyla daha iyi ateş edebilmek için kapalı atış yerinde kendisini geliştirmeye başlamıştır. Hilbert'in bu davranışları ele alındığında çocukluk çağı travmalarının etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. "Cinsel seri katillerde de çocukluk çağı travma ve istismar öyküsü pek çok vakada dikkati çekmektedir. İlişkili çocukluk çağı travma tipinin sadece cinsel istismar olması artık bir mit olarak kabul edilmektedir" (Kılıç & Balcıoğlu, 2012, s. 56).

Hilbert'in daha önce bir kadınla cinsel deneyim yaşamamış olmasına rağmen zihninde cinselliğe dair olumsuz düşüncelerin yer alması obsesif ve kompulsif (takıntı-zorlantı) davranış bozukluğuna yatkın olduğunu da göstermektedir. Obsesif ve kompulsif bozukluk, insanların tekrar eden istenmeyen düşünceleri, fikirleri ve takıntılarını yineleyici bir biçimde yapmaya yönlendiren bir tür kaygı bozukluğudur. El yıkama, eşyaları, kontrol etme veya temizleme gibi tekrar eden davranışlar, bir kişinin günlük faaliyetlerine ve sosyal etkileşimlerine önemli ölçüde olumsuz etkide bulunabilir (Yılmaz, 2018, s. 37). Aynı zamanda obsesif ve kompulsif düşünceler

çoğunlukla gerçek olmayan veya kötüye yorulan düşünceleri ifade etmektedir. Freud, diğer nevroitik örüntülerdeki gibi obsesif ve kompulsif bozukluğun da ebeveyn ve çocuk arasında yaşanan çatışmadan dolayı ortaya çıktığını ifade etmektedir. “Takıntılı olmaya aday kişi içindeki kirlilik, zıtlasma, saldırganlık ve inatçılık duygularıyla mücadele etmek için bazı savunma mekanizmaları geliştirir” (Toptaş, 2019, 97). Öyküde Hilbert de obsesif ve kompulsif davranışlar ortaya koymakta ve bu türden düşünceler zaman zaman aklından geçmektedir. Umumi helâlara girmemesi, diğer insanlarla eldivenle temasta bulunması ve eldivenlerini hiç çıkarmaması bu davranışlara örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca Hilbert otel odasına girdiğinde yeşil sabunu görüp onun için hiçbir şey ifade etmediğini söylemiş fakat otel odasından çıktıktan sonra sabunu yanına alarak kendi evinde sabunu eritinceye kadar ellerini yıkamıştır. Bu da obsesif ve kompulsif bozukluğun neden olduğu bir davranıştır. Aynı zamanda Hilbert’de görülen saldırgan dürtüler psikodinamik kurama göre savunma mekanizması olarak ele alınabilmektedir. Seri katiller takıntılı karakteristik özelliklere sahip olduklarından dolayı obsesif ve kompulsif bozukluğun gelişimine yatkın oldukları da söylenebilmektedir.

Hilbert, karanlık dünyasını aydınlatabilmek için tarihte kara bir elmas olarak anılmak istemektedir. Bu sebeple 102 yazara mektup yazarak insanlara olan nefretini dile getirmiş, işleyeceği cinayetin planından bahsetmiştir. Mektubun sonunda bu hislerinin öfke olmadığını aksine gayet sakin ve derin duygular içerisinde olduğunu söylemektedir. Zihninde cinayet planını oluşturmaya başlamaktadır. Cinayetten sonra yüzündeki değişimleri ve gözlerinin büyümesini düşünerek mutluluk duymaktadır. Hilbert’in tabancası 6 mermi aldığı için 6 cinayet işlemeyi düşünmektedir. Kendisinden başka 5 kişiyi öldürme planı kurmakta ve son kurşunu da kendisine saklamaktadır. Eğer tabancası daha fazla kurşun alabilseydi daha fazla kişiyi öldürebileceğini de ifade etmektedir. Uzun bir süre insanları gözlemlemiş, tabancasıyla birlikte insanların arasına girmiştir. Bu durum onda büyük bir korku yaratmıştır “Kendimi çalkantıya bıraktım, aralarından sıyrılmaya gücüm yetmiyordu. Birdenbire bu kalabalığın içinde kendimi yalnız ve küçük hissettim. İsteseler bana kötülük edecek gibiydiler” (Sartre, 2022, 86). Hilbert üç gün boyunca hiç yemek yememiş, yalnızca su içmiştir. Bu süre boyunca öfkeden delirdiğinden bütün ışıkları yakarak avazı çıktığı kadar bağırarak şarkı söylemiştir. Hilbert, planın vakti gelince cinayeti işlemek için tabancasını alarak evinden dışarı çıkmıştır. Fakat cinayet tasarısı planlandığı gibi gitmemiştir. Bir kişiye üç ateş atmış, iki kurşunu da kaçarken rastgele sıkmıştır. Son kurşunu kendisi için saklasa da kendisini öldürmeye cesaret edememiş ve teslim olmak zorunda kalmıştır.

SONUÇ

Fransız filozof Sartre tarafından çoklu öldürme faili olarak kurgulanan Hilbert'in tutum ve davranışlarıyla, geçmişteki yaşantıları günümüzdeki çoklu öldürme faillerininkiyle birçok yönden benzerlik arz etmektedir. Paris'te tek başına evde yaşayan ve sıradan bir yaşam süren Hilbert, kötü bir şöhrete sahip olmak istemekte ve bu nedenle cinayetler işlemeye teşebbüs etmektedir. Öykünün başında geçmişte bazı travmatik deneyimlere maruz kaldığı düşünülen Hilbert'in hissettiği duygular ve aklından geçen düşüncelerden söz edilmektedir. Günümüzde yakalanan çoklu öldürme faillerinin de geçmiş yaşantısı incelendiğinde zorbalıklara uğradığı, olumsuz ebeveyn tutumlarıyla yetiştirildikleri aynı zamanda bu durumun onları toplumdan ve insanlardan nefret etme noktasına getirdiği bilinmektedir. Öykünün kahramanı Hilbert de kendisine ve topluma yabancılaşan bir karakteri temsil etmektedir.

Hilbert karakteri psikolojik açıdan incelendiğinde klinik tabloda anti-sosyal kişilik bozukluğunu düşündürebilmektedir. Eş tanı olarak obsesif ve kompulsif bozukluk ve narsistik kişilik bozukluğu tanısı da konulabilir. Hilbert'in toplumsal normlara uymakta zorluk yaşadığı, kendisini sosyal hayattan ve çevresinden soyutladığı, işini bırakarak sorumluluk hissinden kaçındığı ve olumsuz duygu durumlar yaşadığı görülmektedir. Hilbert empati duygusundan yoksun bir kişiliktir ve yapacağı sorumsuz davranışlardan pişmanlık duymamaktadır. Aksine yapacağı eylemler geleceği aydınlatma noktasında motivasyon kaynağıdır. Hayatını genel anlamıyla plansız bir şekilde yaşamaktadır. Kendisinin veya bir başkasının güvenliğini yok sayacak; sadist olarak sayılabilecek eylemlerde bulunmaktadır. Bu davranışları hem cinsel yaşamında hem de soyut bir biçimde düşüncelerinde yer almaktadır. Tarihte 'kara bir elmas' gibi hatırlanmak istemesi düşük özsaygısı ile bağlantılı olabilir. Bu nedenle kendisine büyüklenmeci bir tutum yaratarak narsistik açıdan savunma mekanizması geliştirmektedir. Gücü kendisinde tutmaya, yaşayacaklarını kontrol altına almaya ve çoğu durumda denetim sağlamaya çalışmaktadır.

Öte yandan öykünün kahramanı Hilbert, yakın geçmişte ve günümüzde yaşayan bazı çoklu öldürme failleri gibi obsesif ve kompulsif bozukluğun neden olduğu davranışlar ortaya koyan bir karakter olarak kurgulanmıştır. Obsesif kompulsif bozuklukta kontrol etme istediği oldukça yoğun yaşanmaktadır. Çünkü bu kişiler genel olarak kontrolün kendisinden çıktığını düşünürler ve rahatsız olabilirler. Aynı zamanda obsesif kompulsif bozuklukta kişide rahatsızlık veren düşünceler bulunur. Kişiler zihinlerinden geçen düşünceleri uygulamadıklarında kötü bir şey olacakmış hissine kapılarak davranışsal eylemlerde bulunurlar. Fakat Hilbert'in buradaki motivasyonu tam aksine kötü bir şeylerin olmasını isteme yönündedir. Bu açıdan bakıldığında da Hilbert'in diğer insanlardan farklılaştığı görülmektedir.

Öyküde garip davranışlarda bulunan ve insanlara tepeden bakmayı seven bir karakter olan Hilbert, insanlardan nefret etmesi için haklı nedenleri olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde Sartre, Erostrate öyküsünün baş kahramanı Hilbert'i kendisine ve topluma en uç noktada yabancılaşmış bir karakter olarak kurgulamıştır ve Hilbert, yabancılaştığının farkında olan bir figürü temsil etmektedir. Sartre ayrıca Hilbert ve Herostratus karakterleri arasında bir özdeşim kurmaktadır. Bu durum aynı zamanda başlıkta da görülmektedir. Çünkü öykünün içeriği Hilbert'in düşünceleri ekseninde şekillenmiştir. Ancak başlıkta Hilbert'in adı geçmemekte, öyküde Herostratus'a ise kısaca değinilmektedir.

KAYNAKÇA

- Artuk, M. E. (2019). Kriminolojide çoklu öldürmeler. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6(1), 39- 91.
- Demirci, İ., Ekşi, F. (2017). Büyüklenmeci narsisizmin iki farklı yüzü: Narsistik hayranlık ve rekabetin mutlulukla ilişkisi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 46(46), 37-58.
- Demircioğlu, A. (2014). Gazali ve İbn Haldun'da narsistik yönelimler. *Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 62- 76.
- Gelişin, A. (2017). *Seri katiller tarihi*. Herdem Kitap.
<https://www.milliyet.com.tr/molatik/galeri/efesli-herostratus-dunyanin-ilk-teroristi-89299> adresinden 21.08.2023 tarihinde alınmıştır.
- Kılıç, Ö., & Balcıoğlu, İ. (2012). Seri cinayet ve cinsel sadizm. *Adli Tıp Dergisi*, 27(1), 54-63.
- Koç, A.F. (2022). *Sadizm, narsisizm, schadenfreude ve takım kimliği ilişkisi: Futbol taraftarları araştırması*. Efe Akademi Yayınları.
- Sartre, J. P. (1993). *Duvar* (Çeviren: Nihal Önal). Can Yayınları.
- Sartre, J. P. (2022). *Duvar* (Çeviren: Eray Canberk). Can Yayınları.
- Toptaş, B. (2019). Kuramsal çerçeveden OKB. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 2(3), 94-109.
- Vitale, P. (2015). Serial killers a sfondo sessuale: Psicopatia e schemi sessuali devianti. *Rivista di Sessuologia Clinica*, 12(1), 21- 46.
- Wade, S. (2021). Tulum giymiş sessiz adam sesini duyurmak için çırpınıyordu. *Seri katiller*. (Ed: Mitzi Szereto). (Çev: Nurdan Soysal). Say Yayınları.

- Yıldız, S. & Soygan, H. (2021). Sosyal medyada mizantropistler: Twitter örneği. ASEAD 7. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, ss. 115-133, 10-12 Nisan, Kemer, Antalya. https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=CwcxEAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA115&dq=mizantropist+karakterler&ots=U4WCm3zdl&sig=8LZc3DqrLtBQ1AoPkZPOrlbU2Rw&redir_esc=y#v=onepage&q=mizantropist%20karakterler&f=false adresinden 06.09.2023 tarihinde alınmıştır.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, B. (2018). Obsesif kompulsif bozukluk tedavisinde güncel yaklaşımlar. *Lectio Scientific Journal of Health and Natural Sciences*, 1(2). 21- 42.
- Young, J. (2021). Bir seri katille röportaj (Ed: Mitzi Szereto). *Seri Katiller*. Say Yayınları.

For citation / Atf için:

DUMAN, E. Z. & TABUR, S. İ. (2023). Küçük Kara Balık kitabının felsefi sorgulama bağlamında incelenmesi. *Kastamonu İnsan ve Toplum Dergisi – KİTOD 1(2)*, 151-168. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10282184>, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kitod>

Küçük Kara Balık kitabının felsefi sorgulama bağlamında incelenmesi

Ekrem Ziya DUMAN

Doç. Dr.; Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Felsefe Grubu Eğitimi Anabilim Dalı, 06560, Ankara, Türkiye

E-mail: ezduman@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1965-1378

Seray İrem TABUR

Yüksek Lisans Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Felsefe Grubu Eğitimi Bilim Dalı, 06560, Ankara, Türkiye

E-mail: serayirem.t@gmail.com

ORCID: 0009-0004-3519-9416

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date:

11/10/2023

Revizyon Tarihleri / Revision Dates:

01/11/2023

Kabul Tarihi / Accepted Date:

27/11/2023

Etik İzin Beyanı

Bu çalışma için etik izin alınmamıştır. Yazarlar çalışmanın etik izin kapsamında olmadığını beyan ederler.

Araştırmacıların çalışmaya katkısı

1. Yazarın katkısı: Makaleyi yazdı, verileri topladı ve sonuçları analiz etti/raporladı (%50).
2. Yazarın katkısı: Makaleyi yazdı, verileri topladı ve sonuçları analiz etti/raporladı (%50).

Çıkar çatışması

Yazarlar bu çalışmada olası bir çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

Teşekkür / Katkı Beyannamesi

Bu çalışmaya yazarlar dışında katkı sağlayan olmamıştır.

Küçük Kara Balık kitabının felsefi sorgulama bağlamında incelenmesi

Öz

Bu çalışmada Samed Behrengi'nin "Küçük Kara Balık" adlı kitabı felsefi sorgulama bağlamında hayret, merak, soru sorma, kuşku ve eleştirel düşünme kavramlarının yer alışı durumuna göre irdelenmiştir. Bu kavramlar nitel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılarak okuyucuya sunulan örneklerden dolayı olarak çıkarılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu, "Küçük Kara Balık" kitabı ve 2018 tarihli Felsefe Dersi Öğretim Programı'ndan oluşmaktadır. Bu yönüyle doküman incelemesi yapılmıştır. Küçük Kara Balık kitabı için Can Çocuk yayıncılığın hazırladığı, İlknur Özdemir'in çevirisini yaptığı basım kullanılmıştır. Araştırma sonucunda kitabın çocuklara yönelik bir yayın olması sebebiyle çocuklarda merak etmeyi, soru sormayı ve eleştirel düşünmeyi öğretmeye çalıştığı tespit edilmiştir. Eğitimde kullanılan edebi eserler hem eğlendirmeli hem de eğitmeli bunun yanında da eleştirel ve sorgulayıcı düşünmeye hazırlamalıdır. Çalışmaya konu olan kitap bu niteliklere sahip olduğundan Milli Eğitim Bakanlığının önerileri arasında yer almalıdır. Kitapta bulunan sorgulama ile ilgili örnekler felsefe dersi ortaöğretim programını destekler niteliktedir. Ayrıca kitabın hem düşündürücü özelliklerinden hem de çocuk kitaplarından masal türü içinde yer alması sebebiyle 100 temel eser listesinin içine girmesi gereken bir kitap olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İleride bu listede yeniden düzenleme yapılacak olursa Küçük Kara Balık kitabının 100 temel eser içerisine dâhil edilebilecek kitaplardan birisi olması yönünde öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Felsefi düşünce, Felsefi sorgulama, Hayret, Merak, Soru sorma, Kuşku, Eleştirel düşünme.

A study into the book "the little black fish" in the context of philosophical questioning

In this study, the book "Küçük Kara Balık" (The Little Black Fish) by Samed Behrengi was examined depending on the concepts of wonder, curiosity, asking question, suspicion, doubt and critical thinking in the order of appearance in the context of philosophical questioning. These concepts were indirectly obtained from the examples presented to the reader using survey model, one of qualitative research methods. The working group of the research was made up of the book "The Little Black Fish" and 2018 Curriculum for the Philosophy Course. In this sense, a document analysis was made. For the book the Little Black Fish, the publication prepared by Can Children Publishing and translated by İlknur Özdemir was used. At the end of the study, it was found that the book tries to teach wondering, asking questions and thinking critically at children as it is a children's book. Literary works used in education should be prepared both to entertain and train as well as to prepare for critical and interrogative thinking. Since the book in investigation has these qualities, it is among the books recommended by the Ministry of Education. The examples with regard to questioning in the book show that it is a material supporting the secondary education curriculum for the course of philosophy. In addition, it was thought that the book should take its place among 100 basic works because it has both the features of making children think and it is also considered in the type of a tale. It was recommended that the Little Black Fish is a book that should be included in 100 basic works if there becomes an arrangement in the list in the future. As a result, the examples in the book regarding philosophical questioning will shed light to the future works to be made for children.

Keywords: Philosophical thinking, Philosophical questioning, Wonder, Curiosity, Asking questions, suspicion, Critical thinking

GİRİŞ

Sorgulamanın kelime anlamı "Bir konuyu sorular sorup yanıtlar vererek araştırma" olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2017). Felsefi sorgulama ise uyarıcı, soru sorma ve sorgulama adımlarını içeren düşünsel bir süreçtir. Bu süreç düzenli ve sistematik bir şekilde ilerler. Felsefi sorgulama ve sorgulama temelde düşünme etkinlikleri olarak görülmeler bile süreç ve sonuç açısından birbirlerinden farklıdır. Sorgulama, belirli soruların cevaplarını bulma etkinliği iken felsefi sorgulama, felsefi sorulardaki cevaplar için bir arayış süreci olup, ortak, tartışılabilir ve merkezi olan bir konuyu araştıran sorgulamadır (Lipman, 1991). Ortak tartışılabilir konular ise ahlak, sevgi, iyilik, doğruluk gibi kavramlardan ibarettir. Sorgulama felsefe disiplini "bir konuda eksiksiz bir düşünce ortaya koymak için sistemli ve öz-denetimli şekilde soru sorma işlemleri" olarak tanımlanmakta, eğitim literatüründe ise "çeşitli sorular yoluyla öğrencilerin

dil ve zihinsel becerilerini geliştirme yoluyla düşünme, öğrenme ve anlama düzeylerini yükseltme” anlamına gelmektedir. “Sorgulamayla ilgili olarak yapılan tanımların ortak noktası düşünme, öğrenme, soru sorma, sorularla araştırmayı geliştirme konularına yapılan vurgudur (Güneş, 2016, s. 190).” Sorgulamayı, kişilerin bir deneyimi, anlamlı duruma getirmek için yaşadığı entelektüel bir süreç olarak gören Beyer’e (1971) göre başarılı bir sorgulayıcı şüphecidir; kendisine sunulan her şeyi kabul etmez, meraklıdır; bilmek ister, nedenleri araştırır (Tuncer, Yanpar-Yelken ve Tanrıseven, 2018). Sorgulama sürecinde, problemleri çözmeye veya sorular sorarak bu sorulara yanıt aranmaya çalışılır (Wood, 2003). Burada amaç kişilerin problem çözme becerilerini kullanarak, yaşamın içinden bilgilere ulaşması ve bu bilgileri genelleyeceği beceri ve tutumlar geliştirmesidir (Wilder ve Shuttleworth, 2005).

Felsefe; genel olarak doğayı, evreni, varlığı, insanı, hayatı anlama çabası olarak karşımıza çıkar. “Felsefe nedir?” sorusuna verilen pek çok yanıt vardır. Verilen yanıtlar yeterli gelmediğinde felsefe her seferinde yeniden ve farklı biçimlerde tanımlanır. Aslında buradan felsefenin tek bir tanımlamayla sınırlandırılmayacağı da kavranmış olur. Felsefenin bu sınırlandırılmayıyla beraber sürekli bir tanımlama arayışı da meydana gelir. Zaten felsefeyle uğraşanlar felsefenin bir eleştirme, sorgulama ve düşünme etkinliği olduğu konusunda hemfikirdir.

Felsefi düşünce, hayret, merak ve şüpheden doğar. Eyüboğlu’nun çevirisine göre Jaspers de bunu şu görüşüyle destekler niteliktedir: Düşüncenin ortaya çıkmasını tetikleyen özelliklerin hayret, merak ve kuşku olduğu kabul edilmektedir (Jaspers, 1997). Felsefi düşüncenin en önemli ve ayırt edici özelliği sorgulayıcı olmasıdır. Felsefede bir problemi çözmenin ilk adımı soru sormaktır (Yıldırım, 2019). Alkın-Şahin ve Tunca (2015) felsefi düşünmeyi her şeye felsefi bir tutumla yaklaşmak ve o şeyi sorgulamak olarak tanımlamışlardır. Felsefi sorgulama bireyler arasında pek çok farklı şekilde iletişimde bulunma fırsatı sunar çünkü felsefi sorular, soruyu soran kişinin kesin bir cevap beklemediği sorulardır çünkü asıl önemli olan o soru üzerinde düşündürmektir. Felsefi düşünme, her şeyi sorgulayarak felsefi bir tutumla yaklaşmadır. Felsefi sorgulama ise sorgulanan şeylerdeki gizli olan sorulara ve hipotezlere dikkat ederek düşünme sürecidir.

Felsefi sorgulama süreci sonrasında kişinin oluşturduğu cevaplar, insanın kendini, evreni algılama biçimini şekillendirir ve davranışlarına yön verir. Bu nedenle felsefe, yaşamdan kopuk ve sadece bir zihinsel etkinlik değildir. İnsanın anlama ve sorgulama arzusunu ancak felsefi düşünce tatmin edebilir. İnsanın düşünen bir canlı olması bakımından hayatının her yerinde felsefe vardır bu nedenle onun düşünme yetisi sınırlanamaz, doğal bir süreçtir. Merak duygusu ile de olayların sebeplerini ve sonuçlarını araştırıp, en doğruya ulaşmaya çalışır. İnsanda bulunan sorgulama becerisi, merak uyandıran içsel şeylerin sorgulama yolu ile çözümlenmeye çalışılmasıdır. Böylece insan düşünebilmekte, soru sorabilmekte, problemleri görebilmekte ve kendi anlamını keşfetmektedir. Bu süreci çocukların dışında tutmak mümkün gözükmemektedir. Bir çocukta merak uyandıran şey, çocuğu araştırmaya ve keşfetmeye iter. “Çocuklar için soru sorma, olayları araştırma, kanıt toplama ve problemleri çözme süreci, kendileri için bir şeyler bulabileceklerini fark ettiklerinde başlar (Abalı-Öztürk, Bilgen ve Bilgen, 2017, s. 182).” Sorgulama ve bu doğrultuda ‘anlama’ ve ‘anlamlandırma’ çabası felsefi faaliyetin temelinde yer almaktadır. Felsefeyi felsefe yapan şey, sorular sorabilme ve problemi farkına varabilmelidir. Kısaca insan için önemli olan yalnızca felsefe okumaları yapmak ve felsefeyi bilmek değil, felsefe yapmak, felsefi davranabilmek veya felsefi bir tutum takınabilmektir.

Felsefi sorgulamanın iyi anlaşılabilmesi için Sokrates çok önemli bir örnek ve yol göstericidir (Çalikoğlu, 2014). Sokrates sorgulama topluluğunun temeli sayılan sorgulama ve soru sorma faaliyetini ilk defa MÖ 4. yüzyılda başlatan filozoftur. Sokrates böylece Sokratik sorgulamayı

da felsefe tarihine kazandırmıştır. Onun felsefesine göre, tüm bilgiler insanın kafasında vardır. Ancak berrak ve uyanık bir halde değil, üstü örtülü ve uyur haldedir. Bu bilgiler uygun sorular sorularak açığa çıkarılabilir. Böylece bireyler potansiyellerini keşfedebilecektir. “Sokrates’in üzerinde en çok durduğu, Delphi Tapınağı’nın da girişinde yazan “Kendini bil” ifadesi, insanın kendini arama ve anlama çabasının bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır (Aydın’dan aktaran Demirci, 2007). Her şeyden önemlisi insanın kendisini, yaşamını ve içinde bulunduğu koşulları sorgulaması, gerektiğinde yaşamını derinden etkileyecek değişimlere gitmesi eleştirel zihniyete sahip olup olmamasıyla ilişkilidir. Sokrates’in dediği gibi “Sorgulanmamış bir hayat yaşanmaya değermez” yargısı da benzer kaygıların ürünüdür ve felsefenin bireysel yaşam açısından taşıdığı değeri göstermesi bakımından dikkate değerdir.

“Araştırılmayan ve sorgulanmayan bir yaşamın yaşamaya değer olmadığını söyleyen Sokrates gibi anlama ve öğrenme arzusuyla yapılan felsefi sorgulama insana bilmekten kaynaklanan entelektüel bir keyif ve haz verir (Koç, 2009, s. 229).” Felsefede önemli olan, soruya hemen yanıt vermekten çok; sorusundan vazgeçmemek, aynı soruyu tekrar tekrar sormak ve her seferinde öncekilerden farklı görüş açılarına ulaşmaya çalışmaktır.

Peki, filozofun felsefi sorgulaması ve toplum içindeki insanın felsefi sorgulaması aynı mıdır? Değildir. Toplum içindeki insan hazdan, adaletten sadece söz ederek sorgularken filozof hazdan, adaletten ne anlaşılması gerektiğini düşünendir. Bu nedenle ikisinin sorgulaması aynı sorgulama olmaz. “Filozof elbette toplumun gelişmesinde etkisi olan değerlerin neler olduğuyula ilgilenir, ama onun asıl ilgisini yönelttiği sorun, değerlerin kendisinin (kendisinde değerlerin) ne olduğunu anlamaya çalışmaktır (Işıldak, 2006, s. 55).”

‘Bugün hava nasıl?’ sorusu ile ‘İnsan nedir?’ sorusu arasında ne fark vardır? İnsan çocukluğundan itibaren hayatını ve hayatındaki olayları sorularla anlamaya çalışır. Çocukluk döneminde başlayan “Bu nedir?” sorusu somutu anlamaya yöneliktir fakat bu sorular zamanla insanın büyümesi ve gelişmesiyle değişiklik gösterir. Çünkü insanda hayatını bilme ve anlama isteği doğuştan gelmektedir, bu nedenle insan sorular üretmeye devam eder. İnsan günlük hayatta anlamak istediği şeyler için birçok soru sorar. Bu sorular geçici sorulardır, çünkü pratik yaşam içindir. Fakat her soru bu nitelikte değildir. Örneğin bilimsel ve felsefi sorular gündelik sorulardan farklıdır. Felsefe soruları diğer sorulardan yalnızca kökleri itibarıyla ayrılmakla kalmaz, bir felsefe sorusunun yanıtlanma biçimi de farklılık gösterir. Örneğin “Hafta sonu ne yapmayı düşünüyorsun?” biçimindeki bir günlük soruya yanıt vermek için kişinin düşüncesini dile getirmesi yeterlidir. Fakat “Düşünme nedir?” sorusuna yanıt vermek için pratik bir yönelim gerekli değildir. Bu soruyu yanıtlamak için yapıp etmelerin ötesinde düşünmek ve sorgulamak gerekmektedir.

Felsefe sorusunun cevabı doğrudan düşünceden geçmektedir. Felsefi sorgulamalar için soruların arkasındaki nedenler sorgulanmalıdır. Ayrıca bu sorgulamalar akla dayalı olmalıdır. Bir konu üzerinde doğrulara ulaşıldığı düşünülse bile, asla bu doğrularla yetinilmez ve bilgiler sorgulanmaya, tartışılmaya devam edilir. Yani sorgulama kendinden sonra birçok sorgulamanın doğmasına yol açar. Örneğin “Deprem nasıl oluşur?” sorusu bir felsefi soru değildir aynı zamanda felsefi sorgulama da değildir; çünkü deprem jeoloji biliminin konusudur ve bu da felsefeden bağımsız bir disiplin olduğundan bu soru bilimsel bir soru halini almıştır. Fakat “Ben kimim?”, “Özgür irade var mıdır?” gibi sorular, felsefi sorulardır; çünkü bunların her birisine verilecek farklı, öznel ve sistematik cevaplar bulunur. Felsefi sorgulamaların dışındaki diğer tüm sorgulamalarda asıl önemli olan cevaptır ve amacı sadece cevabı bulmaktır. Fakat felsefi sorgulamada amaç sorunun sorulması ve cevaba giden yolun kendisidir. Diğer bir fark ise felsefi sorgulamalar daha kapsamlıdır. Her bir sorgulama konuyla ilgili önceki sorgulamalara

hitap etmekte iken diğer sorgulama biçimleri için böyle bir genelleme yapılamaz. Cevaplar, soruların ve sorguların içinde gizlenmiştir.

İnsanlar felsefi bir konuşma durumundayken eleştirel düşünme becerilerini geliştirmekte yani felsefi sorgulama yoluyla eleştirel düşünmektedirler. Eleştirel düşünürken de sorgulamanın birden fazla özelliği ön plana çıkmaktadır. Platon ve Aristoteles felsefenin doğuş sebebi olarak hayret ve merak duygusunu görmüştür. Fransız filozofu Marcel de, kişiyi felsefi soru sormaya iten temel tecrübenin “şaşkınlık ya da hayranlık” arasındaki bir tecrübe olduğunu ifade etmiştir. Kısaca felsefi sorgulama da **hayret** ve **merak** ile başlar daha sonra **soru sorularak** geliştirilir. Felsefede hayret etmek, şaşkınmaktan daha fazla anlam içermektedir. İnsan, doğası gereği bilme arzu ve gücüne sahiptir; yabancı gördüğü şey karşısında hayret ederek onun ne olduğunu bilmek ister ve ona ilişkin merak duyar (Cevizci, 2010). İnsanın bu özelliğini İngiliz filozofu Thomas Hobbes "Gördüğü olayların sebeplerini araştırmak insanoğlunun doğasına özgüdür. Bazıları daha çok araştırır, bazıları daha az; ama herkes kendi iyi ya da kötü kaderinin sebeplerini araştırarak kadar meraklıdır." ifadeleriyle açıklar (Cevizci, 2010). Dünya birçok insana şaşırtıcı gelmez fakat felsefi sorgulama yapmaya meyilli olan insan her şeyi ilk defa görüyormuş gibi şaşırabilir. Bu nedenle felsefi sorgulama diğer sorgulama ve düşüncelerden ayrılır. Hayret eden insan merak eder ve araştırmaya başlar. Merak, gerçeği bulmak için öğrenme ya da bilme isteğine verilen addır. Merak eden insan soru sormaya başlar. Örneğin “Güzellik nedir?” sorusunu soran bir kişi, var olan güzellikler karşısında kendisini hayret etmekten alıkoyamaz ve güzelliğin ne olduğunu sorgulamaya başlar. Kuşku merak duygusunun tamamlayıcısıdır. Cevizci’ye göre (2010) kuşku; sunulan açıklamayla yetinmeme, var olan şeylerin olduklarından farklı da olabileceklerini ve görünenin arkasında farklı nedenler olabileceğini düşünme eğilimi olarak ortaya çıkar. **Kuşku** ise merak ve hayret duygusunun tamamlayıcısı olarak felsefi sorgulamayı harekete geçiren en temel güçtür (Jaspers, 1997). Kuşku, sunulan açıklamayla yetinmeme, var olan şeylerin olduklarından başka türlü olabileceklerini, gerçekliğin görüldüğü gibi olmayabileceğini, görünenin arkasında farklı nedenler olabileceğini düşünme eğilimi olarak ortaya çıkar (Cevizci, 2010). Aynı konuda farklı görüşlerin oluşu ve duyu organlarının aldanması kuşkuyu artırır (Jaspers, 1997). Bu nedenle felsefi sorgulamanın ilk adımı **şüphe** etmektir. Şüphe, yeni sorular ortaya çıkarır. Bütün bunlar da insan yaşamını her zaman ileriye taşır ve eleştirel olmalarını sağlar. **Eleştirel** kavramının İngilizce karşılığı olan “critical” kavramı, değerlendirme, yargılama, ayırt etme anlamlarına gelen Yunanca “kritikos” teriminden türetilmiş, eleştirel kavramı, bir şeyi olumlu ya da olumsuz yanlarıyla değerlendirme anlamına gelmektedir (Demircioğlu, 2018, s. 25-26; Hançerlioğlu, 1996).

***Eleştirel düşünme** en genel tanımıyla “(1) herhangi bir konu, olgu ve fikir üzerinde açıklık-seçiklik, tutarlılık, mantıklılık, şüphecilik ve doğru akıl yürütme gibi bazı ölçüt ve yöntemleri esas alarak; (2) doğru olmayan düşünme biçimlerini tanıyan, kanıtlara ve sonuçlara önem veren araştırma temelli daha derin bir düşünme eğilimi, tutumu ve becerisi sergileyen, (3) böylelikle de sadece herhangi bir sonuca değil ama tutarlı, makul sonuçlara ve yargılara ulaşmayı amaçlayan, (4) hem problem çözme hem de problem görme kapasitesi sayesinde, (5) kendi düşünme sürecini sürekli denetim altında tutarak değişmeye ve kendi kendini düzeltmeye açık olan bir düşünmedir (Gündoğdu, 2009, s. 63).”*

Eleştirel düşünme, hepimizin baştan sona “neyin doğru olduğuna inanmak istediğimizi ve inandığımız gibi inanmaya yönelik isteklerimizin doğruyu bilme isteklerimizden daha güçlü olup olmadığını, hatta bize uygun gelmeyen bir şeyin de doğru olup olamayacağını, sürekli olarak, kendi kendimize sormamız gerektiğinde ısrar eden” bir düşünme, başka deyişle varoluşsal bir meydan okumadır (Flew 2008, s. 8). Bu meydan okuma sadece düşünceyi değil, aynı zamanda düşünme işlemini de kapsar. Yani düşünen kişi değerlendirmesini sadece son ürün olan düşünce üzerine yapmaz. Düşünceye ulaşmada kullandığı tüm düşünme işlemlerini

ve süreci de değerlendirir. John Dewey'in eleştirel düşünme hakkındaki görüşlerine göre; eleştirel düşünme aktif bir düşünme sürecidir. Bu süreçte herkes olup biteni bir başkasından değil de kendi başına düşünerek, kendi kendine sorular sorarak öğrenir. Ayrıca Dewey'e göre eleştirel düşünme dikkatli ve sistemli bir düşünme sürecidir. Bu süreçte kişi ani kararlarla zihinde sıçramalar yapamaz. Çünkü eleştirel düşünen kişi neden ve nasıl düşündüğünün farkındadır. Eleştirel düşünmeyi tanımlayan diğer bir kavram da bağımsız ve özgün düşünmedir. Bu kişiler başkalarının görüş ve düşüncelerini pasif olarak kabul etmek yerine onlardan bağımsız olarak kendi düşüncesini özgürce ortaya koyar (Gündoğdu, 2009).

Pek çok kaynağa göre bireylerin kendi özel yaşamlarında ya da toplumda yaşadıkları sorunların çözümü sahip oldukları düşünme becerileriyle ilişkilidir. Kişinin neyi düşünmesi, neye inanması, ne yönde karar vermesi, nasıl davranması konusunda eleştirel düşünmeyen ve sorgulamayan bireyler; kendilerini, toplumu ya da evreni tanıyamaz ve anlayamaz. İnsan ne ve kim olduğunu sadece sorgulayarak bilebilir. Bu sayede insan sadece et ve kemik yığını olmayıp ruhunun da olduğunu fark eder. Delphi'deki Apollon Tapınağı'nın girişine yazılan "Kendini bil!" sözü çoğu filozof için bu konuda yol gösterici olmuştur. Örneğin Kierkegaard da "Kişi, herhangi bir şeyi bilmeden önce kendini bilmeyi öğrenmelidir" derken bu noktaya temas etmektedir. Kişi böylece hayatının ilkelerini benimser ve hayatını o doğrultuda yaşar. Yani insanın maddi ihtiyaçlarının yanı sıra manevi ihtiyaçları da söz konusudur. Bu ihtiyaçlar merak ve şüphesini giderme, öğrenme, fark etme ve sorgulamadır. Her insanın, içinde yaşadığı toplumun belirli inançları, kuralları ve değerleri vardır. Fakat insan bunları da sorgulayarak benimsemelidir. İnsanın, toplum içinde bulunması davranışlarının da toplumsal yönleri olduğunu gösterir. Kişi sorgulayarak kendi akıl ve iradesiyle hareket ederse toplumsal gelişmenin önü açılır. Var olan bilgilerin sorgulanması yeni fikirler üretilmesini sağlar. Kendi akıl ve iradesiyle hareket etmesi kendini özgürce ifade edebilmesine yol açar. Bu özgürlük toplumda hoşgörünün yaygınlaşmasına imkân verir. Toplumda özgün düşüncelerin olması ise toplumu geliştirir. Böylece toplumların geleceğinin planlanmasında birey olarak rol oynamış olur. Bu planlamayla bilimlerin de gelişmesine zemin hazırlar (Alkın-Şahin ve Tunca, 2015).

Eğitimde Sorgulama

"Sorgulama, eğitim literatüründe çeşitli sorularla öğrencilerin dil ve zihin becerilerini geliştirerek düşünme, anlama ve öğrenme düzeyini yükseltmek anlamına gelir (Güneş, 2006, s. 190)." Literatürde bunun gibi pek çok tanım vardır. Fakat bu tanımların ortak noktası hepsinin düşünme, öğrenme, soru sorma ve araştırma konularına önem vermesidir. Sorgulamanın temeli Sokrates'ten bu zamana kadar ulaşan nitelikli soru sormanın ta kendisidir. Sokrates'e göre eğitim, insanların zihninde zaten var olan bilgileri açığa çıkarmak için uğraş vermelidir bunu da sadece soru sorarak yapmalıdır. Öğrenciler işte bu nitelikli sorulara cevaplar ararken, düşüncelerini savunup gerekçelendirmeye çalışır böylece sorgulamanın parçası olurlar. "Çocuklar için soru sorma, olayları araştırma, kanıt toplama ve problemleri çözme süreci, kendileri için bir şeyler bulabileceklerini fark ettiklerinde başlar (Abalı-Öztürk vd., 2017, s. 182)."

Sürekli gelişen ve teknolojinin de yaşamımızın ayrılmaz bir parçası olduğu bu dönemde dünyanın çok yönlü düşünen ve bilgiyi üretebilen bireylere ihtiyacı vardır. Çünkü teknoloji sayesinde bilgi kolay ulaşılabilir hale gelmiştir böylece artık bilmek tek başına bir önem arz etmez. Bireylerin bu bilgiyi eyleme dönüştürebilmesi ya da bilgiye dönüştürebilmesi gereklidir.

Soru sormak denilince akla ilk önce çocuklar gelir. Çünkü çocuklar hayatı keşfederken merak duygularını aktif tutarlar. Meraklarını gidermek için de soru sorarlar. Dewey (1957) küçük yaştaki çocukların çevresini ve dünyayı keşfederken doğal olarak sorgulama yaptıklarını ve eleştirel düşünmenin yaşamın ilk yıllarda başlayan doğal bir gelişimsel süreç olduğunu

belirtmektedir. Onların soru sorarak meraklarını giderme heyecanlarını diri tutmak için onları çocukluktan itibaren felsefeyle tanıştırmamız gerekmektedir. Bu tanıştırma, okullarda yapılan sorgulama topluluklarına örnek olarak gösterilebilir. “Bu felsefi sorgulama çocuklarla farklı iletişimlerde bulunma fırsatı sunar çünkü bu tarz sorular, soruyu soran kişinin kesin bir cevap beklemediği sorulardır (Çalışkan, 2019, s. 121).” Bu nedenle çocuklarla felsefi sorgulama yaparken yanlarında bir uzman gibi değil onlarla birlikte araştıran biri gibi olmak gerekmektedir. Bu da soruya bir cevap ya da bir tavsiye sunmak yerine o soru üzerinde düşünmek ve düşündürmek anlamına gelir.

Günümüz eğitim sisteminde öğrenciler bilgileri anlamadan, sorgulamadan olduğu gibi zihnine yerleştirmektedir. “Literatüre göre felsefi sorgulamayla bunun önüne geçilebilir. Çünkü bir bilgiyi sorgulama yapmadan anlamak ve öğrenmek mümkün değildir (Güneş, 2016, s. 192).” “Sorgulama öğrencilerde problem çözme, eleştirel düşünme, aktif öğrenme, öğrenmeyi öğrenme, tartışma gibi becerilerin gelişmesine katkı sağlamaktadır (Güneş, 2016, s. 190).” Millett ve Tapper (2012) işbirliğine dayalı olarak yapılan felsefi sorgulamanın problem çözme becerilerini geliştirdiği ve sosyal olarak fayda sağladığını belirtmektedir. Öğrencilerin felsefi yönlerini geliştirmek onların akıl yürütmelerine ve yaratıcı düşüncelerine yardımcı olmaktadır. Bunu başaran öğrenciler kendi kendini yönlendirebilen ve bağımsız düşünebilen bireylere dönüşmektedir. Bu başarıldığında toplum demokratikleşmiş olacaktır. Çünkü artık sorunlara değil çözümlere odaklanılacaktır. Okullarda felsefi sorgulama, sorgulayan, öğrenen, öğrendiklerini dönüştürebilen, kendinin ve yaşadığı toplumun farkında olan bireyler yetiştirmeyi amaçlamaktadır. “Çünkü sorgulama bir yaşantının anlamlı hale getirilmesi için gereken entelektüel bir süreçtir (Gülenç ve Demirtaş, 2018, s. 279).”

Felsefe Dersi Öğretim Programı

Öğretim programları ders kitaplarına yön veren, öğretimde birliği sağlayan, bireysel farklılıkların ortak hale gelmesine olanak sağlayan, her öğrencinin eğitimde fırsat eşitliği ilkesi çerçevesinde eğitim almasına katkı sağlayan araç gereçlerdir. Dolayısıyla öğretim programı eğitimin içeriğine yön veren unsurlardır. Okullarda öğrencilerden edinilmesi beklenen sorgulama becerileri, herhangi bir konu ile ilgili problem durumunun belirlenmesi, problemin tanımlanması, problem çözümü için plan yapma, veri toplama, verileri analiz etme, elde edilen delillere dayalı olarak sonuç çıkarma, sonuçların yorumlanması ve değerlendirilmesi gibi üst düzey becerileri içerir (Milli Eğitim Bakanlığı, 2004). Bu nedenle sorgulama, bir beceri olarak ortak temel beceriler arasında yer alır.

Ortaöğretim öğretim programlarında yer alan “kök değerler” şunlardır: adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverlik. Bu değerler, öğrenme öğretme sürecinde hem kendi başlarına, hem ilişkili olduğu alt değerlerle ve hem de öteki kök değerlerle birlikte ele alınarak hayat bulacaktır (Milli Eğitim Bakanlığı, 2018). Felsefe öğretim programında ise sorgulama yapabilen, farklı fikirlere saygı duyan, tartışma kültürü edinen, özgün, bağımsız, eleştirel ve mantıklı düşünme ile yorumlama yeteneğine sahip, insan düşüncesindeki değişim ve gelişimin farkında olan bireyler yetiştirilmesinde ve bu nitelikleri taşıyan bireylerden meydana gelen bir toplum oluşturulması önemsenmiştir. Felsefe dersi öğretim programı ile öğrencilerin; insan, bilgi ve yaşanan dünya ile ilgili sorular sormalarını, sorulara ilişkin düşünme ve akıl yürütmeye dayalı cevaplar arayarak oluşturdukları düşüncelerini sözlü ve yazılı bir şekilde ifade edip, tutarlı, temellendirilmiş ve güncel hayatla ilişkilendirilmiş bir şekilde düşüncelerini sağlamak ve felsefenin temel alanları ile soruları hakkında edinilecek bilgilerden hareketle, düşünce tarihi örnekleri üzerinden felsefi düşünceye, tarihsel ve bütüncül bir bakış açısı geliştirmeleri amaçlanmaktadır (Milli Eğitim Bakanlığı, 2018). Felsefe dersinde alana özgü beceriler ise

şunlardır: Felsefi Kavram ve Bilgi Edinimi, Akıl Yürütme, Sorgulama, Argümantasyon, Analitik Düşünme, Eleştirel Düşünme, İfade ve Yazma Becerisi, Felsefi Okuryazarlık ve Özgün Fikirler Üretme.

Türkiye’de Ortaöğretim Felsefe dersinde sorgulamaya önem verildiği ve öğretim programı incelendiğinde sorgulamaya dair akıl yürütme, sorgulama, argümantasyon, analitik düşünme, eleştirel düşünme becerilerin, öğretim programına dahil edildiği görülmüştür. Böylece öğrencilere sorgulamaya dair beceriler kazandırılmaya çalışılmıştır.

Küçük Kara Balık Kitabının Genel Özellikleri

Küçük Kara Balık, Samed Behrengi tarafından yazılan ve çocukların soru sorma becerisine sahip olması ve sorgulama yapabilmesi açısından önemli bir hikâye kitabıdır. Kitap küçük kara balığın maceralarını anlatır ve okuyuculara birçok öğreti sunar. Bu hikâye özgürlüğe giden yolun engellerle dolu olduğunu en açık haliyle göstermektedir.

Hikâye balık ninenin yüzlerce yavrusuna masal anlatması ile başlar. Bir zamanlar bir kayanın altında annesi ile birlikte küçük bir kara balık varmış. Bu balık yaşadığı yerden çok sıkılmış, yeni yerler görmek ve özgür olmak istiyormuş. Annesi her seferinde ona başka bir yer olmadığını söylüyormuş. Balık sürüsü ise onun sürekli soru sormasından, derenin sonunu merak etmesinden rahatsız olmuş ve sürekli onu bastırmaya çalışmıştır. Ama Küçük Kara Balık birey olduğunu göstererek pes etmez ve bir gün Küçük Kara Balık annesini de geride bırakarak yaşadıkları gölden ayrılmış. Bu yolculuk ona diğer canlılarla iletişim kurma ve hayatını yeniden yönetme arzusunu güçlendirmesine fırsat sağlamıştır. Bu anlamda biraz yüzdükten sonra bir derenin akıntısına karışarak uzaklara yol almış. Bir yerde kurbağa yavrularını görmüş ancak ilk defa farkı bir canlı gören kurbağalar ondan korkmuşlar ve onu aralarında istememişler. Daha sonra ilerleyince Küçük Kara Balık bir kertenkele görmüş ve onunla konuşmaya başlamış. Kertenkele onun akıllı ve cesaretli biri olduğunu anladığından pelikanın torbasına düşerse nasıl ölmemesi gerektiğini anlatmış ve kendini koruması için ona torbayı delecek bir kama vermiştir. Küçük Kara Balık ilerledikçe, etrafı gördükçe merakı, soru sorması, hayret etmesi ve düşünceleri daha da artar. Böylece gördüklerini sorgulamaya ve fikirler üretmeye başlar. Biraz daha ilerledikten sonra bir balık sürüsü görür. Onlarla ırmağa gitmek istediğini söyler. Ancak tüm balıklar ırmakta bulunan pelikandan korkmaktadır. Bazıları ile konuştuğundan sonra birkaç tanesi Küçük Kara Balıkla yola koyulur. Biraz ilerledikten sonra pelikanın torbasına düşerler fakat yanındaki balıklar, Küçük Kara Balığı suçlar ve pelikandan onları bırakması için yalvarırlar. Pelikan ise onlara Küçük Kara Balığı öldürürlerse onları serbest bırakacağını söyler. Küçük Kara Balık ölü numarası yapar ve kertenkelenin ona verdiği kama ile pelikanın torbasını deler ve oradan kaçır. Pelikanın torbasından denize düşer ve orada büyük balık topluluğu ile karşılaşır, tüm hayalleri olmuştur meraklarını gidermiştir ancak bir karabatak onu yakalayıp yavrularına yem etmek için hızlıca karaya götürmektedir. Karabatakla ne kadar konuşsa da onu ikna edemez. Kaçmayı da dener ama başaramaz ve karabatak onu midesine indirir. Orada minik bir yavru balık görür. Ağlayan ve korkan yavru balığın kaçmasına yardım eder ancak kendisi midede kalır o günden bu güne kimse bir daha Küçük Kara Balıktan haber alamaz. Ve balık ninenin torunlarına anlattığı bu hikâyenin sonunda küçük balıklar Küçük Kara Balığa ne olduğunu merak etmişlerdir. Hatta küçük kırmızı balık bütün gece denizi düşünüp durmuştur. Belki de artık küçük kırmızı balığın macerası başlayacaktır.

Küçük Kara Balık yaşadığı çevrenin dayatmalarına boyun eğmeyip özgür bir birey olabilmiş ve bu düşüncenin peşinden giden insanların hikayesidir aslında. Yazarın biyografisine bakıldığında kendisinin “Küçük Kara Balık”, okurlarının ise “Küçük Kırmızı Balıklar” olduğu görülür.

Literatür incelendiğinde hem sorgulama hem de Samed Behrengi'nin Küçük Kara Balık kitabını birlikte değerlendiren bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmada felsefi sorgulamanın hayret, merak, soru sorma, kuşku, şüphe ve eleştirel düşünme özellikleri kullanılarak Küçük Kara Balık kitabında bu özellikler aranmıştır. Bu da çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

YÖNTEM

Bu araştırma olayları veya durumları tanımlama için nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır (Karasar, 1998).

Araştırmanın çalışma grubu ise Can Çocuk yayıncılığın hazırladığı, İlknur Özdemir'in çevirisini yaptığı "Küçük Kara Balık" kitabı ile 2018 tarihli Felsefe Dersi Öğretim Programı'ndan oluşmaktadır.

Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, veri toplama aracı olarak doküman incelemesi tekniğine başvurulmuştur. Bunun için literatür taraması kapsamında öncelikle felsefi sorgulama ile ilgili yazılan makalelere başvurulmuştur. Daha sonra araştırmaya konu olan kök değerler, değerler eğitimi, Felsefe dersi öğretim programları ile ilgili tezler, makaleler, süreli yayınlar ve kitaplar incelenmiştir.

BULGULAR VE YORUM

Bu çalışma sorgulamaya dair hayret, merak, soru sorma, kuşku, şüphe ve eleştirel düşünme kavramlarının ele alınmasıyla sınırlandırılmıştır.

a. Hayret ile ilgili bulgular:

1. "Böyle amaçsızca yüzmekten bıktım usandım. Başka yerlerde neler olduğunu öğrenmek istiyorum. Bu düşünceleri kafama başkasının soktuğunu sanabilirsiniz ama ben uzunca bir süredir kendim düşünüyorum bunları. Arkadaşımdan da bazı şeyler öğrendim elbette; örneğin birçok balığın yaşlanınca hayatta hiçbir şey yapmadık, hayatımızı boşa geçirdik diye yakındıklarını biliyorum. Ben yaşamanın nasıl bir şey olduğunu öğrenmek istiyorum; durmadan aynı şeyleri yapmak, yaşlanana kadar başka bir şey yapmadan yaşamak olamaz; dünyada yaşamanın anlamı bundan daha fazla olmalı (Behrengi, 1999, s. 14)."

Dünyanın birçok insana şaşırtıcı gelmediği ama felsefi sorgulama yapmaya meyilli olanların her şeyi ilk defa görüyormuşçasına şaşırabileceğinden çalışmanın başında bahsedilmişti. Bu paragrafta Küçük Kara Balığın yaşadığı yerden başka yerler olduğunu da düşünmesiyle felsefi sorgulamaya başlamış olduğunu görmek mümkündür. Çünkü felsefi sorgulama hayret ve merak ile başlamaktadır. Başka yerlerde neler olduğunu, yaşamın nasıl olduğunu öğrenmek istemesi merak örneği iken dünyada yaşamanın anlamının şu an yaşadığından daha fazla olduğunu düşünmesi hayret örneğidir.

2. "Küçük Kara Balık kendini gölde bulduğunda hiç de alışık olmadığı bu yer onu hayret dolu bir şekilde dehşete düşürmüştü. Ama çok geçmeden yabancısı olduğu bu yeri incelemeye başlamış. Daha önceleri hiç bu kadar suyu bir arada görmemişmiş. Minicik balıklara benzeyen binlerce küçük yaratık suyun içinde dolaşıyormuş (Behrengi, 1999, s. 24)."

Alışkın olmadığımız şeylere karşı duyduğumuz hayret bizi sonrasında merak duygusu ile birleştirir ve felsefi sorgulama sürecini başlatır. Bu paragrafta da küçük Kara Balık alışık olmadığı yeri gördüğünde hayrete kapılır ve bu sebeple orayı incelemeye başlar.

3. Küçük Kara Balık kurbağalara denk geldiğinde “Sizin bu kadar bencil olacağınız hiç aklıma gelmezdi. Yine de darılmıyorum size çünkü böyle konuşmanızın nedeni bilgisizlikten başka bir şey değil (Behrengi, 1999, s. 24).”

Küçük Kara Balığın zihnindeki kurbağaların özellikleri çok farklıyken onlarla karşılaştığında düşündüğü şeyin olmadığını görmesiyle hayret duygusu ön plana çıkmaktadır.

1. “Küçük Kara Balık durmadan yüzmüş, yüzerken de yeni yaratıklarla karşılaşmış, yeni şeyler öğrenmiş. Akşam yaklaşırken, vadinin gitgide genişlemekte, derenin gitgide derinleşmekte olduğunu fark etmiş (Behrengi, 1999, s.37).”

Dünyanın birçoğuna şaşırtıcı gelmediği ama felsefi sorgulama yapmaya meyilli olanların her şeyi ilk defa görüyormuşçasına şaşırabileceğinden diğer alıntıda da bahsedilmişti. Küçük Kara Balığın yeniliklerle karşılaşması ve yeni şeyler öğrenmesi onda hayret duygusunu ön plana çıkarır. Bu hayret duygusu yabancı gördüğü şeylere ilişkindir ve bunun sonucunda merak eder ve araştırmaya başlar.

b. Merak ile ilgili bulgular:

1. “Bu derenin ucunun nereye çıktığını gidip görmek istiyorum. Tam bir aydır bu derenin ucunun nerede olduğunu düşünüp duruyorum. Bunu bir türlü aklımdan çıkaramıyorum. Sonunda gidip ne olduğunu kendi gözlerimle görmeye karar verdim. Başka yerlerde ne olup bittiğini gerçekten bilmek istiyorum (Behrengi, 1999, s. 12).”
2. “Böyle amaçsızca yüzmekten bıktım usandım. Başka yerlerde neler olduğunu öğrenmek istiyorum. Bu düşünceleri kafama başkasının soktuğunu sanabilirsiniz ama ben uzunca bir süredir kendim düşünüyorum bunları. Arkadaşlarımdan da bazı şeyler öğrendim elbette; örneğin birçok balığın yaşlanınca hayatta hiçbir şey yapmadık, hayatımızı boşa geçirdik diye yakındıklarını biliyorum. Ben yaşamanın nasıl bir şey olduğunu öğrenmek istiyorum; durmadan aynı şeyleri yapmak, yaşlanana kadar başka bir şey yapmadan yaşamak olamaz; dünyada yaşamanın anlamı bundan daha fazla olmalı (Behrengi, 1999, s. 14).”
3. “Her şeyin bir sonu vardır. Gecenin sonu vardır, günün sonu vardır, haftanın da ayın da yılın da. Bu nedenle bu derenin de bir sonu olmalı (Behrengi, 1999, s. 13).”
4. “Ben bilmek istiyorum, hayat gerçekten bir avuç yerde dönüp durmak, sonra da yaşlanıp ölüp gitmek mi yoksa bu dünyada başka türlü yaşamak da mümkün mü?” (Behrengi, 1999, s. 15)”
5. “Ben yalnızca sağa sola dolaşıp durmaktan bıktım, can sıkıntısı içinde yüzmek istemiyorum artık, bir nedeni olmadan mutlu olmak da istemiyorum; günün birinde gözlerimi açıp hepiniz gibi yaşlandığımı ama hala aynı balık olduğumu, ilk başta bildiğimden fazla bir şey bilmediğimi görmek istemiyorum (Behrengi, 1999, s. 16).”
6. “Küçük Kara Balık yolculuğuna devam ederken merak ettiği bir sürü şey varmış: acaba dere gerçekten de denize mi akıyormuş, bir pelikanın tuzağına düşerse ne yaparmış, kendi soyundan gelenleri öldürüp yiyen kılıçbalığı ne biçim bir canavarmış ve balıkçılar neden kendisine düşmanca davranıyorlarmış? (Behrengi, 1999, s. 36)”

Merak, gerçeği bulmak için öğrenme isteğidir. Bu nedenle Küçük Kara Balık gördüğü şeylerin sebeplerini, yaşamın şu andan ibaret olmadığını bilmek için bir yola çıkmak ister. Bazıları hiç araştırmaz bazıları çok araştırır fakat herkes az da olsa hayatının nasıllarını öğrenmek için bir yola çıkar ve bu yola eşlik eden de meraktır. Küçük Kara Balık da bunu başarmıştır. Hayret eden insan merak eder ve araştırır dolayısıyla merak eden insan soru sormaya başlar. Çoğumuz sınırlarımızı bilmeden, toplumun bize çizdiği sınırlar dahilinde yaşarken, Küçük Kara Balık kendi sınırlarını görmeye karar verir ve felsefi sorgulamayı başlatır.

1. “Gidebildiğim yere kadar giderim (Behrengi, 1999, s. 42).”

Bu cümle Küçük Kara Balığın gidebileceği yerin sonunu bilmemesi ve bir sonun olup olmadığını merak etmesiyle yola çıktığı cümledir.

c. Soru sorma ile ilgili bulgular:

1. “Her şeyin bir sonu vardır. Gecenin sonu vardır, günün sonu vardır, haftanın da ayın da yılın da. Bu nedenle bu derenin de bir sonu olmalı Behrengi, 1999, s. 13).”
2. “Ben yalnızca sağa sola dolaşıp durmaktan bıktım, can sıkıntısı içinde yüzmek istemiyorum artık, bir nedeni olmadan mutlu olmak da istemiyorum; günün birinde gözlerimi açıp hepiniz gibi yaşlandığımı ama hala aynı balık olduğumu, ilk başta bildiğimden fazla bir şey bilmediğimi görmek istemiyorum (Behrengi, 1999, s. 16).”

Soru sorma eylemi merakla ilgili bir şeydir. İnsan merak ettiği şeyin sonucuna ulaşmak için soru sorar ve düşüncesini geliştirir. Küçük Kara Balık da bu yolculukta merak ettiği şeyleri sorular sorarak öğrenmeye çalışır.

3. Balık sürüsü onun soru sormasından, derenin sonunu merak etmesinden rahatsız olur ve onu bastırmaya çalışır. “Dünya bizim yaşadığımız yerdir. Başka bir dünya yok. Dünya burası. Yaşam da bizim burada sürdürdüğümüz şeydir.” derler. Ama Küçük Kara Balık pes etmez, birey olduğunu göstererek bu yolculuğa tek başına çıkar (Behrengi, 1999, s. 14).

Soru sormak felsefi sorgulamayla ilişkili olduğundan hayatını kabul etmiş ve sorgulamayan insanlar sorular sorulmasından hoşlanmazlar. Bu nedenle Küçük Kara Balığın sorularını da önemsemez ve onu susturmaya çalışırlar.

1. “Küçük Kara Balık kendini beğenmiş kurbağalara: budala olmasaydınız, bu dünyada birçok yaratık olduğunu, bu yaratıkların da kendi türlerini güzel bulduklarını bilirdiniz, demiş. Onlar da sabahtan akşama kadar burada dolaşıp duruyor, ailemizden başka kimseyi görmüyoruz. Bizim dünyamız bu kadar işte demiştir. Siz bu gölden hiç dışarı hiç çıkmadınız ki. Dünyayı tanımıyorsunuz. Kurbağa: buradakinden başka bir dünya mı var? Küçük Kara Balık: en azından bütün bu suyun nereden geldiğini merak edebilirsiniz. Bu suyun dışında yaşayan yaratıklar olup olmadığını da (Behrengi, 1999, s. 25).”

Soru sormak sadece soruyu sorana özgü değildir. Aynı zamanda dış etkenlerle çevredeki kişilerin de düşüncelerine ışık tutmak gerekir. Küçük Kara Balık burada diğerlerinin neden kendi gibi merak etmediğini sorular sorarak sorgulama çabasına girmektedir.

1. Küçük Kara Balık yolculuğuna devam ederken merak ettiği bir sürü şey varmış: acaba dere gerçekten de denize mi akıyormuş, bir pelikanın tuzağına düşerse ne yaparmış, kendi soyundan gelenleri öldürüp yiyen kılıçbalığı ne biçim bir canavarmış ve balıkçılar neden kendisine düşmanca davranıyorlarmış? (Behrengi, 1999, s. 36)”

Paragrafta da bahsedildiği üzere Küçük Kara Balık merak ettiği şeyler için sorular sorar ve felsefi sorgulama yapmaya başlar.

d. Şüphe-Kuşku ile ilgili bulgular:

1. “Böyle amaçsızca yüzmekten bıktım usandım. Başka yerlerde neler olduğunu öğrenmek istiyorum. Bu düşünceleri kafama başkasının soktuğunu sanabilirsiniz ama ben uzunca bir süredir kendim düşünüyorum bunları. Arkadaşlarımdan da bazı şeyler öğrendim elbette; örneğin birçok balığın yaşlanınca hayatta hiçbir şey yapmadık, hayatımızı boşa geçirdik diye yakındıklarını biliyorum. Ben yaşamanın nasıl bir şey olduğunu öğrenmek istiyorum; durmadan aynı şeyleri yapmak, yaşlanana kadar başka bir şey yapmadan yaşamak olamaz; dünyada yaşamanın anlamı bundan daha fazla olmalı (Behrengi, 1999, s. 14).”

Bu paragrafta Küçük Kara Balığın başka yerlerde neler olduğunu, yaşamın nasıl olduğunu öğrenmek istemesinin merak örneği olduğundan bahsedilmiştir. Kuşku da merak duygusunun tamamlayıcısıdır yani Küçük Kara Balık kendine anlatılan, gösterilen yaşamla yetinmemiş görünenlerin arkasında farklı şeyler de olabileceğinden kuşkulunmıştır. Şüphe ise merak ve hayret duygusunun ileri bir yönü olarak felsefi sorgulamayı hareke geçiren güçtür.

2. “Küçük Kara Balığın arkadaşları ona “ ne kadar tembel olduğumuzu gösterdin bize. Daha önce hiç aklımıza gelmemiş olan şeyleri öğrettin. Sen yürekli bir arkadaşımısın, seni unutmayacağız (Behrengi, 1999, s. 23).”

Küçük Kara Balığın arkadaşlarının söylediği şeyler onların da var olan açıklamalarla yetinmeyip kuşku duyabileceğini göstermektedir.

e. Eleştirel Düşünme ile ilgili bulgular:

1. “Çok yaşamak önemli değildir. Nasıl yaşadığın önemlidir. Sorgulamayan insan zavallı ve budaladır (Behrengi, 1999, s. 27).”
2. “Ben yalnızca sağa sola dolaşıp durmaktan bıktım, can sıkıntısı içinde yüzmek istemiyorum artık, bir nedeni olmadan mutlu olmak da istemiyorum; günün birinde gözlerimi açıp hepimiz gibi yaşlandığımı ama hala aynı balık olduğumu, ilk başta bildiğimden fazla bir şey bilmediğimi görmek istemiyorum (Behrengi, 1999, s. 16).”
3. “Benim kendi beynim var, düşünebilirim; gözlerim de var, görebilirim... (Behrengi, 1999, s. 16).”

Şimdiye kadar bahsedilen tüm bulguların sonucunda felsefi sorgulamaya ulaşıldığından bahsedilmiştir. Bu felsefi sorgulama sayesinde kişi eleştirel düşünebilme boyutuna gelir. Eleştirel düşünme doğru olduğunu bildiğimiz şeylerden bile şüphe etmektir aslında. Bu sebeple Küçük Kara Balık yaşamını başkalarının doğrularıyla değil kendi doğru ve hatta yanlışlarıyla geçirmek istemektedir. Bu yüzden kendine bir neden arayarak mutluluğu sorgular.

1. “Kurbağaların büyükannesini torunlarının kafasını karıştırdığı için Küçük Kara Balığa kızmış ve dünyanın neresi olduğunu bilecek kadar çok yaşadım ben, dünya işte burada demıştır. Küçük Kara Balık ise yüz yaşına bile gelsen yine de zavallı, budala, yaşlı bir kurbağadan başka bir şey olamayacaksın sen, der (Behrengi, 1999, s. 27).”

Küçük Kara Balık sorgulamayan insanların hayatlarını boşa geçirdiklerini ve yaşamlarında kendilerine hiçbir katkı sağlamadığını düşünerek eleştirel düşünme yapmadıklarından yaşlı kurbağaya karşı gelmiştir.

1. “Küçük Kara Balık yolculuğuna devam ederken merak ettiği bir sürü şey varmış: acaba dere gerçekten de denize mi akıyormuş, bir pelikanın tuzağına düşerse ne yaparmış, kendi soyundan gelenleri öldürüp yiyen kılıçbalığı ne biçim bir canavarmış ve balıkçılar neden kendisine düşmanca davranıyorlarmış? (Behrengi, 1999, s. 36)”

Soru sorma başlığında da bahsettiğimiz üzere soru sorma ile eleştirel düşünme boyutuna ulaşırız. Küçük Kara Balığın burada sorduğu sorular herhangi bir konu, olgu ve fikir üzerinde açıklık-seçiklik, tutarlılık, mantıklılık, şüphecilik ve doğru akıl yürütme gibi bazı ölçüt ve yöntemlerin kullanıldığı eleştirel düşünmenin ilk aşamasıdır.

2. “Önemli olan benim yaşamımın, ya da benim ölümümün başkalarını nasıl etkileyeceğidir.” Elbette, bir gün ölümle yüzleşmek zorunda kalırsam -ki bunu yapacağım-fark etmez. Önemli olan benim hayatımın ya da ölümümün başkalarının hayatlarına yapacağı etkidir” (Behrengi, 1999, s.12-13).

Küçük Kara Balık eleştirel düşünmesi sayesinde cesareti ve özgürlüğü yakalamış bir balıktır. Çünkü bilmediği zorlukları bile aşmaya hazırdır. Ve bu zorlukların sonunda onu ölüm de karşılayabilir. Ama o ölümden korkmamakta hatta ölümünün başkalarını nasıl etkileyebileceğini düşünmektedir. Ölüm korkusu duyarak yaşayanlar yeni arayışlara kapalı olanlardır. Küçük Kara Balık bunu yıkmak istemiştir.

1. “Küçük Kara Balık başka küçük balıklara da ilham olmuştur.” (“On bir bin dokuz yüz doksan dokuz küçük balık: ‘ iyi geceler’ dediler ve gidip uyudular. Nine balık da uyudu. Yalnız bir küçük kırmızı balık ne yaptı ne ettiyse uyuyamadı. Sabaha değin hep denizi düşündü, durdu”) (Behrengi, 1999, s. 58-59).”

Küçük Kara Balık tam da istediği gibi başkalarına ilham olmuş ve onların da eleştirel düşüncelerini sağlamıştır. Onlara sadece düşünmenin bizi harekete geçirmeyeceğini, ilerlemek istiyorlarsa harekete geçmeleri gerektiğini öğretmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada Samed Bedrengi'nin Küçük Kara Balık kitabının çocuklara yönelik bir yayın olması sebebiyle çocuklarda merak etmeyi, soru sormayı, eleştirel düşünmeyi öğretmeye çalıştığı tespit edilmiştir. Erol ve Kara (2020) çocuk yazınında eleştirel düşünme becerileri, yeterlikleri ve tutumları üzerine isimli incelemesinde Küçük Kara Balık örneği üzerine yaptıkları araştırmada eleştirel düşünme becerileri bakımından zengin içeriğe sahip olan Küçük Kara Balık kitabının çocuklara önerilebilecek önemli bir eser olduğunu tespit etmiştir. Bu sonuç Küçük Kara Balık ve Küçük Prens kitaplarını Sosyal Bilgiler Öğretim Programındaki 4. Sınıf kazanımları açısından inceleyen Calp ve Calp'ın (2019) çalışmasıyla örtüşmektedir. Calp ve Calp'ın çalışmasındaki "Türkiye'de Sosyal Bilgiler dersinde edebî eserlerden faydalanmanın yaygınlaştırılmasının Sosyal Bilgiler dersinin daha etkili biçimde yürütülmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir" ifadesi ile anlaşılmaktadır ki bu gibi kitaplar sadece Sosyal Bilgiler dersinde değil Sosyal bilgiler başlığı altında Felsefe grubu derslerinde de kullanılabilir. Çünkü bu masal; eleştirel düşünme, empati, girişimcilik, gözlem, iletişim, iş birliği, kalıp yargı ve önyargıyı fark etme, kanıt kullanma, karar verme, mekânı algılama, problem çözme ve yenilikçi düşünme becerilerinin edindirilmesinde kolaylık sağlayacağından derslerde materyal olarak kullanılabilir. Küçük Kara Balık'ın bir eğitim-öğretim materyali olarak kullanılabilmesini ortaya koyan araştırmalar da vardır. Çolaker (2009), çocuklara kişilik kazandırmada, onların birey olmalarında ve toplumsallaşmalarında Küçük Kara Balık kitabının kullanılabilmesini ifade etmiştir. Akçay (2015) da Küçük Kara Balık kitabının araştırmacılık, alçakgönüllülük, cesaret, teşekkür etmek, izin istemek, kararlı olmak, birlik ve beraberlik, yardım etme, fedakârlık değerlerini işlediğini ortaya koymuştur. Boyacı, Güner ve Babadağ'ın (2017) "Dünyada Başka Şekilde Yaşamak da Mümkün mü? Değer Eğitiminde "Küçük Kara Balık" örneği" isimli çalışmasında elde ettikleri Küçük Kara Balık kitabında en çok vurgulanan değerlerin merak duyabilmek, kendi amaçlarını seçebilmek, özgür olmak, açık sözlülük, cesur olmak, anlamlı bir hayat ve Küçük Kara Balık karakterinin sorgulayan, meraklı, özgüveni tam, cesur, girişken, yeniliklere açık, öğrenmeye ve keşfetmeye hevesli, kendi doğrularına göre hareket eden ve kendisine ters gelen düşüncelere karşı çıktığı için yaşadığı toplum tarafından eleştirilen bir kişilik yapısı olduğu vurgulandığında bu sonuçlar çalışmayı destekler niteliktedir. Türk Eğitim sisteminin temel amacı, değerler ve yetkinliklerle bütünleşmiş bilgi, beceri ve davranışlara sahip bireyler yetiştirmektir. Eğitimde kullanılan edebi eserler hem eğlendirmeli hem de eğitmeli bunun yanında da eleştirel ve sorgulayıcı düşünmeye hazırlamalıdır. Araştırma sonucunda kitabın çocuklara yönelik bir yayın olması sebebiyle çocuklarda merak etmeyi, soru sormayı ve eleştirel düşünmeyi öğretmeye çalıştığı tespit edilmiştir. Çalışmaya konu olan kitap bu niteliklere sahip olduğundan Milli Eğitim Bakanlığının önerileri arasında yer almalıdır. Milli

Eğitim Bakanlığı, 15 Temmuz 2005 ve 17 Aralık 2018 yılları arasında öğrencilere 100 temel eser olarak okunması gereken öneri kitaplarda bulunmuştur. Başduvar ve Taşkaya (2020) İlkokula Uygun 100 Temel Eser Listesinin Sınıf Öğretmenleri Görüşlerine Göre Belirlenmesi adlı çalışmalarında sınıf öğretmenlerinin birçoğu mevcut 100 temel eser listesinin anlatım dilinin ağır olması, içerik ve hedef kitlenin uyumsuzluğu, yazı puntosunun uygunsuzluğu ve konunun sıkıcı ve uzun anlatımlarla verilmeye çalışılması gibi sebeplerden ilkokula uygun olmadığını belirtmişlerdir. Ayrıca sınıf öğretmenlerinin en uygun buldukları kitap türünün hikâye ya da masal türleri olduğu saptanmıştır. Bu sebeple bu çalışmada bahsedilen kitabın hem düşündürücü özelliklerinden hem de masal türü içinde olması sebebiyle 100 temel eser listesinin içine dâhil edilmesi gereken düzeyde bir kitap olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İleride bu listede yeniden düzenleme yapılacak olursa Küçük Kara Balık kitabının 100 temel eser içerisine dahil edilebilecek kitaplardan birisi olmalıdır.

Küçük Kara Balık kitabının okur kitlesi her ne kadar çocuklar gibi düşünülse de yetişkinler içinde yazılmış bir kitap olduğu aşikârdır. Bu yönüyle kitap, okurların düş kurarak, düşünerek, duyularını kullanarak yaşantısını değiştirmesine olanak sağlar niteliktedir. Zaten kitapta öğüt vermek yerine girişimcilik, yaratıcılık ve araştırmacılık ön plana çıkarılmıştır. Bu nedenle Küçük Kara Balık kitabını doğru anlamak, gelecek nesillerin yetişmesinde oldukça önemlidir.

Küçük Kara Balık kitabının felsefe öğretim programına göre; akıl yürütme, sorgulama, argümantasyon, eleştirel ve mantıklı düşünme, analitik düşünme ve özgün fikirler üretme becerilerinin kazandırılmasında felsefe dersinde katkısı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca derslerde de kullanılabilir hatta öneri olarak sunulabilir çünkü bakanlığın şu amacıyla örtüşmektedir:

Felsefe dersi öğretim programı ile öğrencilerin; insan, bilgi ve yaşanan dünya ile ilgili sorular sormalarını, sorulara ilişkin düşünme ve akıl yürütmeye dayalı cevaplar arayarak oluşturdukları düşüncelerini sözlü ve yazılı bir şekilde ifade edip, tutarlı, temellendirilmiş ve güncel hayatla ilişkilendirilmiş bir şekilde düşünmelerini sağlamak ve felsefenin temel alanları ile soruları hakkında edinilecek bilgilerden hareketle, düşünce tarihi örnekleri üzerinden felsefi düşünceye, tarihsel ve bütüncül bir bakış açısı geliştirmeleri amaçlanmaktadır. (Meb, 2018, s. 12).

Kitapta bulunan sorgulama ile ilgili örnekler bu kitabın felsefe dersi ortaöğretim programını desteklediği sonucunu gösterir. Sorgulamanın başladığı dönem tabii ki ortaöğretim değildir. Aslında çocukta okul öncesi dönemde sorgulamanın alt yapısı oluşturulur. Literatür tarandığında küçük prens gibi kitaplar felsefi sorgulama bağlamında öğrencilere okutulurken Küçük Kara Balık da bu kitaplardan biridir fakat arka planda kalmış bir eserdir. Bu çalışmada bu kitabın içerisindeki felsefi sorgulamaya dair var olan örnekler ortaya konularak ileride yapılacak olan çocuklarla ilgili çalışmalara yol göstereceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abalı-Öztürk, Y., Bilgen, Z. ve Bilgen, S. (2017). Sorgulama becerileri ile kendi kendine öğrenme becerileri arasındaki ilişki: Temel eğitim öğretmen adaylarına yönelik bir araştırma. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 179-214.
- Akbaş, E. ve Akbaş, G. E. (2019). Çocukluk sosyolojisinin özgün sahası: çocuklarla nitel araştırma. *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*, 4(7), 149-162.
- Akçay, S. (2015). Samed Behrengi'nin hikâyelerindeki eğitsel iletiler üzerine bir araştırma. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.
- Alkın-Şahin, S. ve Tunca, N. (2015). Felsefe ve eleştirel düşünme. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2).
- Başduvar, L. ve Taşkaya, S. M. (2020). İlkokula uygun 100 temel eser listesinin sınıf öğretmenleri görüşlerine göre belirlenmesi (Mersin İli Örneği). *International Primary Education Research Journal* 4(1), 36-58.
- Behrengi, S. (2007). *Küçük Kara Balık* (İ. Özdemir, Çev.). İstanbul: Can Çocuk.
- Belet-Boyacı, Ş. D., Güner, M. ve Babadağ, G. (2017). “Dünyada başka şekilde yaşamak da mümkün mü?” Değer eğitiminde “Küçük Kara Balık” örneği. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi-Journal of Qualitative Research in Education*, 5(3), 172-194.
- Bugan, F. (2019). Küçük Prens ve Küçük Kara Balık çerçevesinde doğudan batıya özgürlük anlayışı. 2. Uluslararası Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu (24-25 Ekim), 535-543, İstanbul.
- Calp, Ş., & Calp, M. (2019, Nisan). *Küçük Kara Balık ve Küçük Prens kitaplarının sosyal bilgiler öğretim programındaki temel beceriler, değerler ve 4. sınıf kazanımları açısından incelenmesi*, SETSCI Conference Proceedingsde sunulmuş bildiri. Ankara.
- Calp, M. & Kaplan, C. (2021). Samed Behrengi'nin Sevgi Masalı, Bir Şeftali Bin Şeftali ve Kel Güvercinci adlı öykülerinin kök değerler açısından incelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 19(42), 39-72.
- Cevizci, A. (2010). Felsefeye giriş. Nobel.
- Çalikoğlu, U. (2014). Yönetim açısından felsefi sorgulama ve Sokratik düşünce. https://indigodergisi.com/2014/04/yonetim-acisindan-felsefi-sorgulama-ve-sokratik-dusunce/#google_vignette sayfasından erişilmiştir.
- Çalışkan, M. (2019). Eleştirel düşünmenin öğretimi, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 9(1), 114-134.
- Çolaker, Ö. (2009). Samed Behrengi'nin “Küçük Kara Balık”, Richard Bach'ın “Martı Jonathan Livingston” ve Cahit Zarifoğlu'nun “Motorlu Kuş” adlı öykülerindeki ana karakterlerin kişilik gelişimi, bireyselleşme ve toplumsallaşma açısından

- karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Dedeoğlu, H. & Erbasan, Ö. (2021). “Siyah Ambalajlı Çocuk ve Gençlik Kitapları: Türkiye’de Çocuk Edebiyatı ve Sansür”, *Edebî Eleştiri Dergisi*, Cilt V, Sayı I, 1- 17.
- Demir, R. (2021). Masallar ve Toplumsal Cinsiyet. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 8, 327-333.
- Demircioğlu, A. (2018). Eleştirel Düşünme Eğitimi (1. Basım). Gece Kitaplığı
- Demircioğlu, Z. İ., Demir, K., Fuçular, E. E., Sülüngür, O., Yalçın, S. & Topçu, M. (2018). Mahler’in ayrışma-bireyleşme kuramına göre Küçük Kara Balık Kitabı’nın incelenmesi. *AYNA Klinik Psikolojik Dergisi*, 5(2).
- Dewey, J. (1957). Nasıl Düşünürüz (B. Arıkan, S. Akdeniz & O. Etker, Çev.). Muallimler Cemiyeti.
- Erdem, A. R. & Genç, G. (2015). Lise öğrencilerinin eleştirel düşünme becerilerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5, 58-69.
- Erol, S. & Kara, Ö. T. (2020). Çocuk yazınında eleştirel düşünme becerileri, yeterlikleri ve tutumları üzerine bir inceleme: Küçük Kara Balık örneği. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 9(3), 1125-1135.
- Eryılmaz, Ö. & Çengelci Köse, T. (2018). Sosyal bilgilerde edebi ürünler ve değerler eğitimi: Küçük Prens örneği, *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(1), 65-79.
- Flew, A. (2008). Dosdoğru Düşünmenin Yolu: Eleştirel Akıl Yürütmeye Giriş, (H. Gündoğdu, Çev.). Liberte Yayınları.
- Gülenç, K. & Demirtaş, V. Y. (2018). Okul öncesi dönemdeki çocukların felsefi sorgulama süreçlerinde oluşturdukları soruların düzeyi ve verdikleri cevapların niteliği: Çocuklarda felsefe eğitimi. *International Online Journal of Educational Sciences*, 10(2), 277–294.
- Gündoğdu, H. (2009). Eleştirel düşünme ve eleştirel düşünme öğretimine dair bazı yanlışlar. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 57-74.
- Güneş, F. (2016). Eğitimde sorgulamanın gücü. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 5(2), 188-204.
- Güneş, F. ve Çevik, A. (2019). Çocuk Kitaplarındaki Yaklaşımların İncelenmesi. *International Journal of Language Academy*, 7(1), 279-293.
- Hançerlioğlu, O. (1996). Felsefe sözlüğü. Remzi Kitabevi.
- Işıldak, M. (2006) Felsefe nedir? *Süleyman Demirel Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 1, 45-59.
- İlbuğa, E. U. (2018). Yeşim Ustaoglu sinemasında kadın karakterlerin özgürlük arayışları. *Selçuk İletişim Dergisi*, 11(2), 292-320.
- Jaspers, K. (1997). Felsefe nedir? (İ. Z. Eyüboğlu, Çev.). Say Yayınları.

- Kanık-Uysal, P. & Ateş, S. (2020). Okur-Tepki teorisi: Küçük Kara Balık örneği. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 8(3), 777- 796.
- Karasar, N. (1998). Bilimsel araştırma yöntemi. Nobel Yayınları.
- Koç, E. (2009). Felsefe nedir? *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, 1(3), 221-231.
- Millett, S. & Tapper, A. (2012). Okullarda işbirlikçi felsefi sorgulamanın faydaları. *Eğitim Felsefesi ve Teorisi*, 44(5), 546-547.
- Nişanyan, S. (2002). Etimolojik Sözlük. <https://www.nisanyansozluk.com/>
- Orhan, M. (2021). İnternet üzerinden çok satılan çocuk kitaplarının kritik analitik düşünce yönünden incelenmesi. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 6, 324-348.
- Özdemir, Ş. B. (2022). Hannah Arendt’te sorumluluk ve daha iyi bir dünyanın mümkünlüğü üzerine. Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Platon. (2016). Theaitetos. (B. Akar, Çev.). BilgeSu.
- Şen, E. (2016). Çocuk yazınında “umut” ve “mutlu son” ilişkisi üzerine bir inceleme. *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*, 1(1), 137-150.
- Taneri, A. & Andaç, Z. E. (2021). Samed Behrengi’nin öykü kitaplarının kök değerler açısından incelenmesi. *Turkish Studies - Education*, 16(6), 2629-2639.
- Tuncer, G., Yanpar-Yelken, T. & Tanrıseven, İ. (2018). Felsefe grubu öğrencilerinin akademik motivasyonları ile sorgulama becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(3), 1156-1175.
- Türkyılmaz, M. (2020). Alegorik bir öykü olarak Küçük Kara Balık üzerine değerlendirmeler. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 51-62.
- Wilder, M. & Shuttleworth, P. (2005). Cell Inquiry: A 5E Learning Cycle Lesson, *Science Activities*, 41(4), 37-43.
- Wood, W. B. (2003). Inquiry-Based undergraduate teaching in life sciences at large research universities: A Perspective on the Boyer Commision Report, *Cell Biology Education*, 2(2), 112-116.

For citation / Atıf için:

EĞİLMEZ, M. & GEYİK, E. (2023). Prof. Dr. Murat Sarıcık'ın "Put: Hicaz'ın Beş Putu ve Çağdaş Putlar" adlı eserinin karşılaştırmalı tahlil ve değerlendirmesi. *Kastamonu İnsan ve Toplum Dergisi – KİTOD 1(2)*, 169-182. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10282908>, <https://dergipark.org.tr/pub/kitod>

**Prof. Dr. Murat Sarıcık'ın "Put: Hicaz'ın Beş Putu ve Çağdaş Putlar"
adlı eserinin karşılaştırmalı tahlil ve değerlendirmesi**

Mustafa EĞİLMEZ

*Dr. Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, 37150,
Kastamonu, Türkiye*

E-mail: megilmez@kastamonu.edu.tr ORCID: 0000-0003-1135-2928

Eda GEYİK

*Dr. (A.) Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 37150,
Kastamonu, Türkiye*

E-mail: byk.eda@gmail.com ORCID: 0000-0003-3872-6192

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Review Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date:

22/09/2023

Revizyon Tarihleri / Revision Dates:

08/10/2023

Kabul Tarihi / Accepted Date:

24/10/2023

Etik Beyan

(X) Makale için etik onay alınmamıştır. Yazar(lar), çalışmasının etik kurul onayına tabi olmadığını beyan eder.

Araştırmacıların çalışmaya katkısı:

1. Yazarın katkısı: Makaleyi yazdı, verileri topladı ve sonuçları analiz etti/raporladı (%50).
2. Yazarın katkısı: Makaleyi yazdı, verileri topladı ve sonuçları analiz etti/raporladı (%50).

Çıkar çatışması

Yazar(lar) bu çalışmada olası bir çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

Teşekkür / Katkı Beyannamesi

Bu çalışmaya yazarlar dışında katkı sağlayan olmamıştır.

Prof. Dr. Murat Sarıcık'ın "Put: Hicaz'ın Beş Putu ve Çağdaş Putlar" adlı eserinin karşılaştırmalı tahlil ve değerlendirmesi

Öz

İslam tarihini ve medeniyetini tam manası ile kavrayabilmek için, İslam'ın sunmuş olduğu bakış açısının iyi bir şekilde anlaşılması gerekir. Özellikle Cahiliye dönemini tüm yönleriyle incelemek ve irdelemek İslamiyet öncesi Arap yarımadasındaki put inancının modern çağda metalaştırılan çeşitli inanç ve heveslerin benzerliğini görmeyi kolaylaştıracaktır. Neticede İslam açıktan ya da gizliden olan her türlü şirkin karşısında olmuştur. Cahiliye, dünya düzeninde hemen hemen her biçimde ve çeşitli yoğunluklarda varlığını sürdürmüştür. Sarıcık, kitabında ilk olarak Hübel'in kökeni ve Belka'dan Medine'ye nasıl getirildiği hususu ile başlamış, daha sonra ise Taif Rabbesi Allât ve Batn-ı Nahl'deki Uzza putları hakkında bilgiler vermiştir. Ayrıca Uzza ve Allât'ın Cahiliye döneminde ne şekilde Müşriklerin hayatlarında yer aldığı konusuna değinmiştir. Sarıcık, çalışma sürecinde ana kaynaklara ve bazı modern araştırmalara dayanarak putlar ve onlara tapınmanın Allah'a yaklaşmak için nasıl bir anlam taşıdığını açıklamaya çalışmıştır. Bununla birlikte çoğunlukla cisimsel olmadığı için pek fark edilmeyen çağımızın putlarının, düşünce ve zihniyet açısından putperestliği ne şekilde devam ettiriyor olduğuna değinen Sarıcık, konuya ilişkin farklı bir bakış açısı sunmuştur. Bu çalışma ile de Sarıcık'ın kaleme aldığı "Put: Hicaz'ın Beş Putu ve Çağdaş Putlar" adlı kitabın, alandaki diğer çalışmalar ile mukayese ve tahlil edilerek bir bütünlük sağlanmaya ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cahiliye, Put, Hübel, Lât, Menât, Uzza

Comparative analysis and evaluation of Prof. Dr. Murat Sarıcık's "Idol: Five Idols of Hijaz and Contemporary Idols"

Abstract

In order to fully understand the history and civilization of Islam, the perspective offered by Islam must be well understood. In particular, examining and analyzing the period of Ignorance in all its aspects will make it easier to see the similarity between the idol belief in the pre-Islamic Arabian peninsula and various beliefs and enthusiasms that have been commodified in the modern age. As a result, Islam is against all kinds of polytheism, whether openly or secretly. Ignorance has existed in almost every form and in various intensities in the world order. In his book, Sarıcık first started with the origin of Hübel and how he was brought from Belka to Medina, and then gave information about the Taif Lord Allât and the Uzza idols in Batn-ı Nahl. He also touched upon the issue of how Uzza and Allât took part in the lives of the polytheists during the Ignorance period. During his study, Sarıcık tried to explain what idols and worshiping them mean for getting closer to God, based on main sources and some modern research. Sarıcık, however, touched upon how the idols of our age, which are often not noticed because they are not material, continue idolatry in terms of thought and mentality, and offered a different perspective on the subject. With this study, an attempt was made to provide integrity and evaluate the book "Idol: Five Idols of the Hejaz and Contemporary Idols" written by Sarıcık by comparing and analyzing it with other studies in the field.

Keywords: Jahiliyyah, Idol, Hübel, Lât, Menât, Uzza

GİRİŞ

İslam tarihinin önemli bir aşamasını teşkil eden Cahiliye devrinin, İslamiyet'in doğru anlaşılması açısından iyi bilinmesi son derece önem arz etmektedir. Bu sebeple İslam'ın temeli yaratıcının tek oluşu ve hiçbir surette ortağının bulunmayışı inancına dayanmaktadır. Ancak Cahiliye dönemi birden fazla yaratıcının varlığına inanarak Allâh'ın birliği ve teklifi konusunu göz ardı etmiştir. Bu yanlışın karşında duran İslam, her daim açık ya da gizli şirkin karşısında olmuştur. Bu sebeple İslam'ın hassasiyetle uyarılmış olduğu Cahiliye dönemi hayat tarzından sakınmak ve korunabilmek için İslâm öncesi hayat tarzının anlaşılması son derece önemlidir (Bölükbaşı, 2019; Trampa, 2020). Çoğunlukla putların onları yüce yaratıcıya ulaştıran araçlar olarak görülmesi, Cahiliye dönemi inanç ve değerleri arasında önemli bir yer tutmuştur. Yaratan ile yaratılan arasında bir yere konumlandırılan ve kişiyi Allâh'a yaklaştırdığı düşünülerek ilâhi bir değer atfedilen putlara oldukça güçlü bir statü ve konum verilmiştir (Yılmaz, 2020; Öztürk, 2018).

İnsanlar tarih boyunca çeşitli objelere olağanüstü özellikler atfederek, onlara sevgi ve bağlılık göstermişlerdir. Özellikle insanların kararsız kaldıkları ve tehlikede hissettikleri anlarda, selamete kavuşturacaklarına güven duymayı arzu etmeleri, onların birtakım olağanüstü güçlere yönelmesinde etkili olmuştur. Ertürk ve Kılıç'ın İbn İshâk'tan bildirdiğine göre, insanların yaratıcı ile aralarında bir aracıya yönelmelerinde etkili olan etkenin, İsmail oğullarının taşa yönelerek ilk ibadeti yapmalarından sonra gerçekleşmiştir. İbn İshâk'a göre, İsmail oğullarından biri Harem'den dışarı çıkacağı zaman orada bulunan taşlardan birini yanında götürüp daha sonra özlem duyduğu zamanlarda bu taşın etrafında Kâbe'yi tavaf eder gibi onun etrafında dönmüştür. İbn İshâk bu durumun zaman içinde insanlar arasında taş, kaya gibi çeşitli unsurlara tapınmaya başladığını ifade etmiştir (Ertürk, 2022; Kılıç, 2022). Diğer taraftan S. Özel tarafından İbn İshâk'ın *Siyer* adı ile çevirisini yapmış olduğu eserde Ertürk ve Kılıç'ın bahsettiği bu husus bulunamamıştır (Muhammed İbn İshâk, 1998).

Putlara baba anlamına gelen eb (أب) kelimesini kullanmaları ve kendilerine de (مانصلاً أدلاً) 'putların çocukları' demeleri Müşriklerin putlarla ilgili düşünce yapısına işaret etmektedir (Bölükbaşı, 2019). Çeşitli taşlara, kayalara ya da el ile yapılmış putlara inanmak bir anlamda topluluğun aidiyetlik duygusunu da sağlamıştır. Özellikle bir bölgenin efendisi olarak benimsenen ve hizmet ettiği düşünülen bir koruyucunun paylaşılması kabilecilik sistemi içerisinde sıra dışı bir durum değildir (Sayuti, 1999). Zira konfederasyona ya da kabileye olan aitlik ve bağlılık hemen hemen her dönemde hayat sürdürübilmenin ön şartı olmuştur. Ancak bu durum İslâm nezdinde Allâh'ın teklifine zıt olup onun sıfatlarını gölgelemeye yönelik bir harekettir.

Put tapıcılık ya da putperestlik şafaatçi olma gibi arabuluculuk görevini üstlenen bir misyona sahip gibi görünse de esasında kişilerin kendi düzenlerini oluşturma, devam ettirme ve inandıkları yaşam biçiminin onaylanması ihtiyacına dayanmıştır (Güç, 2007). Öyle ki, Müşrikler putlar vasıtası ile yapacakları işler öncesinde fal okları çekmişler ve çıkan sonucu Allah'ın emri olarak görmüşlerdir. Putperestlik anlayışı ile Müşrikler uzun

yıllar boyunca insanları dinî duyguları üzerinden sömürerek finansal bir kazanç edinmeye devam etmişlerdir.

Arap Cahiliyesi döneminde çeşitli tek ilahlı inançların var olduğu bilinmekle birlikte putperestlik inancının yoğun bir şekilde yaşandığı da malûmdur (Öztürk, 2008; Bölükbaşı, 2019). Elbette Nebâtîlerin putperest yaşamının Hicaz ve Kuzey Arabistan kültürünü de etkilemiş olduğu bir gerçektir (Kelpetin, 2019).

İslâm öncesi Arapların sahip oldukları yaşayış biçimini, dünya ve dini yorumlama biçimlerini anlayabilmek, ancak o toplumun kültür alt yapısını bilmekle mümkündür. Bu sebeple putlara atfedilen değer ve biçimleri inceleyebilmek için Sarıcık'ın bu eseri oldukça faydalıdır. Her türlü şirkin karşısında olan Kur'ân'ın billurlaşması da putperest bir ortamda değil, tevhidin tartışıldığı bir ortamda gerçekleşmiştir (Lindstedt, 2018).

Putlar Aracılığıyla Şirke Giden Yol ve En Büyük Put Hübel

Sarıcık, kaleme almış olduğu *Hicazın Beş Putu ve Çağdaş Putlar* kitabında öncelikle klasik İslâm tarihi kaynakları ışığında Hübel'in hangi çağda Mekke'ye getirildiği konusu üzerinde durmuştur. İslam öncesi dönemde, Kâbe'nin içinde ve çevresinde bulunan putlar arasında en büyüğü olan Hübel, kırmızı akik taşından yapılmış olup insan şeklinde tasvir edilmiştir. Sağ kolu kırık olarak bilinen bu puta, Kureyş'e ulaştıktan sonra altın bir kol takılmıştır (Harman, 1998; Sayuti, 1999). Hübel'in Mekke'ye nasıl ve kim tarafından getirildiği konusu henüz bir netlik kazanmış değildir. Bir rivayete göre, putları ilk kez M.Ö. 3. yüzyılın başlarında Arabistan yarımadasına el- Cezîre'deki Hit şehrinde Amr b. Lühay getirmiş ve daha sonra Hz. İbrahim zamanında kazılan kuyunun üzerine diktirmiştir (Harman, 1998).

Diğer bir rivayete göre ise Amr b. Lühay, bir seyahati sırasında Suriye'nin Belkâ bölgesindeki Meâb halkının putlara tapıtığını görmüş ve Belkâlîlara putlara ibadet etmelerinin sebebini sormuştur. Onların "*Bunlar bizim tanrılarımızdır; düşmanlarımıza karşı zafer kazanmak için onlardan yardım isteriz, bize yardım ederler; kuraklıkta yağmur isteriz, yağdırırlar*" sözleri üzerine, Hübel adında bir putu alarak Mekke'ye getirmiştir. Böylece Amr b. Lühay'ın teşvikiyle Araplar arasında Hübel'e tapınma geleneği başlamıştır (Harman, 1998). Öte yandan İbnü'l-Kelbî, Hübel'in ilk kez Huzeyme b. Müdrike tarafından Kâbe'nin içine dikildiğini ifade etmiştir. Hatta ona "Huzeyme'nin Hübel'i" dendiğini belirtmiştir (Harman, 1998; Sayuti, 1999).

Sarıcık'a göre Hübel'in 5. yüzyılda Mekke'ye getirildiğini söylemek açık bir yanılgıdır. Ona göre, Hz. Peygamberin beşinci göbekten dedesi olan Kusay Huzaalılarının, Mekke'den beşinci yüzyılın başında çıkarılmış olmasından dolayı, Hübel'in ne zaman Mekke'ye getirildiği sorusunun cevabı aranmalıdır. Sarıcık, Huzaalılar henüz Mekke'ye varmadan ya da Mekke'ye varışlarından hemen sonra oradan sürülmüş olduklarını ifade etmiştir. Hâlbuki çeşitli kaynaklarda, Huzaalıların Mekke'de üç yüz yıl gibi uzun bir süre hüküm sürdüğü belirtilmiştir (Sarıcık, 2014). Sarıcık'a göre Huzaalıların Mekke'ye gelişi, üçüncü yüzyılın başlarında ya da üçüncü yüzyılın ilk yarısında olmalıdır. Ancak Mekke'ye gelişleriyle ilgili kesin bir tarih vermek mümkün değildir. Huzaalıların Mekke'ye üçüncü yüzyılın başlarında gelmeleri, dolaylı olarak Hübel'in Mekke'ye getiriliş tarihi ve zamanı

hakkında Sarıcık, Hübel'in Mekke'ye getirilmesinin, üçüncü yüzyılın başlarından sonra gerçekleşmiş olabileceğini belirtmiştir (Sarıcık, 2014).

Arap Cahiliyesi döneminde Müşriklerin putlara ibadet etmeleri hakkında bakıldığında, bunun çeşitli sebeplerin varlığı söz konusudur. İlk olarak Allâh'a yakınlık düşüncesi gelmektedir. Cahiliye döneminde Arap toplumu yüce Allâh'ı "ulaşılmaz bir varlık" olarak kabul ettikleri için Allâh'a ulaşabilmek amacıyla şefaathçilere ihtiyaç duymuşlardır. Putlara ibadetin en temel nedeni de bu "şefaath algısı"dır (Söylemez, 2014; Sayuti, 1999). Bu bağlamda putların, kişi ile Allâh arasında bir bağ oluşturduğuna ve putlara tapınan kişinin Allâh nezdindeki koruyucusu olduğuna inanılmıştır. Ancak Kur'an'da yer alan ayetler, hiç kimsenin Allâh'ın izni olmadan şefaathçi olamayacağını vurgulayarak bu anlayışın yanlış olduğunu belirtmektedir. Bu ayetler, putlara tapınmanın ve şefaath algısının yanlışlıklarını açık bir şekilde ifade etmektedir (Söylemez, 2014).

Ayrıca Cahiliye Arapları, Allâh'ın erişilmez bir noktada bulunması düşüncesiyle yeryüzündeki putları, O'nun adına hareket eden varlıklar olarak kabul etmişlerdir. Her bir putun farklı bir görev ve misyonu olup, onları Allah'ın yeryüzündeki temsilcileri olarak görmüşlerdir. Onlara göre bu varlıklar aracılığıyla Allâh, hayata müdahalelerde bulunmuştur (Söylemez, 2014). Elbette hayata dair bu müdahaleler ise fal okları ile gerçekleşmiştir. Putların önündeki fal okları ile Allâh'ın emrini öğrenmek isteyen kişi, önce "sadin" adı verilen mabet görevlisine başvurur, ardından belirli ifadelerin yazılı olduğu okları çekerek işi ya da durumu konusunda bir sonuca varılırdı. Çekilen ok ve sonucu, Allah'ın emri olarak kabul görmüştür. Böylece Cahiliye döneminde bir çocuğun nesebinin sorgulanmasında, biri ile nikâhlanılacağına ya da bir işe veya ticarete yöneleceğinde, hemen hemen her işte, Hübel önünde fal okları çekilmiş ve sonuç Allâh'ın emri olarak kabul edilmiştir (Atalay, 2010; Söylemez, 2014).

Sarıcık, Cahiliye dönemindeki fal okları konusunda bilgiler verdiği bu bölümde çok değerli bir öneri sunmuştur. Cahiliye zihniyetinin fal okları ile hayra ulaşma çabasına karşılık, İslâm'ın istişare ve istihareyi önerdiğini söyleyerek tevhidin esasına değinmiştir. Böylece Allâh ile kul arasında bir aracı olmasına gerek olmaksızın istihare ile dünyevi kararların alınmasında izlenecek doğru yolun belirlendiğini hatırlatmıştır (Karataş, 2019; Sarıcık, 2014). Oysa tek bir ilahın her şeyle ilgilenmesinin mümkün olmadığını ifade eden Cahiliye dönemi halkı, esasında Allâh'ın gücü ve kudreti konusunda şüpheye düşüp ona şirk koşmuştur.

Tâif Rabbesi Allât ve Onun Yıkılışına Uzanan Yolda Cahiliye Zihniyeti

Bir toplumun hayat tarzı ile inançları arasında sıkı bir ilişki olduğu söylenebilir. Tâif rabbesi Allât'ın durumunu ve konumunu idrak edebilmek için Tâiflilerin hayat tarzını anlamak gerekir. Bu hususun Allât'ın daha iyi yorumlanmasında yardımcı olacağına inanan Sarıcık, bu bölümde öncelikle Tâif hakkında bilgiler vermiştir. Bu bilgiler ışığında Mekke ile Tâif arasındaki ekonomik, sosyal ve dinî açıdan sağlam ilişkiler kurulduğu görülmüştür. Özellikle Tâif ile Mekke'deki putların arasında fark gözetilmemesi, iki bölge arasındaki yoğun ilişkinin bir delilidir (Sarıcık, 2014). Aynı zamanda bu putlar daha önce ifade edildiği gibi kabilecilik bağlarının da güçlenmesinde etkili olmuştur.

Tâiflilerin putu Allât büyüklük bakımından ikinci sıradadır. Allât sözcüğünün "kırip ezmek, karıştırmak, yoğurmak" manalarına gelen *lett* kökünden türediği ifade edilmiştir (Fehd, 2003). Bununla birlikte Allât sözcüğünün etimolojisine dair M. M. Söylemez'in *Cahiliye Döneminde Lât Kültü* çalışması da ayrıntılı bilgiler sunmaktadır (Söylemez, 2016). Lât'a tapınmaya başlanması ile ilgili rivayetlere göre Tâif 'te bir kaya yanında buğday ve arpa lapası türünde yemek hazırlayan ve herkese ikramda bulunan Lât adıyla anılan bir kimsenin, ölümünden sonra mezar yerinin ziyaretgâh haline gelmesi ve zamanla kendisine tapınılması sonucunda gerçekleşmiştir. Aynı zamanda bu kişinin Sakîfli olduğu ve Amr b. Lühay tarafından putlaştırıldığına dair de bazı rivayetler bulunmaktadır (Sayuti, 1999; Fehd, 2003; Söylemez, 2016). Sarıcık, Lât'ın nereden getirilmiş olabileceği sorusu üzerinde önemle durmuştur. Ayrıca Allât'ın Araplardan daha önce Nebâtîler, Tedmurlular ve Suriyeliler tarafından da tapınılmış olduğunu bildirmiştir (Sarıcık, 2014).

Sakîf kabilesine ait bir put olan Allât, Kuzey Arabistan ve Hicaz topraklarında saygı ile kabul edilen bir put olarak karşımıza çıkmaktadır. Putların varoluş biçimleri kadar bölgelere göre değişkenlik arz etmesi de bir o kadar hayret uyandırıcıdır. Zira pek çok Cahiliye dönemi putlarında olduğu gibi Allât, bulunduğu bölgelere göre biçimsel olarak farklılık göstermiştir. Allât, Cahiliye dönemi Arap toplumu için son derece önemli bir konuma sahiptir ki bu putun bulunduğu bölge kutsal kabul edilmiştir. Hatta tıpkı Kâbe gibi saygın olarak kabul edilip onun bulunduğu mekân tavaf edilmiştir (Söylemez, 2016; Kelpetin, 2019).

Sarıcık, eserinde Allât'ı konu edindiği kısımda Cahiliye dönemi inancının melek anlayışı üzerinde de durarak, putların dişiliklerinin altında yatan sebebi hakkında da birtakım anlayışlara işaret etmiştir. Ona göre, Lât, Uzza ve Menât gibi putların dişi olarak kabul edilmesinde Cahiliye toplumunun melek inancı ile arasında bağlantı bulunmaktadır. Müşrikler meleklerin varlığını kabul etmekle birlikte onları *Allah'ın kızları* olarak görmüş ve adlandırmışlardır. Bu durum yaratıcının yaratma yetkisinden ziyade onun Cahiliye toplumu tarafından cinler ile münasebeti ve nesep bağı bulunan bir varlık olarak ve aynı zamanda erkek olarak düşünülmesine neden olmuştur. Bu düşünce biçimi Tanrıça olarak hayatlarında yer alan bazı putların dişi kabul edilmesinde ve yine onların Allâh ile aralarında arabuluculuk edecek olan kızları olarak görülmesinde etkili olmuştur (Karataş, 2019; Sarıcık, 2014).

Allât'ın yıkılışına uzanan yol, aslında Tâiflilerin ve elbette ki Cahiliye toplumunun put inancı hakkında da çeşitli bilgiler sunmaktadır. Bu yüzden Sarıcık da eserinde bu husus ile ilgili bilgiler vermiş ve Tâiflilerin rabbeleri Allât'a duydukları inanç üzerinden Cahiliye döneminin sahip olduğu yanlış inançlarına değinmiştir (Sarıcık, 2014).

Tâifliler, Müslümanların gücü karşısında oldukça zayıf durumda kalmışlardır. Özellikle ticaret yaptıkları ve faiz vererek ekonomilerini güçlendirdikleri Mekke'nin Müslümanlar tarafından ele geçirilişi, onları ekonomik açıdan zorlamıştır. Ayrıca çok yakın zamanda Tâif'in de Müslümanların eline geçeceğinden endişe eden halk, aralarından bir heyeti Hz. Hz. Peygambere elçilik için göndermiş ve belli şartlar altında İslamiyet'i kabul edeceklerini ifade etmişlerdir. Bu süreçte faiz, zina, şarap ve namazdan muaf olmak istemişler ve hatta Allât'ın yıkılmamasını talep etmişlerdir. Ancak İslam'ın temeli olan

tevhide taban tabana zıt olan putların varlığına dokunulmaması imkânsızdır. Tâiflilerin hiçbir şartını kabul etmeyen Hz. Peygamber tarafından özellikle Allât'ın hemen yıkılmaması için zaman talepleri de yine kabul bulmamıştır. Tâifli elçilerin burada inandıkları putlara güç, kudret de bahşederek kendisini yıkmaya gelen Tâiflilerin öldürüleceğini ifade etmeleri dikkat çekicidir. Bir kaya olan puta Allâh ile kul arasında arabuluculuk yapmasına inanmak dışında, ona çeşitli vasıflar da yükleyerek intikam duygusuna sahip olduğunu bildirmeleri, Cahiliye toplumunun put inancını gözler önüne sermektedir (Sarıcık, 2014; Söylemez, 2016).

Cahiliye toplumu nezdinde Allât için kurban kesmek, onun etrafında tavaf etmek, onun bulunduğu yerde ağaç kesmenin ve avlanmanın yasaklanması, esasında Tâif'in bir hac mekânı gibi Arabistan'ın önemli kentlerinden biri olmasını sağlamıştır (Kelpetin, 2019). Allât'ın Tâif'teki önemi, büyük oranda şehre sunduğu ekonomik ve turistik katkıdan kaynaklanmıştır. Özellikle Kureyşliler ile Sakîfliler arasındaki rekabet ve düşmanlık göz önüne alındığında, Kureyşlilerin zamanla Allât kültürünü benimsemeleri, Tâif'teki beyaz taşın Mekke'deki siyah taşın (Hacerü'l-esved) karşılığı olarak kabul edilmesi de Cahiliye Arabistan'ında putların Allâh'ın yeryüzündeki eli olarak kabul etmelerinin bir sonucu olabilir (Fehd, 2003).

İslâmiyet'in Mekke'de yayılışından sonra, Hz. Peygamberin bir süreliğine Sakîflilerin öşür ödemeleri ile birlikte onları mecburî askerlikten de muaf tuttuğu ifade edilmektedir (Küçükaşçı, 2010). Ancak Sakîflilerin namazda secde etmeme şeklindeki talepleri, Hz. Peygamberin “*secdesiz dinde hayrın olmayacağı*” sözleri ile kabul bulmamıştır. Buna karşılık temsilciler heyeti, Hz. Peygamberin kararını “*Bizim için zül de olsa bunu senin için yapacağız*” diyerek söyleneni kabul etmişlerdir. İlginçtir ki Tâifli temsilciler heyeti, namazdan değil, secde etmekten muaf tutulmak istemişlerdir (M. J. Kister, 2004).

Öte yandan Sakîflilerin, putlarına ibadetten kaçınacaklarına dair teminat vermesine rağmen, Sakîfliler putları korumak için Hz. Peygambere istekte bulunmuşlardır. Sakîflilerin putların yıkılmamaları yönündeki taleplerinin ardındaki faktörün ekonomik olduğu görülmektedir. Zira Sakîf'in devlet gelirinin bir kısmını teşkil eden para, Allât'a tapınmak için gelenler sayesinde elde edilmiştir. Öyle ki Lât putu yıkıldığında burada altın ve değerli taşlardan oluşan büyük bir hazine bulunmuş olması putların önemli bir gelir kaynağı olduğunun kanıtıdır (Kılıç, 2022; Kister, 2004). Tâiflilerin her türlü bahane ve erteleme taleplerine rağmen Allât'ın sunağı, Hz. Peygamberin emriyle yıkılmıştır. İfade edilenlere göre Tâifliler yıkım sırasında şaşkınlık ve korku içinde kalmışlardır. Çünkü onlar Allât'ın kendine zarar vermeye kalkanları öldüreceği inancı üzerine başlarına bir felâket gelmesinden kaygılanmaktadırlar (Fehd, 2003; Kister, 2004).

Sarıcık, Allât üzerinden Cahiliye toplumunun putlara yükledikleri anlamlar hakkında değindiği bu bölümü *Batn-ı Nahle'deki Uzza: Uzza Adı ve Yeminlerde Yer Alışı* konusu ile tamamlamıştır. Gök cisimlerinin kişileştirilmiş hali olan Uzza da dişi kimlikli bir puttur. Aynı zamanda Uzza, Kureyşlilerin en büyük putudur. Müşrik Arapların telbiyelerinde de yer alan Uzza, “*Aziz, çok kuvvetli, güçlü*” manalarına gelen “*eazze*”nin müennes halidir (Kelpetin, 2019; Yavuz, 2012). İslâmiyet öncesi Arap toplumunda tıpkı diğer putlar gibi şefaatçi olarak görülen Uzza, güç, kuvvet, bereket ve verimlilik ile özdeşleşmiştir.

Uzza'dan yardım istemek ve onun üzerine yemin etmek Cahiliye geleneği ve inançları arasındadır. Öyle ki Müslüman olan bazı sahabelerin de eskiden kalma alışkanlıkları gereğince Lât ve Uzza'ya yemin ettikleri anlar olmuştur. Cahiliye alışkanlığı ile yapılan bu hataya karşılık şirkin reddi ve imanın tecdidi için *Lâ ilâhe illallah* denilmesi emredilmiştir (Sarıcık, 2014).

Müşriklerin Sosyal Yaşamında Allât ve Uzza İkilisine Bakış

Mekkeli Müşriklerin sosyal yaşamları ve Müslümanlar ile kurdukları ilişkiler göz önüne alındığında Allât ve Uzza ikilisinin Cahiliye hayatındaki önemini görmek mümkündür. Sarıcık da sosyal hayatta Lât ve Uzza putlarının Cahiliye hayatının içinde ne şekilde ve hangi hadiseler ile yer aldığına odaklanmıştır. Daha öncede ifade edildiği üzere Cahiliye toplumunda putların oldukça önemli bir yeri vardır. Hayatlarındaki önemli olaylar için karar verme noktasında bile Hübel ya da Zülhalasa gibi putlar önünde fal okları çekmişlerdir. Müşrikler aynı şekilde Lât ve Uzza'ya da son derece önem vermişlerdir. Nitekim Kâbe'yi tavaf ederlerken "*Allât hakkı için, Uzza hakkı için, onlar yüksek turnalardır. Onların şefaathlerine ümit bağlanabilir. Üçüncüleri olan Menât hakkı için.*" diyerek telbiye getirmişlerdir (Dinçer, 2018; Sayuti, 1999; Yavuz, 2012).

Yine Cahiliye döneminin büyük putlarından olan Uzzâ, Kureyş için en fazla değer verilen ve onun koruyuculuğuna inanılan putlardandır. Bu hususta Ebû Süfyân'ın Uhud Savaşı'nın sonunda Müslümanlara "*Bizim Uzzamız var, sizlerin yoktur!*" demesi onların ilâh olarak tapındıkları Uzzâ'nın Mekke'yi koruyacağına dair duydukları inancın bir göstergesidir (Kelpetin, 2019).

Herhangi birinden bir şey isterken Allât ve Uzza adını kullanmak ya da bu putlar üzerine yemin ederek ifadeleri güçlendirmek bir Cahiliye geleneğidir. Sarıcık, Hz. Peygamberin çocukluk yıllarında amcası Ebû Tâlib ile yaptığı yolculukta Rahip Bahira ile karşılaşması ile de bu hususa değinir. Burada Rahip Bahira'nın "*Allât ve Uzza hakkı için soracaklarıma cevap ver*" diye cümleye başlaması Müşriklerin inanç biçiminin putperest bir yaşam sürülmesine bile toplum bazında bir kültür haline geldiğine işaret edebilir. Ayrıca putlar üzerine yemin edilmesi de yine Müşriklerin hayatlarının bir parçasıdır. Daha önce belirtildiği üzere alışkanlık sebebiyle bazı sahabelerin de Lât ve Uzza adına yemin ettikleri olmuştur (Muhammed İbn İshâk, 1998; Sarıcık, 2014).

Aynı zamanda Kureyşliler, Uzza'ya ziyaretlerde bulunmuş ona hediyeler sunarak yanında kurbanlar kesmiş ve onun adına yıllık bayramlar düzenlemişlerdir (Kelpetin, 2019). Sarıcık, eserinde Hz. Peygamberin yanında kalan Hz. Ali'ye daha küçük bir çocuk iken hiçbir işe yaramayan ve insanı kâr ve zarara sevk etmeyen Allât ve Uzza'ya tapınmaktan sakınmasını istemesini bir başka örnek olarak vermiştir. Bu sırada ailesinin de etkisi ile bu putları seven ve onlara saygı duyan Ali'nin tereddüde düşmesi sosyal yaşamın içinde Allât ve Uzza'nın durumunu izah etmesi bakımından kayda değerdir (Sarıcık, 2014). Cahiliye toplumunda gözleri görmeyen kişilerin çaresinin Allât ve Uzza olduğunu ifade etmeleri gibi hastalık ve şifayı verenin de putlar olduğuna inanmışlardır. Görülüyor ki Cahiliye dönemi halkı bu putların göreni, görmeyeni, kendisine tapan ile tapınmayı ayırt edebilecek akla ve bilince sahip olduklarına inandıkları bir hayat sürmüşlerdir.

Hicaz yarımadası Araplarının neredeyse tamamı tarafından kutsal kabul edilen Uzza putunun da yıkılması, Arap yarımadasında bulunan putperestler için büyük bir hayal kırıklığı meydana getirmiştir. Çünkü onların hayatlarının bir parçası olan, şifa bekledikleri, sözlerini güçlendirmek için onlar üzerine yemin ettikleri ve akla, güce, kudrete sahip olduklarına inandıkları bu putlar yerle bir olmuştur. Dahası dokunulmaz olarak inandıkları tanrıçalarının yıkılışı ve yıkım sırasında putların hiçbir şey yapamamaları, Müşriklerin Müslümanlara karşı başarı sağlayamayacaklarının da bir işareti olmuştur (Dinçer, 2018; Sarıcık, 2014).

Sarıcık'ın *İnanç ve Zihniyet olarak Cahiliye* kitabında da bahsettiği üzere Cahiliye anlayışı, çoğunlukla İslâm öncesi Arap toplumu için ifade ediliyor olsa da İslâm'ın özü yeterince iyi anlaşılmadığı sürece insanoğlu başka arayışlar peşinde olmaya devam edecektir. Zira dilek ağaçlarına gidip çaput bağlayarak onlardan medet bekleyen insanların, Cahiliye insanının yanılığısı içerisinde olduğu muhakkaktır. Günümüzde sâlih kimselerin türbelerine ziyarette bulunarak onlardan bir şeyler talep etmeleri ya da Allâh ile aralarında arabuluculuk istemeleri de Cahiliye döneminin bilerek ya da bilmeyerek devam ettirildiğinin bir göstergesidir (Dinçer, 2018; Sarıcık, 2014). Bu manada Cahiliye, sadece yaşadığı dönemde kalmış bir yaşam biçimi ve düşünce şekli değildir. Allâh'ın emirlerinden ve Kur'an'ın özünden uzaklaşıldığı her anda bu düşünce biçimi ile karşılaşmak mümkündür.

Cahiliye Zihniyetinin Şiirlere Yansıması

Cahiliye toplumunun önemli putlarından biri olan Allât, şiirlerde de kendine yer bulmuştur. Sosyal hayatlarının hemen hemen her alanında yer alan putlara duydukları inancın, şiir ve edebiyat ile şöhret bulmuş bir coğrafyada kendine yer bulması olağandır. Allât'ın adı zikredilerek yazılmış şiirler, Cahiliye insanının putlara olan yaklaşımını ortaya koyması açısından önemlidir. Sarıcık, bazı şahısların kaleme almış oldukları çeşitli şiirlerinden istifade ederek onların hayatlarında putların konumunu ortaya koymakta ve onların dini algılama biçimlerine bu şiirler üzerinden odaklanmıştır. Put inancının edebiyata yansıması hususunda N. Sayuti'nin yapmış olduğu *The Concept Of Allah as the Highest God in Pre-Islamic Arabia (A Study of Pre-Islamic Arabic Religious Poetry)* adlı eser de oldukça faydalıdır (Sayuti, 1999).

Önceleri İslâm karşıtlığı konusunda sert bir tutuma sahip olan Ebû Süfyan, daha sonra Müslüman olmuştur. Bunu bildirmek için Hz. Peygambere yazmış olduğu şiirde geçen ifadeler dikkat çekicidir. Ebû Süfyan, “*Senin ömrüne yemin ederim ki, gerçekten ben Allât'ın atlıları Muhammed'in atlılarını yenmesi için sancak taşıırken, karanlık gecede gece boyu yol yürüyen şaşkın gibiydim...*” sözleriyle Allât için çarpıştığını ve onun ordusu adına sancak taşıdığını ifade etmiştir. Öyle görülüyor ki bir zafer putu olarak görülen Allât'ın İslâm ordularını yenebileceğine dair inanç içerisinde olup onun adına, onun atlıları olarak savaşmışlardır (Sarıcık, 2014).

Benzer şekilde Allât'ın Hz. Peygamberin emriyle Muğire b. Şube tarafından yıkıldığı anlarda şair Şeddad b. Arız şahitlik ettiği bu olay karşısında, “*Allât'a yardım etmeyin; gerçekten Allâh onu yok edicidir. Kendisine yardım etmeyene sizin yardımınız nasıl olur? Gerçekten Allât ateşle yakıldı ve tutuştu. Oysa parçalanan taşların önünde savaşmadı. Gerçekten elçi sahanıza gelip konaklayınca orada onun dininden bir insan yoktu*” sözlerini

dile getirerek Cahiliye toplumunun hayal kırıklığını da gözler önüne sermiştir. Tâifliler, kudretli Allât'ın kendisini yıkmaya gelenleri öldüreceğine inanmaktaydı. Ancak Muğire b. Şube onu parçalara ayırırken, ne onun dinine sahip çıkanlar ses edebilmiştir ne de Allât'ın kendisi savaşılabilemiştir. Kendisine yardım edemeyen bir putun insanlara yardımı nasıl mümkün olabilirdi? Bu hayal kırıklığı ve ümitsizlik içinde Cahiliye halkının gözleri önünde yıkılan Allât, zannettikleri gibi ona atfettikleri kudret ve güçten de yoksundur (Sarıcık, 2014; Sayuti, 1999; Söylemez, 2016).

Allât'ın şiirlerdeki izine bir başka örnek olarak da Ka'b b. Mâlik'in sözleri verilebilir. Ka'b b. Mâlik, "*Allâh'ın ve İslâm'ın emrinden dolayı, bu din mutedil ve hanif olarak ayakta duruncaya kadar (mücadele sürdü). Ve Lât, Uzza ve Ved unutuldu. Biz onlardan gerdanlıkları ve küpeleri çekip aldık*" demiştir. Bu sözler, put yaşamına ve putlara niçin son verildiğini ifade ettiği gibi aynı zamanda İslam ile unutilan putların isimlerini de zikredip onların hazinelerinin Müslümanlarca ganimet olarak alındığına da işaret etmiştir (Sarıcık, 2014).

Yine El-Mutalammis, Amir b. El-Mundhir'e hitaben yazdığı dizelerde, "*Şarabı terk etmekte, Lât'ı terk eden kimse gibiyim. Hâlbuki bir zamanlar onun hayranıydım.*" diyerek Allât'a duydukları hayranlık ve saygının artık terk edildiğini ifade etmiştir (Sayuti, 1999).

Başka bir misal olarak Zeyd b. Amr'ın "*Tek bir rabbe mi yoksa bin rabbe mi inanayım? İşler (putlara) taksim edilince ben Lât ve Uzza'dan ayrıldım. Zaten kararlı, tavizsiz ve çok sabırlı kimseler böyle yapar.*" dizeleri de Cahiliye inancının özünü vermiştir. Aynı zamanda bu şiir ile Zeyd b. Amr, tek bir yaratıcı yerine onun mutlak gücüne yeteri kadar inanmayan ve Allâh'ın her işe yetişemeyeceğini düşünen Cahiliye toplumunun çeşitli işler için sorumluluk atfettikleri putlara yönelmesine odaklanmıştır (Sarıcık, 2014). Cahiliye dönemi insanı işte bu anlayış çerçevesinde, Allâh'ın her işe yetemeyeceğine inanması sebebiyle, putların kendileri ile Allâh arasındaki şefaathiler olduklarını düşünüp ona şirk koşmuştur.

Cahiliye Döneminin Diğer Büyük Putları Menât ve Zülhalasa

Sarıcık, Cahiliye toplumunda yer alan diğer putlar, Menât ve Zülhalasa üzerinde durmuş ve onlar hakkında önemli bilgiler vermiştir. Menât, İslâm öncesi Arap toplumundaki büyük putlardan bir diğeridir. Aynı zamanda Sâmi halkının en eski ilâhlarından biridir (Fehd, 2004; Söylemez, 2014; Sarıcık, 2014). İbnü'l-Kelbî'ye göre Menât, Arapların tapıtları putların en eskisi olup tüm Araplar tarafından kendisine saygı ile tapınılmıştır. Öyle ki Arapların ilk tapındıkları putun Menât olduğu yönünde çeşitli ifadeler de vardır (Atalay, 2010; Fehd, 2004; Sarıcık, 2014).

Hüzeyl kabilesine ait büyük siyah bir kaya olan Menât'ın Mekke-Medine yolu üzerindeki Kudeyd bölgesinde Müşellel'de deniz kenarına dikili olduğu söylenmektedir (Kelpetin, 2019; Sarıcık, 2014). Öte yandan rüzgâr, yağmur gibi çeşitli hava olaylarından sorumlu olduğuna inanılan Menât'ın su ile ilişkili dışı bir put olduğu ve bu sebeple de deniz kenarına dikilmiş olduğu tahmin edilmektedir (Fehd, 2004; Kelpetin, 2019; Sarıcık, 2014; Sayuti, 1999). Arap kabilelerinin önemli bir kısmının ilah olarak kabul ettiği Menât putuna, en fazla hürmet gösteren Evs ve Hazrec kabileleri olmuştur (Kelpetin, 2019; Sayuti, 1999).

Bunun dışında Arap kabileleri de tıpkı Kâbe'ye olduğu gibi Menât'a da saygı göstermiş ve ona hediyeler sunup onun adına kurbanlar kesmişlerdir (Fehd, 2004; Kelpetin, 2019).

Cahiliye toplumunda putların isimlerinin onun kulu manasına gelen isim koyma geleneği oldukça yaygındır. Menât için de birçok Arap kabileleri tarafından *Menât'ın kulu* anlamına gelen Abdumenat, Zeydumenat gibi isimleri çocuklara ad olarak verilmiştir (Fehd, 2004; Sayuti, 1999; Söylemez, 2014). Menât, 25 Ramazan 8 (16 Ocak 630) tarihinde Hz. Peygamberin emriyle ortadan kaldırılmıştır. Araplar bu puta kurbanlar sunup çokça hediyeler takdim ettiği için buradan da pek çok ganimet Müslümanlar tarafından ele geçirilmiştir (Fehd, 2004; Sarıcık, 2014; Söylemez, 2014).

Bir diğer büyük put ise Zülhalasa'dır. Esasında putun adı Halasa'dır. Ancak bu putun bulunduğu yerin ve yapının adı Zülhalasa olarak zikredilmektedir (Harman, 2013; Palabıyık, 2017). Zülhalasa, üzerine bir çeşit taş işlenmiş beyaz bir kuvars kristal kayadır. Sarıcık, *sarmaşıklı* manasına gelen Zülhalasa'nın erkek cinsiyetli olduğunu ifade etmesine karşın, Palabıyık ve Harman çeşitli rivayetlerden dolayı, onun dişi bir put olduğunu ve bereket ile özdeşleştiğini ifade etmiştir (Harman, 2013; Palabıyık, 2017; Sarıcık, 2014). Yemenli bütün Araplardan kabul ve saygı gören Zülhalasa'nın önünde fal oklarının çekildiği ve kararların bu oklara göre verildiği görülmektedir (Harman, 2013; Palabıyık, 2017; Sarıcık, 2014).

Mekke ile Yemen arasından bulunan Zülhalasa'nın ilk zamanlar sadece tapınılan bir put iken, zamanla üstü örtülerek bir beyt haline getirildiği rivayet edilmiştir. Aynı zamanda Zülhalasa'nın Amr b. Lühay tarafından Mekke'nin aşağı kısmına dikildiği söylenmektedir (Harman, 2013; Palabıyık, 2017). Zülhalasa'ya tapınma şekillerine bakıldığında onun için kurbanlar kesilmiş, ona buğdaylar hediye edilmiş, sütler ikram edilmiş ve boynuna deve yumurtaları asılmıştır. Yine Zülhalasa'nın bir ziyaretgâh olduğu ve etrafının tavaf edildiği ifade edilir (Harman, 2013; Palabıyık, 2017; Sarıcık, 2014). Aynı zamanda onun boynuna gerdanlık asılması, mermer üzerine işlenmiş bir tacın varlığı bu puta sanatsal bir kutsallık atfedildiğini göstermektedir. Ayrıca Devs kabilesine ait kadınların Zülhalasa'ya tapınma için kalçalarını sallayarak bir çeşit dans ettikleri de ifade edilmektedir (Sarıcık, 2014). Bu dans biçimi hemen hemen her toplumda görülen doğurganlık ile alakalı olması muhtemeldir. Zira çocuk sahibi olmak isteyen kadınların bu hususta sadın ile görüşükleri ve bu istek ile Zülhalasa'ya ibadet ettiği bilinmektedir (Harman, 2013).

Mekke'nin fethinden sonra *Yemen Kâbesi* de denen Zülhalasa, 10/631 yılında, Hz. Peygamberin emriyle Cerir b. Abdullah tarafından yıkılmıştır. Bu taşın daha sonra, orada yapılan Tebâle Camii'nin kapısına eşik olarak kullanılmıştır (Palabıyık, 2017; Sarıcık, 2014).

Çağımızın Putları

Eserin hemen hemen bütününde somut putlar hakkında bilgiler veren Sarıcık, son kısmında ise, modern hayatın insanlar üzerinde tesir eden putlarına da değinmiştir. Çağımızın putları ile put anlayışının bir şekilde insan hayatında tezahür ettiğini, insanların şuurlu ya da şuursuz olarak ilahlaştırma yoluna giderek şirke düştüğüne değinmiştir. Allâh'ın emir ve yasaklarının yeteri kadar anlaşılmasını, dua ve dileklerin başkasından ya da sâlih

kimseler aracılığıyla istenmesi çağımızda da hâlâ cahiliye anlayışının bir şekilde devam ettiğinin göstergesidir. Sarıcık, eserinde Bediüzzaman Said Nursî'den aktarmış olduğu çağdaş putları, *sebepler*, *kendi kendine var olduğuna inanmak* ve *tabiat* olarak karşımıza çıktığını belirtmiştir. Yağmurun yağdırılmasının yıldızların kayması ile oluştuğu ya da evrim teorisinde yer alan rastlantısal bağlar sonucunda dünyanın oluştuğu gibi söylemler sebepleri ilahlaştırmaktır. Olayların sebeplerinin tanrılaştırılması Allah'ın birliğine zıt bir düşünce biçimidir ve Allah'a ortak koşmaktır. Her ne kadar İslam toplumları içinde Cahiliye döneminde olduğu gibi somut objelerin putlaştırılması yoksa da bir şeylerin kendi kendine teşekkül etmiş olabileceği ya da tesadüfi gerçekleşmiş olması da Cahiliye düşünce biçimini hatırlatmaktadır (Sarıcık, 2014).

Çağımızın bir başka putlaştırma hali ise tabiatın ilahlaştırılması olduğunu belirten Sarıcık, yaratmanın Allâh yerine tabiata atfedildiğini ve bu yolla Allâh'a şirk koşulduğunu söylemektedir (Sarıcık, 2014). Nitekim yaratma gücünün tabiata isnat edilmesi tıpkı Cahiliye dönemi inancında olduğu gibi Allâh'ın yaratma gücündeki noksanlığa işaret etmektedir.

Bunun dışında çeşitli heves ve isteklerin de ilahlaştırıldığını ifade eden Sarıcık, Allâh'ın emirlerini unutup kendi nefis ve hevesleri peşinde koşan, bunlara muhabbet besleyen kimseler için hevaperest kavramını zikretmiştir (Sarıcık, 2014). Sarıcık aynı zamanda dehri (zaman) tanrılaştırılanların da esasen hevâları ilahlaştırma ile bağlantılı olduğunu belirtmiştir. Diğer taraftan tapınır derecesinde bir kişiyi ya da bir şeyi sevmek de hevâların ilahlaştırılmasıdır. Sarıcık, bir kimsenin sevdiği şeye ya da kişiye karşı beslediği aşırı his sebebiyle kusurların görünmez hale geldiğine, bir süre sonra hayatın feda edilmeye başlandığına ve nihayet ilahlaştırmaya doğru gidildiğine dikkat çekmiştir (Sarıcık, 2014). Özellikle peygamberlerin aşırı yüceltilerek bulunduğu konumlardan çok daha farklı yerlere konulması da peygamberlerin tanrılaştırılmasına neden olmaktadır. Bu konunun en açık örneği herhalde Hz. İsa olacaktır. Peygamber konusunda bir yanlgı yaşayan Hıristiyanlar, onu Allâh'ın elçisi konumundan Allâh'ın oğlu konumuna yükselterek onu bir ilâh olarak kabul etmişlerdir (Yıldız, 2018). Öte yandan Müslümanlarda da yanlış peygamber tasavvurların oluştuğu ve Hz. Peygamberi tanrılaştırmaya sebep olduğu ifade edilse de bu iddiaların sağlam bir zemine oturtulamadığı görülmektedir (Oruçoğlu, 2019). Eserin bu bölümü içerisinde yine dehri tanrılaştırma, paraya ve mala tapınma, övülme ve itra ile putlaştırma gibi çağımızda pek çok konuda gizli şirk içerisinde bulunduğu ifade edilmeye çalışılmıştır. Gizli veya açıktan şirkin en büyük sebebi ise daha evvel ifade edildiği üzere Kur'an'ın ve İslâm'ın özünün yeterince anlaşılabilmesidir.

SONUÇ

Sarıcık'ın araştırmaları sonucunda ortaya çıkan *Put: Hicaz'ın Beş Putu ve Çağdaş Putlar* eseri, İslâm öncesi Arap toplumunda Müşrikler tarafından bir statü ve konum verilerek putların Müşriklerin hayatlarına etkisinin okuyucu tarafından tanınması ve Cahiliye toplumunun put inancı ve anlayışı üzerinden günümüzde de cahiliyenin ne şekilde varlığını sürdürdüğünü göstermesi açısından önemlidir. Ancak eserin Cahiliye dönemi Araplardaki put ve putperestlik kültürü anlayışı ile konuya başlamayıp bunu daha çok eserin bütününe serpiştirerek vermesi okuyucunun konuya hazır olmamasına sebep olmuştur. Bir ön

hazırlık olarak verilebilecek bu bilgiler konuya başlamadan önce bir eşik görevi görebilir. Aynı zamanda toplumun putlara olan tutum ve bakış açısını daha iyi izah edebilmeyi sağlayabilir. Eserin önemli bir parçasını teşkil eden *Şiirlerde Allât* bölümü edebiyatta put inancına değinmesi ve bu hususta yapılmış çalışmaların az olması sebebiyle değerlidir. Hicaz'ın beş putu hakkında bilgiler veren Sarıcık, somutlaştırılmış bir put inancı dışında çağdaş putlar olarak ifade ettiği sebeplerin, tabiatın ve olayların kendi kendine meydana gelmesinin ilahlaştırılmasının günümüz put zihniyeti ile modern yaşamda da yer aldığına işaret etmiş ve Kur'an'ın özünden uzaklaştıkça hayatın her alanına yansıyan şirkin varlığını ortaya koymuştur. Özellikle günümüzde de sâlih kimseleri aracı tutarak Allah'tan çeşitli istekte bulunmanın İslâm öncesi Arap toplumundaki Cahiliye zihniyeti ve onların putlar hakkındaki yargılarına benzerdir. Oysa bu açık biçimde Allâh ile kul arasına aracı konularak, Allâh'ın birliğine karşı ortak koşmaktır. Bu çalışma ile Sarıcık'ın eserinde yer alan konular, çeşitli kaynaklarla tahlil edilerek bir bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır. *Put: Hicaz'ın Beş Putu ve Çağdaş Putlar* bu konuyla ilgilenenler ve araştırmacılar için kaynak niteliğinde olduğu gibi günümüz toplum hayatında da ne gibi yanlışlar içerisinde bulunulduğunu göstermek açısından değerlidir.

KAYNAKÇA

- Atalay, O. (2010). Cahiliye döneminde putlar ve putçuluk. *İslami İlimler Dergisi*, 5 (1), 91-105.
- Bölükbaşı, M. (2019). Cahiliye devri Araplarında din anlayışı. *Nüsha*, 19 (49), 97-120.
- Diñçer, H. (2018). Kur'an'da adı geçen putlar ve câhiliye Araplarının ulûhiyet anlayışında putların yeri. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi.
- Ertürk, H, N. (2022). Tevhitten şirke giden süreçte bir figür: Amr b. Lühay. *Yakındoğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2), 227-242.
- Fehd, T. (2003). Lât. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 27, 107-108.
- Fehd, T. (2004). Menât. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 29, 121-122.
- Güç, A. (2007). Putperestlik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 34, 365-368.
- Harman, Ö. F. (1998). Hübel. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 18, 444-445.
- Harman, Ö. F. (2013). Zülhalesa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 44, 561.
- Karataş, Ş. (2019). Kur'an öncesi cahiliye toplumunun melek inancı. *Mütefekkir*, 6 (11), 101-122.
- Kelpetin, M. (2019). Hicaz bölgesinin meşhur putları: Lât, Menât ve Uzzâ. *Siyer Araştırmaları Dergisi*, 5, 63-83.
- Kılıç, H. (2022). İslam öncesi Mekke'de dinin ekonomik hayat üzerindeki belirleyici etkisi. *Siyer Araştırmaları Dergisi*, 12, 37-58.

- Kister, M. J. (2004). Tâif ile ilgili bazı mülâhazalar. (Çeviren: Ali Aksu). *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 229-247.
- Küçükkaşçı, M. S. (2010). Tâif. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 39, 443-447.
- Lindstedt, I, J. (2018). Pre-Islamic Arabia and early Islam. In H Berg (ed.). *Handbook on Early Islam*. Routledge, Abingdon, pp. 159–176.
- Muhammed İbn İshâk. (1988). Siyer. (Çeviren: Sezai Özel). Akabe Yayınları.
- Oruçoğlu, İ. (2019). Hz. Peygamber'in aşırı yüceltildiğine dair iddiaların analizi. *International Social Sciences Studies Journal*, 5 (40), 4029-4036.
- Öztürk, R. (2008). İslam öncesi Arap toplumunun tanrı tasavvuru ve bu tasavvurun İslam'ın Tanrı tasavvuruna etkisi sorunu. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 8, 2, 121-145.
- Palabıyık, M. H. (2017). Araplarda putperestlik ve Hicaz putlarından/beytlerinden biri olarak "Zülhalesa". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1), 7-38.
- Sarıcık, M. (2007). Hübel Mekke'ye ne zaman getirildi? *EKEV Akademi Dergisi*, 11 (32), 125-138.
- Sarıcık, M. (2014). *Put: Hicaz'ın beş putu ve çağdaş putlar*. Nesil Yayınları.
- Sarıcık, M. (2016). *İnanç ve zihniyet olarak cahiliye*. Hilal Ofset.
- Sayuti, N. (1999). The concept of Allah as the highest god in pre-Islamic Arabia (A study of pre-Islamic Arabia religious poetry). [MSc Thesis]. McGill University.
- Söylemez, M. M. (2014). Cahiliye Arap inancında putların yeri. *Milel ve Nihal*, 11(1), 9-50.
- Söylemez, M. M. (2016). Cahiliye döneminde Lât kültü. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 25-56.
- Trampa, S. (2020). Cahiliye tanrılarında Menâf. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Yavuz, Ş. (2012). Uzzâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 42, 268-269.
- Yıldız, İ. (2018). Hıristiyanların Hz. İsa'yı ilahlaştırması: Kur'an'da bu yanılığın nedenleri ve giderilmesi. *The Journal Academic Social Science Studies*, 65, 305-324.
- Yılmaz, A. (2020). Yönetime ortak olma adına putperestlik ve Kur'an'ın meseleye bakışı. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi ve İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (2), 1185-1208.

For citation / Atf için:

TOKSOY, B. (2023). Girişimcilik ve sosyal medya. *Kastamonu İnsan ve Toplum Dergisi – KİTOD* 1(2), 183-194. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10283186>, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kuitbfd>

Girişimcilik ve sosyal medya

Beyza TOKSOY

*Doktor Öğretim Üyesi, İstanbul Okan Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, İnsan Kaynakları Yönetimi Programı,
34959, İstanbul, Türkiye*

E-mail: beyza.toksoy@okan.edu.tr

ORCID: 0000-0001-5911-8079

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date:

08/11/2023

Revizyon Tarihleri / Revision Dates:

22/11/2023

Kabul Tarihi / Accepted Date:

29/11/2023

Etik Beyan

(X) Makale için etik onay alınmamıştır. Yazar(lar), çalışmanın etik kurul onayına tabi olmadığını beyan eder(ler).

Araştırmacıların çalışmaya katkısı

1. Yazarın katkısı: Makaleyi yazdı, verileri topladı ve sonuçları analiz etti/raporladı (%100).

Çıkar çatışması

Yazar(lar) bu çalışmada olası bir çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

Teşekkür

Bu çalışmaya sağladıkları katkıdan dolayı Ezgi Ceylan ve Sevil Akdemir'e (joycandlestudio), Berfin Özgür Yaman'a (bezedogadan), Ceren Geyik'e (ceresbyceren) ve İkbâl Şeyda Özen'e (by_ikbalseyda) teşekkür ederim.

Girişimcilik ve sosyal medya

Öz

Teknolojinin ve dijitalleşmenin yaşantımıza girmeye başlamasıyla birlikte sosyal medya kavramı da hayatımıza girmiş ve her geçen gün artan bir ivme ile kullanılmaya başlanmıştır. Önceleri belirli amaçlara yönelik olan sosyal medya kullanımının günümüzde pek çok konu için bir araç olduğu gözlemlenmektedir.

Olumlu ve olumsuz yanlarının sürekli tartışıldığı ve tartışılmaya da devam edeceği kuvvetle muhtemel olan sosyal medya özellikle pandemi dönemiyle birlikte bir fırsat kapısı olarak görülmüş ve girişimcilikle de ilişkilendirilen bir alan haline gelmiştir. Tanıtma, tanınma, ün sağlama, saygınlık kazanma, beğenilme, bağış toplama vb. pek çok amaçlarının yanında kazanç sağlama, gelir elde etme, ev kadınlarına ve kadın girişimcilere maddi olanaklar sağlama gibi konularda yeni ve geçerli bir mecra halini almıştır.

Özellikle sadece fotoğraf paylaşılan bir platform olarak başlayan Instagram, artık günümüzde tamamen oradan geçinilen bir gelir kapısına dönüşmüştür. Dahası, salgın süreci ile birlikte pek çok çalışanın fakat işine devam edemeyen kadınların ve/veya ev kadınlarının kendi el emeklerini sergiledikleri ve oradan sağladıkları kazançla geçindikleri bir platform olmuştur. Günümüzde bu alanda yeni oluşturulan iş kollarına ve örneklerine de sıkça rastlamak mümkün olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, Girişimci, Sosyal medya, Instagram, Fırsat

Entrepreneurship and social media

Abstract

With the introduction of technology and digitalization into our live, the concept of social media has also entered our lives and started to be used with increasing momentum day by day. It is observed that the use of social media, which was previously intended for certain purposes, is now a tool for many issues.

Social media, whose positive and negative aspects are constantly discussed and will continue to be discussed, has been seen as a door of opportunity, especially with the pandemic period, and has become an area associated with entrepreneurship. Promotion, recognition, gaining reputation, gaining prestige, admiration, fundraising, etc. In addition to its many purposes, it has become a new and valid channel in terms of earning, earning income, providing financial opportunities to housewives and women entrepreneurs.

In particular, Instagram, which started as a photo-sharing platform, has now turned into a source of income that is completely lived on. Moreover, with the pandemic, it has become a platform where many employees, but women and/or housewives who cannot continue their work, exhibit their own handwork and make a living with the income they earn from there. Today, it is possible to frequently come across newly created business lines and examples in this field.

Keywords: Entrepreneurship, Entrepreneur, Social media, Instagram, Opportunity

1. ÜÇÜNCÜ DALGA'NIN YAPI TAŞI: GİRİŞİMCİ

Sosyal değişimler ile ekonomik değişimler birbirini besleyen iki süreçtir. Bu ikili arasında yoğun bir etkileşim vardır. Gerçekleşen her sosyal değişim, ekonominin işleyişini dönüştürürken, ekonominin işleyişindeki her dönüşüm de toplumsal işleyişi dönüştürmektedir.

Bu etkileşim, Alvin Toffler'in (1980) deyiimi ile insanlık tarihinde çeşitli dalgalara yol açmıştır. Birinci dalga tarımın keşfedilmesi, ikinci dalga sanayinin oluşması ve üçüncü dalga da bilgi toplumunun meydana gelmesidir. Bu dalgaların her biri ekonomik ve kültürel anlamda önemli dönüşümlerin kırılma noktalarını simgelemektedir.

Tarım devrimi ancak bin yılda ortaya çıkabilmiştir. Sanayi devrimi ise sadece üç yüz yılda var olabilmıştır. Bugün tarih çok daha hızlanmış bulunuyor. Üçüncü dalga yüzyıldan daha az bir sürede gerçekleşebilmektedir.

Üçüncü dalga, yeni bir yaşayış tarzını da beraberinde getirmektedir. Bu yaşayış tarzı yenilenebilir enerji kaynaklarına, eski fabrika düzenini çağdışı bırakan üretim yöntemlerine, yeni bir sosyal yapıya, yeni eğitim sistemlerine, okul yapılarına, yeni ekonomik işleyiş biçimlerine dayalıdır. Yeni uygarlık, yeni davranış kuralları getirerek, bizi standartlaşmadan, senkronizasyondan, merkezilikten uzaklaştırmaktadır. Bu yaşayış tarzındaki en köklü değişim de dijitalleşmeyle birlikte sosyal medya kavramının hayatlarımızda ciddi bir şekilde yer etmiş olması olarak ortaya çıkmaktadır.

Üçüncü dalganın yapı taşı ise “girişimci”dir. Günümüzde küresel ekonominin çarklarını girişimciler döndürmektedir. Bu nedenle bir bölgenin kalkınmışlığı, o bölgedeki girişimcilerin sayısı ve kalitesi ile ölçülmektedir. Girişimcilerimiz ise bu kaliteyi arttırmak adına yüzyıllardır alışlagelmiş olan ticaret alanlarının yanında sosyal medya platformlarını da yoğun olarak kullanmaya başlamışlardır. İnternetin, teknolojinin ve dijitalleşmenin hayatlarımızda yaygın bir şekilde yer alması bu durumu büyük ölçüde zorunlu da kılmaktadır. Artık sosyal medya ya da olumsuz yanlarıyla asosyal medya sadece fotoğraf, yazı ve resim paylaşım yeri olmaktan çıkmış girişimciler için bir pazar halini almıştır. Özellikle covid-19 salgınının yol açtığı pandeminin ortaya çıkması bu alanın daha da fazla kullanılmasını sağlamış; en çok da kadın girişimciler tarafından tercih edilir olmasını mümkün kılmıştır.

1.1. Girişimci Kimdir?

Girişimcilik (entrepreneurship) kavramı, ekonomi biliminin doğum yüzyılı diyebileceğimiz 18.yüzyıla kadar gidebilen bir kavramdır. Bilimsel tanımı ilk kez 1803 yılında Jean Baptiste Say tarafından yapılmakla birlikte, Say’ın öncesinde de bu tanım bağlamında faaliyetlerde bulunan sosyo-ekonomik sınıfların konu edildiği teorik çalışmalar elbette olmuştur. Cantillon, Condillac, Von Thünen, bu tür çalışmaları geliştirenler arasındadır. Say’ın tanımlaması ise, girişimci denilen yeni bir üretim faktörüne dikkat çekmiştir. Say, girişimciyi; toprak, emek ve sermayeyi temin ve organize ederek üretime yönlendiren faktör olarak tanımlamıştır (Halton, 2022). Böylelikle, fabrika sistemi, kitlesel üretim gibi özellikleri tasvir eden sanayileşme bağlamında ‘girişimci’ özel bir öneme sahip olmuştur.

20.yüzyıla gelindiğinde girişimcilik kavramına yeni boyutlar kazandırıldığı görülmektedir. Öncelikle 1921 yılında Frank Knight, ‘Risk, Uncertainty and Profit’ adlı eseriyle girişimcilik

kavramına ‘risk’ boyutunu eklemiştir. Buna göre; girişimci, belirsizlik altında risk üstlenen üretim faktörüdür.

Knight’ın sonrasında 1934’te Joseph A. Schumpeter, girişimciye ‘yenilikçilik’ işlevini yüklemiş ve girişimciyi, ‘ekonomik gelişmeyi hızlandıran ve yenilik üreten üretim faktörü’ olarak tanımlamıştır.

Von Hayek (1937) ve Kirzner (1973) ise, Schumpeter’e karşıt bir görüş içinde olmuşlardır. Onlara göre; girişimci, değişimin kaynağı değil, değişime yanıt veren, karar vericidir. Karar vermek ise yenilik üretmek olmayıp bilgi ile ilişkilidir. Hayek ve Kirzner; girişimciyi, ‘bilgiyi edinen ve işleyen üretim faktörü’ olarak tanımlayarak, girişimcilik teorisinin evriminde ‘bilgi’ boyutunu açmışlardır.

Hisrich ve Peters (2001), girişimciyi; emek, hammadde ve diğer varlıkları daha büyük değer/imkân yaratacak şekilde bir araya getiren kişi olarak tanımlamaktadırlar. Girişimci bir Picasso gibidir. Girdileri 5 tp boya, bir tuval ve 10 fırça olan Picasso, resim sanatına öyle bir yenilik getirmekte, resmi öyle bir tanımlamakta ve tuvale öyle bir geçirmektedir ki, toplam girdisi 15 dolar olan bir girişim, girişimcinin o yapıta kattığı katma değer sayesinde 20 milyon dolarlık bir değere kavuşmaktadır.

Elbette her girişimcinin bir Picasso olması beklenemez. Bununla birlikte ideal girişimcinin piyasaya ve topluma asli katkısı, belli bir dönemdeki şartlar altında, çeşitli faktörleri daha önce kimsenin yapmadığı şekilde birleştirerek, o parçaların toplam değerlerinden çok daha yüksek değer taşıyan yeni bir bütün meydana getirmesi ve bunu piyasaya ve toplumun kullanımına sunmasıdır.

Girişimci temelde, kendi kaderine razı olmayan, kendi yazęısını kendisi yazmak isteyen kişidir. ‘‘Toplumun ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri; araştırma, planlama, örgütlenme ve koordinasyon süreçleriyle; bilgi, deneyim ve finansman kaynaklarını kullanarak kuran kişi’’ olduğu için aynı zamanda içinde yaşadığı toplumun da yazęısını çizmektedir. Tüm kaynakları en uygun değer ve en yaratıcı ve en yüksek katma değer sağlayarak kullanmak zorunda olduğu için, kendi kar maksimizasyonunu gerçekleştirirken, aynı zamanda toplumun da kar maksimizasyonunu gerçekleştirmektedir. Girişimci, ekonomik kaynakların düşük üretkenlik alanlarından yüksek alanlara aktarılma sürecindeki baş aktördür.

Girişimcilik artık yalnızca bir tanım değil, kavramsal bir varlık değil, yaşama çok çeşitli ve farklı açılardan yansıtılabilen bir yaşayan organizmadır. Bir bilgi değil, bir bilgeliktir. Bir yöneticilik değil, bir liderliktir. Bu nedenle bir reçetesi yoktur, her özgün örnekte yeni bir

çözümüne, yeni bir girişime ihtiyaç duyar. Bu nedenle akademik değil, zihinsel bir eğitime tabi tutulmalıdır. Girişimciliğin başladığı yer yeryüzü değil, insan zihnidir. Günümüz girişimcileri de fırsatları fark eden, bu fırsatları değerlendirerek, pazarlanabilir fikirlere dönüştüren, bunlara zaman, emek ve para harcayarak değer katan, bu fırsatların getirilerini hesaplayabilen kişilerdir.

Girişimciyi diğerlerinden ayıran en önemli özelliğin yenilikçilik (inovasyon) kavramıdır ve girişimci ancak yenilikçilik yoluyla karını maksimize edebilir. Girişimci yeni düşüncelerin yaratılması, yayılması ve uygulamasını hızlandırır, ayrıca yeni endüstrilerin doğmasına yol açar, teknolojileri kullanan sektörlerde verimliliği artırır ve hızla büyüyen sektörler yarattığı için ekonomik büyümeyi hızlandırır.

Girişimcilik, belirsizliği yönetmektir. Yaşam tümünden bir belirsizlikten oluşur. Tüm kurallar, devlet, yasalar hep bu belirsizliği indirgeme çabasıdır. Bununla birlikte tüm bu enstrümanlara karşın dünyadaki belirsizlik hiçbir zaman indirgenemez. Bu nedenle yaşamı eğip bükebilecek, yaşama kendi istencini geçirebilecek olanlar, her zaman belirsizliği yönetebilmek zorundadır. Aslında “girişimci”, bu belirsizliği yönetebilen, yani yeryüzünü bir etkileşime girerek, yeryüzünden tek taraflı olarak etkilenmeyen, aynı zamanda da yeryüzünü de dönüştüren, geleceği tasarlayan kişidir. Bu nedenle girişimciler yönetici, girişimci olmayanlar edilgendir. Bir ülkenin gücü girişimcilerinin çokluğuna ve kalitesine, yani niceliğine ve niteliğine bağlıdır.

Girişimci her ortamdan ve her durumdan kendisine her zaman fırsat yaratabilen kişidir. Fırsatların gelmesini bekleyen değil; fırsatların peşinden koşan ve fırsatları arayıp bulandır. Sosyal medya platformları girişimciler, kadın girişimciler ve ev kadınları için bir fırsat olarak karşımıza çıkmaktadır.

Girişimci birey kriz anlarını an doğru şekilde değerlendirebilen ve bunu fırsata çevirebilen bir kişidir. Kriz bir andır, kriz öngörülemez ve ne kadar süreceği kestirilemez. Kriz anlarından yarar sağlamak başarılı girişimcilerin işidir. Girişimci bunu yaparken de hızlı olmayı, ilk olmayı hedeflemelidir. Girişimcilik alanında her zaman ilk olan daha kalıcı olabilmektedir; arkasından gelen benzer çalışmaların kalıcı olabilmesi için ise daha zorlu süreçler gerekmektedir. Dolayısıyla tüm dünya ve ülkemiz için büyük bir kriz yaratan covid19 ve pandemi; fırsatları gören, krizi faydaya çevirmeyi başarabilen ve bunları yaparken de hızlı olan ve ilk olan girişimcilerimiz için bir kazanç kaynağı olmaktadır.

1.2. Girişim Kültürü, Belirsizlik ve Sosyal Medya

Bazı toplumlar girişimcilikte yüksek başarı gösterirken, bazı kültürlerde aynı başarı gözlenememektedir. Kültür, girişimciliği başlatan, harekete geçiren itkilere, güdülere bünyesinde yer verir. Bazı kültürler kişileri yenilikleri denemeye, teşebbüse geçmeye teşvik

etmektedir. Bu toplumlarda, yeni şeyler yapmanın, değişik yaklaşımların ve teşebbüse geçmenin olumlanması doğal olarak girişimci eğilimlerin artmasına yardım etmektedir. Günümüzde sosyal medya platformları da bunu teşvik eden yapıların başında gelmektedir.

Girişimciliğe özgü tutumlar arasında, “belirsizliğe tolerans göstermek” ve “risk alma konusunda istekli olmak” da kültürlerarası farklılığa göre değişik görünüm almaktadır. “Belirsizlikten kaçınma”nın teşvik edildiği toplumlarda, kurumlar ve insan ilişkilerinde, yerleşik kalıplar tercih edilmektedir. Belirsizlik/muğlaklık, endişe, korku, stres yaratır ve güvenli bulunmaz. Kimi kültürel değerlerin ve ön kabullerin desteklenmesi ve teşvik görmesi de girişimciliğe dolayısıyla, riskli durumlara yönelik algılara tesir etmektedir. Örneğin, Avrupalılar, Amerikalılara kıyasla riskten daha fazla korkmaktadırlar. Bunun nedeni, Amerikan kültürünün belirsizlikten kaçınmaya daha düşük destek vermesidir. Avrupa’da ise, risk alma ve belirsizliğe tolerans eğilimi daha düşüktür. Bu durum, girişimci ögelere açıklığı etkilemekte, girişimsel riske yönelimi kolaylaştırmaktadır. Bu konuda Türk toplumunun kültürel niteliğine bakıldığında, belirsizlikten kaçınma düzeyinin yüksek olduğu sonucuna varılabilir. Sargut’a göre, bunun nedeni Türkiye’de uygulanan yaşam boyu istihdam anlayışı, yani, belirsizlikten ve risk algısından çok, güvencede olmaya atfedilen yüksek prestijdir.

Buna karşın tüm dünyayı ve ülkemizi derinden etkileyen covid-19 salgını belirsizliğin her anlamda hayatımızda olduğunu, belirsizlikten kaçınamayacağımızı ve belirsizlikle yaşamaya alışmamız gerektiğini Türk toplumuna da göstermiştir. Belirsiz yaşamla mücadelede hayatta kalma, para kazanma ve geçimini sağlamaya çalışma gibi durumlar girişimciler ve özellikle de kadın girişimciler açısından sosyal medyanın “gelir kapısı” olarak düşünülmesini sağlamıştır. Belirsizliğe karşı gösterilen toleransta sosyal medya bir kazanç noktası olarak görülmektedir ve geri dönüşlerine bakıldığında da doğru bir tercih olarak değerlendirilebilmektedir.

2. İNTERNET VE SOSYAL MEDYA

İnternet zaman ve mekân gibi tüm sınırlılıkları kaldıran ve insanlar arasındaki etkileşimi artıran bir ortam olarak karşımıza çıkmıştır. İlk çıktığı yıllarda, kullanıcılarının son derece asosyal kaldığı bir içerikteyken yıllar boyunca hızlı gelişimi ve Web 2.0 sayesinde artık kullanıcıların pasif olduğu zamanlar geçmişte kalmıştır ve internet arayıcılığıyla pek çok paylaşım aktif ve interaktif olarak gerçekleştirilebilmektedir.

İnternet kullanımının yaygınlaşması ve gelişen teknolojiler her geçen gün daha da büyüyen sosyal medya platformlarını da beraberinde doğurmuştur. Literatürde sosyal medyanın pek çok değişik tanımı kullanılmaktadır. Kaplan ve Haenlein (2010) sosyal medya için internetin köklerine geri dönüşüdür, kullanıcıların birbirleri ile bilgi alışverişi yapabildiği bir platformdur tanımını

kullanılmaktadırlar. Safko (2009), sosyal medyayı insanların internet aracılığıyla sosyalleşmeleri için kullandıkları bir medya çeşidi olarak tanımlamaktadır.

Blossom (2009) için ise sosyal medya; bireylerin birbirlerini kolaylıkla etkilemesine olanak tanıyan, büyük oranda ölçeklenebilir ve ulaşılabilir iletişim teknolojileri veya teknikleri olarak açıklanmaktadır.

Buna benzer pek çok tanımla ortaya çıkan sosyal medyanın bağımsız paylaşımlar yapabilmek ve özgün içerikler tasarlamak en başta kullanılan iki özelliği olmaktadır. Diyalog kurma, görünür olma, ilişki geliştirme, itibar sağlama gibi fonksiyonları ve yine açıklık, şeffaflık, sürekli erişilebilirlik, katılımcılık, interaktif konuşma gibi özellikleri sosyal medya platformunun temel yapı taşlarını oluşturmaktadır.

Günümüzde ise sosyal medya insanların sadece manevi tatmin sağladıkları bir alan olmaktan çıkmıştır. İşletmeler ve bireyler için çok değerli bir kaynak haline gelmiştir. Artık sosyal medya pazarlama stratejilerinin çok bir yoğun bir şekilde kullanıldığı bir alandır.

2.1. Sosyal Medyanın Satış ve Pazarlamaya Etkisi

Sosyal medya pek çok kurumun müşterileri ile ilişkilerini arttırmak ve etkileşimde bulunmak amacıyla yatırım yaptıkları bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. (Gillin, 2010) Bunun için geleneksel pazarlama stratejilerini bir kenara bırakıp sosyal medyada kendi marka sayfalarını oluşturarak müşterileri ile işletmeleri arasında etkileşimde bulunulabilen marka toplulukları yaratılmaktadır. (McAlexander ve arkadaşları, 2002, Muniz ve O'Guinn, 2001)

Elektronik ağızdan ağıza pazarlama, etkileşim, marka yönetimi, müşteri memnuniyeti, marka imajı, bilinirlik, duygusal satın almalar, inovasyon ve konuşma dili gibi pek çok kavramın dahil olduğu sosyal medya pazarlaması e-girişimciliğin (sanal girişimcilik) bir devamı niteliği taşımaktadır. Önceleri sadece KOBİ'leri ve ve/veya büyük örgütleri ilgilendiren e-girişimcilik, günümüzdeki teknolojik gelişmeler sayesinde girişimci profilinde de birtakım değişimleri sağlamıştır. Bu değişimlerle birlikte yaratıcı fikirlerini ortaya koyabilen kadın/erkek bireyler girişimci kişilik özelliklerini sosyal medyada gösterebilmektedirler.

Sosyal ağlar üzerinden etkileşimin kurumlara sağladığı faydaların ve fırsatların gözlemlenmesi bireylerin de bu platformları bir gelir kapısı olarak görmelerini sağlamıştır. Özellikle Instagram, salgın süreciyle birlikte kadın girişimcilerin ve/veya ev kadınlarının aktif olarak satış amaçlı kullandıkları bir alan olmaktadır. Ev kadınlarına pek çok kolaylığı da beraberinde getiren Instagram satışları ve bunların gelişimiyle ilgili aşağıda güncel örneklere yer verilmektedir. Öncesinde kadın girişimciliğinin kısa bir tanımını yapmakta fayda vardır.

2.2. Kadın Girişimciliği

Günümüzde kadınların meslek hayatında yer alma sayıları her geçen gün artmaktadır. Kadın girişimciliğinin ayrı bir başlık olarak ele alınması; günümüzün teknolojik, sosyal, endüstriyel, ekonomik ve demografik açıdan yaşanan gelişmeler ışığında kaçınılmaz olmaktadır (Güney, 2006).

Kadın girişimciler için şu tanımlamaları yapmak mümkündür (Demirel ve Akbıyık, 2009);

- Kendine ait bir işletmesi olan,
- Network sağlayan,
- Ürünlerinin ve hizmetlerinin üretimi, pazarlanması, dağıtımı ve satışı fonksiyonlarını yerine getiren,
- İletmesinde kendi başına çalışan veya çalışan istihdam edebilen; ortaklıklar gerçekleştirebilen,
- İşlerin planlanmasında, yürütülmesinde, yatırım vb. faaliyetlerinde karar alma yetkisine sahip kadınlar, girişimci sıfatını kazanırlar.

Tüm bunlarla birlikte toplumumuzda kadının öncelikli konumunun ev ve aile işleri olması gerektiğinin öne çıkıyor olması, kendi işini kurmak isteyen kadınların cesaretini bir ölçüde kırmaktadır. Yine kadının “parasal konulardan anlamaz, parayı iyi idare edemez” gibi geçmiş yıllardan günümüze gelen kalıplaşmış düşünceler ve olumsuz önyargılar azalsa da devam ettiği zaman zaman görülebilmektedir. Bu nedenle ülkemizde kadın girişimcilerin karşılaştığı ve karşılaşmaya devam edebileceği sorunların önlenmesine ve çözümlenmesine destek olabilmek ve kadınlara güç verebilmek amacıyla pek çok kurum, örgüt ve dernek vs. oluşturulmaktadır. Kadınlarımızıza eğitimler vermek, çalışma hayatının dinamiklerini öğretmek, bağ ve ağ kurmak, yatırımcılarla bir araya getirerek yatırım ve danışmanlık hizmetleri sunmak gibi daha birçok konu bu kuruluşların destekleri arasında görülmektedir.

Joycandlestudio

Salgın sürecinin yaşattığı olumsuz maddi sıkıntılar nedeniyle kazanç elde etmek isteyen iki ev kadını Ezgi Ceylan ve Sevil Akdemir 2021 yılı Ocak ayında bu instagram hesabını oluşturmuşlardır. Kendi elleriyle tasarladıkları birbirinden çeşitli mumların satışını yapmaktadırlar. Malzemeleri ise hiçbir katkı maddesi veya kimyasal koruyucu içermeyen tamamen doğal ve bitkisel bir ürün olan soya wax içermektedir.

Mutfak harçlıklarını rahatlıkla çıkabildiklerini ifade ediyorlar. Sadece mum satışları yaz aylarında durduğundan dolayı; onun için de yaratıcı bir fikir geliştirmişler ve butik otellere ellerindeki örneklerden gönderip oralarla da çalışmayı hedeflerine koymuşlar.

Üstelik kendi üretimlerini yapıp satan kadın girişimciler kategorisinde oldukları için 3 yıllık vergi muafiyet belgesini de almaya hak kazanmışlar. Bunun yanında satışlarını Trendyol sayfalarına da taşımışlar ve satışlarını bu platformdan da başarıyla devam ettirmektedirler.

bezedogadan - “Doğadan bize bizden sizlere...”

Kadın girişimci Berfin Özgür Yaman aslında bir ev kadını... Ailesini ve çocuklarını sağlıklı ve doğal yollarla beslemek isterken, sağlıklı yaşam ve doğal beslenme felsefesini topluma da taşımak istemiş ve doğal ve sağlıklı gıda mağazasını oluşturmuş. Karadeniz ve Ege Bölgelerindeki kadın üreticilerden temin ettiği ve hiçbir şekilde koruyucu ve katkı maddesi içermeyen doğal ürünler olan süt ve süt ürünleri, zeytinyağı, sirke, salça, reçel, bal, bakliyat... vb. ürünlerin satışına başlamış. İlk zamanlar yüz yüze olan bu satışları pandemi süreciyle beraber sosyal medyaya taşımış ve bir Instagram hesabı oluşturarak satışlarını oradan sürdürmeye başlamış. Bu doğrultuda ürün gamlarını da günden güne genişletmeyi amaç edinmiştir.

Daha da önemlisi ise ürün temin ederken en çok tercih ettiği unsurun, kadın emeğini ve yerel üreticiyi desteklemek istiyor olmalarıdır. Berfin Hanım, yerli üretime, yerli üreticiye, kadının emeğine ve doğal ve sağlıklı ürünlerle yapılan üretimlere her zaman destekçi olacaklarını ve bu alandaki her türlü iş birliklerini devam ettireceklerini ifade etmektedir.

ceresbyceren

Ceren Geyik uzun yıllar kurumsal hayatta çalıştıktan ve yorulduğunu hissettikten sonra evinde keyif aldığı, sevdiği bir şeylerle ilgilenmek istemiş ve makinada nakışları, çizimleri, ürün tasarımları tamamen kendisine ait olan kıyafet tasarımları yapmaya başlamış. Sonrasında girişimci kimliği ortaya çıkmış ve bunu maddi boyuta da taşıyarak kazanç elde etmek istemiş. Satış ve pazarlama alanı olarak da sosyal medya üzerinden Instagramı tercih ederek 2019 yılının Mart ayında Instagram hesabını açmış. Covid-19'un yol açtığı pandemi süreciyle birlikte Instagram satışlarının daha da arttığını belirtiyor Ceren Hanım.

İşini yaparken eşinin ve çocuğunun da her türlü manevi desteğini gururla belirtiyor. İlk başlarda vergi muafiyet belgesini de alan Ceren Hanım, 2021 yılının Mayıs ayında da resmen şirketleşmiştir.

by_ikbalseyda - “Ana malzemesi sevgi ve kalite olan özel tasarımlar”

İkbal Şeyda Özen Hanım halen bir kamu kuruluşunda çalışıyor ve yüksek lisans mezunu bir kadın girişimci... İşinin dışındaki boş vakitlerinde keyif alacağı, seveceği bir hobi edinmek istemiş ve kurslara giderek, eğitimler alarak ve zaman zaman Youtube videoları izleyerek tasarım ürünler ve ev aksesuarları yapmaya başlamış. El becerisinin bunlara çok yatkın

olduğunu ve keyif aldığını görünce de bu hobiyi bir gelir kaynağı haline de dönüştürmek istemiş ve sosyal medya üzerinden satışlar yapmak amacıyla 2017 yılında Instagram hesabını oluşturmuş. Burada tamamen kişiye özel hediyelik tasarım ürünler ve ev aksesuarları satışı yapıyor. İkbal Şeyda Hanım'ın ürünleri tamamen hijyenik ve yıkanabiliyor. Ürünlerinde kullandığı malzemeler ise doğal ve boyar madde içermeyen türdendir.

İkbal Şeyda Hanım Instagram satışlarının pandemi iler birlikte kesinlikle arttığını ifade ediyor. Özellikle pandemi dolayısıyla yüz yüze gelemediğimiz, bir arada olamadığımız için; öğretmenler günü, yeni yıl gibi özel günlerde hediyeleşmenin ve bunun da sosyal medya satışları aracılığı ve kargo ile yapılmasının oldukça rağbet gördüğünü belirtiyor. Öğretmenler gününde; pandemi dönemindeki uzaktan eğitim sürecinde öğretmenlerimizin gösterdiği büyük fedakârlık ve özverinin daha fazla hediyeleşerek taçlandırılmaya çalışıldığı ifade etmektedir.

SONUÇ

Bir ülkede girişimcilerin gücü, sermayelerinin büyüklüğünden değil, projelerinin büyüklüğünden kaynaklanmaktadır. Büyük proje, yatırım tutarı büyük olandan daha çok uygulanabilirliği büyük olan ve yenilik getiren proje olmaktadır. Yenilikçi bir proje hazırlayabilmek için, sermayeden önce bilgiye ve yaratıcı fikirlere sahip olmak gerekmektedir. Günümüzde sosyal medya platformları da bu fikirlere sahip kurum ve kadın/erkek bireysel girişimciler için büyük bir zemin hazırlamıştır ve hazırlamaktadır.

Bununla birlikte teknolojinin ve dijitalleşmenin gelişmesi ve bunların attırdığı üretim verimliliği, artık üretime daha az kişinin katılmasına ve bu üretimin de çok daha fazla kişiyi beslemesine, barınmasına, ihtiyaçlarını gidermesine yol açmaktadır. Yani artık çok daha az iş gücüyle, çok daha fazla üretim yapılabilmektedir. Fakat nüfusun da benzer şekilde bu rahatlıktan ötürü hızlı bir biçimde artmış olması, üretime katılan kişilerin sayısını zorunlu bir biçimde düşürmekte ve dolayısıyla işsizliği doğurmaktadır.

Bu noktada da internet ve sosyal medya kendi yol açtığı sorunu, kendi satış ve pazarlama çözümleriyle gidermeye çalışmaktadır. Sosyal medya üzerinden gerçekleştirilen pazarlama aktiviteleri, kurumların kendi resmi sosyal medya hesaplarından yaptıkları paylaşımlar ve bireysel olarak kadın/erkek girişimcilerin sosyal medya platformlarını kullanmaları işsizlik sorununa bir ölçüde de olsa çözüm olabilmektedir.

Özellikle Covid-19 ile birlikte ortaya çıkan salgın sürecinde ev kadınlarının ve kadın girişimcilerin sosyal medyayı ve en fazla da Instagramı bir satış, pazarlama aracı olarak kullanmaları ve buradan sağlam gelirler elde etmeleri (gelirin pandemi sırasında daha da arttığı

kadın girişimcilerimiz tarafından belirtilmiştir) bu alanın gelecek dönemlerde de daha pek çok yenilik ve gelişimle birlikte kullanılmaya devam edeceğinin bir göstergesi olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Blossom, J. (2009). *Content nation-surviving and thriving as social media changes our work, our lives and our future (1st ed.)*. India: Wiley Publishing Inc.
- Demirel, E.T. & N. Akbıyık. (2009). *Girişimcilik kavramı ve ortaya çıkışı*. Tikici, M. & Aksoy, A. (ed.) *Girişimcilik kavramı ve küçük işletmeler (1. Basım)*. (ss. 5-62). Nobel Yayın Dağıtım.
- Gillin, P. (2010). *The new conversation: Taking social media from talk to action*. Harvard Business Review, 1-24.
- Güney, S. (2006). Kadın Girişimciliğine Genel Bir Bakış. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 1 (1), 25-43.
- Halton, C. (2022). Jean-Baptiste Say: History of the economist. <https://www.investopedia.com/terms/j/jean-baptiste-say.asp>
- Hisrich, R. D. & Peters, M. (2001). *Entrepreneurship*. McGraw-Hill Higher
- Kaplan, A. M. & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite. The challenges and opportunities of social media. *Business Horizons*, 53 (1), 59-68 <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2009.09.003>
- Kirzner, I. (1973). *Competition and Entrepreneurship*. The University of Chicago Press. <https://www.sjsu.edu/people/john.estill/courses/158-s15/Israel%20Kirzner%20-%20Competition%20And%20Entrepreneurship.pdf>
- Knight, F. H. (1921/2006). *Risk, Uncertainty and Profit*. Dover Publication.
- McAlexander, J. H., Schouten, J. W., & Koenig, H. F. (2002). Building brand community. *Journal of marketing*, 66 (1), 38-54. <https://doi.org/10.1509/jmkg.66.1.38.18451>
- Muniz, A. M., & O'guinn, T.C. (2001). Brand community. *Journal of consumer research*, 27 (4), 412-432. <https://doi.org/10.1086/319618>
- Safko, L. (2010). *The social media bible: Tactics, Tools, and Strategies for Business Success*. John Wiley&Sons. New Jersey, 3(3).

Schumpeter, J. A. (1934/2008). *The theory of economic development: An inquiry into profits, capital, credit, interest and the business cycle*. New Brunswick (U.S.A) and London (U.K.): Transaction Publishers.

Toffler, A. (1980). *The third wave*. The Classic Study of Tomorrow

Von Hayek, F. A. (1937). Economics and Knowledge. *Economica*, 4(13), 33–54.
<https://doi.org/10.2307/2548786>

For citation / Atıf için:

KAYA, G. (2023). Kastamonu’da Bir Kendir Şirketi Kurma Girişimi: Kastamonu Kendir İstihalat ve İhracat Şirketi (1918). *Kastamonu İnsan ve Toplum Dergisi – KİTOD 1(2)*, 195-206.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.10283307>, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kitod>

Kastamonu’da bir kendir şirketi kurma girişimi: Kastamonu Kendir İstihalat ve İhracat Şirketi (1918)

Gülşah KAYA

Dr., Bağımsız Araştırmacı, Kastamonu, Türkiye

E-mail: gulsahkaya2016@outlook.com.tr ORCID: 0000-0003-1561-8156

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Review Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date:

22/09/2023

Revizyon Tarihleri / Revision Dates:

22/11/2023

Kabul Tarihi / Accepted Date:

27/11/2023

Etik Beyan

(X) Makale için etik onay alınmamıştır. Yazar(lar), çalışmasının etik kurul onayına tabi olmadığını beyan eder.

Araştırmacıların çalışmaya katkısı:

Yazarın katkısı: Makaleyi yazdı, verileri topladı ve sonuçları analiz etti/raporladı (%100).

Çıkar çatışması

Yazar(lar) bu çalışmada olası bir çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

Teşekkür / Katkı Beyannamesi

Bu çalışmaya yazar dışında katkı sağlayan olmamıştır.

Kastamonu'da bir kendir şirketi kurma girişimi: Kastamonu Kendir İstihsalat ve İhracat Şirketi (1918)

Öz

Kendir bitkisi en eski hammadde kaynakları arasında yer almaktadır. Kendir: Tıp, gemicilik ve donanma alanlarında oldukça önemli bir üründür. Bazı hastalıkları tedavi etmek amacıyla kendirin çiçeklerinden ilaçlar yapılmıştır. Ayrıca kendirden yapılan halatlar çok sağlam oldukları için gerek Romalılar gerekse Osmanlılar gemilerinde kendirden yapılan yelken, ip, halat ve organları kullanmışlardır. Halat yapımında hiçbir bitkinin lifi kendir kadar sağlam değildir. Diğer taraftan kendir aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin ihraç ürünleri arasında yer almaktadır. Bu nedenle Osmanlı Devleti kendir üretimine oldukça önem vermiştir. Hatta XIX. yüzyılda İstanbul ve İzmir Limanlarından dışarıya, az miktarlarda da olsa, ihtiyaç fazlası kendir ve tohumu ihraç edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde kendir yetiştirilen bölgelerden birisi de Kastamonu ve çevresidir. Kastamonu'da kendirin ıslahı ve üretiminin artırılabilmesi amacıyla 1918'de Kastamonu Kendir İstihsalat ve İhracat Şirketi nâmiyle bir şirket kurma girişiminde bulunulmuştur. Kastamonu Kendir İstihsalat ve İhracat Şirketi, Osmanlı Devleti'nde kendir ile ilgili kurulması planlanan ilk şirket olması bakımından önem arz etmektedir. Kastamonu kendiri ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde böyle bir girişimden hiç bahsedilmediği tespit edilmiş ve bu konudaki eksikliği kapatmak amacıyla bu çalışmanın yapılması uygun görülmüştür. Dönemin basını ve kaynakları incelendiğinde ise bu şirketle ilgili hiçbir bilgiye rastlanmamıştır. Bu nedenle bu şirketin faaliyete geçip geçmediği konusunda fazla malumat yoktur. Osmanlı Arşivi'nde Kastamonu Kendir İstihsalat ve İhracat Şirketi başlığı altında bir nizamname bulunmaktadır. Bu da bize 1918 yılında Kastamonu'da böyle bir şirketin kurulması için bir girişimde bulunulduğunu göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Kastamonu, Kendir, Kenevir, İstihsalat, İhracat.

Attempt to establish a hemp company in Kastamonu: Kastamonu Hemp Production and Export Company (1918)

Abstract

The hemp plant is among the oldest sources of raw materials. Hemp: It is a very important product in the fields of medicine, shipping and navy. Medicines were made from hemp flowers to treat certain diseases. In addition, since the ropes made of hemp are very strong, both the Romans and the Ottomans used sails, ropes, ropes and ropes made of hemp on their ships. No plant fiber is as strong as hemp in rope making. On the other hand, hemp is also among the export products of the Ottoman Empire. For this reason, the Ottoman Empire gave great importance to hemp production. Even in the XIX. In the 19th century, surplus hemp and seeds were exported from the ports of Istanbul and Izmir, albeit in small quantities. One of the regions where hemp was grown in the Ottoman Empire is Kastamonu and its surroundings. In order to improve the improvement and production of hemp in Kastamonu, an attempt was made to establish a company named Kastamonu Hemp Production and Export Company in 1918. Kastamonu Hemp Production and Export Company is important in that it is the first company planned to be established in the Ottoman Empire related to hemp. When the studies on Kastamonu hemp were examined, it was determined that such an initiative was never mentioned, and it was deemed appropriate to carry out this study in order to close the gap in this subject. When the press and sources of the period were examined, no information was found about this company. Therefore, there is not much information about whether this company is operational or not. But in the Ottoman Archives, there is a regulation under the title of Kastamonu Hemp Production and Export Company. This shows us that an attempt was made to establish such a company in Kastamonu in 1918.

Keywords: Kastamonu, Hemp, Production, Export.

GİRİŞ

Sümerlerden beri yazılı belgelerde bulunan ve Tanrılar tarafından dünyaya gönderildiği söylenen dört kutsal tohum vardır. Bunlar; buğday, arpa, keten ve kendirdir (Altıntaş, 2018-2019). Lif ve tohumları için yetiştirilen kendir ve kenevir, gerçekte aynı bitkilerdir. Bitki Anadolu coğrafyasında “kendir” nâmıyla anılırken, Sibiryâ’da Türkler arasında “yitin” olarak adlandırılmıştır. Esrarın hammaddesi olan kendire Arap-Fars ve Osmanlı-Türk kültüründe ise “haşış” denilmiştir (Ulaş, 2009). Kendir tohumları ise Türkiye’de yaygın olarak “Çedene” adıyla anılmaktadır. Kendirin yaprağına ise “gonca” ismi verilmiştir. Narkotik anlamda ise kendir “Hint Keneviri, Marihuana (Marijuana)” olarak bilinmektedir (Taşlıgil & Şahin, 2019; Arslan, 2018).

Bitkinin anayurdu Asya’dır, hatta bazı kaynaklarda doğrudan doğruya Çin’in Yunnan Eyaleti’ne işaret edilmektedir. Bazı araştırmacılar ise kendirin anavatanının Sibiryâ-Çin-Himalayalar arasında kalan bölge ile Hazar Denizi’nin kuzey kesimi olduğu görüşündedirler (Akpınar & Nizamoğlu, 2019; Ceylan, 2021).

Kendir tıp alanında oldukça önemli bir yere sahiptir. Uygur Türkleri kendirin çiçeklerinden yaptıkları ilaçları bazı hastalıkların tedavisinde kullanmışlardır (Arslan, 2018-2019). Zamanla kendirin elyafından da faydalanılmaya başlanmıştır (Öğütçü, 1934). Bizanslılar denizcilikte kendirden imal edilen malzemeleri kullanmışlar ve Avrupa’nın bu bitki ile tanışmasına vasıta olmuşlardır (Ceylan, 2021). XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlılar kendiri daha çok liflerinden istifade etmek için yetiştirmişlerdir. Halk arasında ise yorgan, çadır bezi, giysi yapımında kullanılmıştır (Ceylan, 2021). Osmanlı Devleti de klasik dönemden itibaren donanmasının ip, urgan, halat gibi malzeme ihtiyacını kendir kullanarak karşılamıştır. Bu sebeple Tersane-i Amire’de kendir önemli bir hammadde haline gelmiş ve bu bitkinin üretilmesine ve temin edilmesine ayrıca bir önem verilmiş (Akpınar & Nizamoğlu, 2019), donanma için ihtiyaç duyulan ip, halat, urgan ise başta Kastamonu, İzmir/Tire olmak üzere, Aydın, Trabzon, Canik ve Ordu’dan karşılanmıştır (Pullukçuoğlu Yapucu, 2018). 1832 yılında, Osmanlı donanmasında kullanılmak üzere İstanbul’a sevk edilen kendirin takip edilebilmesi amacıyla Kastamonu’da Kendir Eminliği bulunmaktaydı (Uzunçarşılı, 1988).

XIX. yüzyılın başlarında Aydın bölgesinden İstanbul’a Tersane-i Âmire’de sarf edilmesi için gönderilen kendirde sıkıntılar yaşanmıştır. Çünkü zaman zaman bazı tüccarlar mahsullerinden daha fazla kâr edebilmek maksadıyla kendirlerini Tersane-i Âmire’ye göndermek yerine yabancı tüccara satmışlardır. Bu durum devlet tarafından hoş karşılanmamış ve yabancı tüccarlara kendir satanların cezalandırılacağı İzmir ileri gelenlerine ve tüccarlara bildirilmiştir (Akpınar & Nizamoğlu, 2019). Yabancı tüccarlara satılan kendirler yurt dışına da ihraç edilebilmekteydi. Örneğin, 1859 yılında İzmir Limanı’ndan ABD’ye iki parti halinde kendir tohumu ihraç edilmiştir (National Archives, United States Consulate of Smyrna, No:22). 17 Aralık 1859 tarihinde yine İzmir Limanı’ndan ABD’ye 48.120 dolar değerinde ihracat yapılmıştır. İhraç edilen ürünler arasında kendir tohumu da bulunmaktadır (National Archives, United States Consulate of Smyrna, No:3). İzmir Limanı’ndan ABD’ye 6 Mart 1860 tarihinde gerçekleştirilen sevkiyatta 37.890 dolar değerinde yün, sarı meyve ve kendir tohumu ihraç edilmiştir

(National Archives, United States Consulate of Smyrna, No: 7). Yine 1864 yılında İzmir Limanı’ndan ABD’ye ihraç edilen ürünler arasında kendir tohumu ve kendir de yer almaktadır (National Archives, United States Consulate of Smyrna, No:14).

Sanayi Devrimi neticesinde dünya genelinde sanayileşmenin hızla artmasıyla birlikte, kendir yerini pamuğa bırakmıştır. Keten, yün ve kenevir gibi dokumalar arasında pamuğun ayrı bir ehemmiyeti oluşmuştur. Ayrıca yelkenli gemilerin yerini buharlı gemilerin almasıyla gemicilikte de kendirin önemi azalmaya başlamıştır (Servet-i Fünun, Sayı:768, Cilt:30).

Kastamonu Kendirinin Ulusal ve Uluslararası Ölçekteki Önemi

Kastamonu ve bölgesinin başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, siyez, fiğ, mısır, keten ve kendirdir (Salnâme-i Kastamonu, H. 1299). Toprakları elverişli ve su kaynakları bol olduğu için kendir Kastamonu ve çevresinde oldukça fazla yetiştirilmiştir (Kastamonu Kendiri, 1935). Candaroğulları Beyliği döneminde Kastamonu ve çevresinde kendir üretiminin oldukça arttığı anlaşılmaktadır. Nitekim bahse konu dönemde bu bölgede 500 dolayında urgan işleyen tezgâhın olduğu ve bu tezgâhlarda 1.200.000 kg kendirin işlendiği bilinmektedir (Eski, 2016). 1715 senesinde Kastamonu kadısından, Donanma-i Hümâyûn için lazım olan 6.000 kantar tel kendirin karadan acil bir şekilde İstanbul’a gönderilmesi istenmiştir. 1 kantarın yaklaşık olarak 56,443 kilograma denk geldiği düşünülürse, Kastamonu’dan 338.658 kilogram tel kendir istenildiği görülecektir (Kankal, 2004).

Kendir, urgan ve tiftik Kastamonu’nun başlıca ihracat ürünleridir. Vilayetin birçok yerinde pamuk ve ketenden imâl edilen mensucat ürünleri, yakın çevrelerde kullanıldıktan başka az miktarlarda da ihraç edilmiştir (Cunbur, 1988). Örneğin, 1860 yılında İzmir’den ABD’ye ihraç edilen ürünler arasında kendir tohumu da yer almaktadır (National Archives, United States Consulate of Smyrna, No:3). 30 Eylül 1866 tarihinde İstanbul Limanı’ndan ABD’ye 414 dolar değerinde kendir tohumu ihraç edilmiştir (National Archives, Consulate General of U.S, Constantinople, No: 54). 1 Ocak-31 Mart 1862 arası dönemde İstanbul’dan ABD’ye ihraç edilen ürünler arasında kendir de bulunmaktadır (National Archives, Consulate General of U.S, Constantinople, No: 8). Kendir ihracatının İzmir Limanı gibi İstanbul Limanı’ndan da yapılmakta olduğu görülmektedir. İstanbul’dan ihraç edilen kendirin Kastamonu kendiri olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü bu dönemde İstanbul’a en yakın kendir üretim merkezi Kastamonu’dur.

Kastamonu’nun merkez köyleri ile Taşköprü ve Daday kazaları en fazla kendir yetiştirilen yerler arasındadır. Taşköprü kazasında kendirden yapılan kaliteli urgan, bölgenin önemli ticaret ürünleri arasındadır (Salnâme-i Vilayet-i Kastamonu, H. 1299). Kendir ayrıca İnebolu ve yakınlarında da yetiştirilmiş, bunlar işlenerek halat ve ip haline getirilmiş, ülke genelinde kullanılmıştır (National Archives, Consulate General of U.S, Constantinople, No:151). Kastamonu bölgesinde özellikle urgan dokumacılığı başlıca geçim kaynağıdır. Kastamonu merkezdeki hanlar zamanla urgancılığın merkezi hâline gelmiştir. Esnaf ve zanaatkâr gruplarının fonksiyonlarına göre dağılımında “urgancı” mesleğinin hizmet üretimi grubunda yer aldığı görülmektedir (Maden, 1988). Kastamonu urganına hile karışmaması için Ticaret Odası gerekli önlemleri almıştır (Eski, 2016). Örneğin, 1911

yılında Kastamonu Vali vekili tarafından Dâhiliye Nezareti'ne hileli urgan imâl edenler hakkında yapılması gereken muameleye dair bir yazı yazılmıştır. Belgede ilk önce Kastamonu'nun yegâne ticaret ve ihracat ürününün urgan ve kendir olduğundan bahisle gerek Osmanlı Devleti'nde gerek Avrupa piyasasında fazlaca kıymetli olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Kastamonu'da Rum bir tüccarın, Avrupa'dan getirttiği bir çeşit ot ile Kastamonu kendirini karıştırarak urgan imal ettirmeye, yani urganın içindeki elyafın bu ottan, üst kısmına gelen kısmının da Kastamonu kendirinden büktürülüp hileli ürün çıkarmaya kalkıştığından bahsedilmiştir. Bu durumun gerek Avrupa'da gerekse Osmanlı'da Kastamonu urganlarının sahip olduğu itibarı zedeleyeceği ve Kastamonu ticaretine zarar verebileceği bildirilmiştir. Kastamonu kendirine de karıştırılan hilenin ileride meydana getireceği sorunların göz önünde bulundurulması gerektiği ve Kastamonu ahalisinin bu hileli urganlar hakkında hükümete müracaat ettikleri bilinmektedir. Memleketin ticaretini, ihracatını temelden sarsan bu tür durumların yasaklanması gerektiğinden bahisle bu otlar ile karıştırılarak yapılan urgan imalatının önüne geçilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye İdare Evrakı, 108/1).

Yine 1911 yılında, Ticaret ve Nâfia Nâzırı tarafından Dâhiliye Nezareti'ne Kastamonu'da imal edilen urganlara Amerika'nın Marsilya Adası'ndan getirilen otların karıştırılmaması ve bu urgan hakkında alınması gerekli olan tedbirlere dair bir yazı yazılmıştır. Belgede Amerika'nın Marsilya Adası'ndan getirilen bir tür ot ile karıştırılarak imal edilen urganların hileli olduğuna değinilmiştir. Bu durumun Kastamonu kendiriyle imal edilen urganı gelecekte zarara uğratacağı düşünülerek, bunun önüne geçebilmek için bu otun Kastamonu kendiriyle karıştırılmadan imal edilmesi istenilmiştir (BOA, Dâhiliye İdare Evrakı, 108/1).

1894 yılında Kastamonu'da kendirin ıslahı için Ziraat Bankası'ndan alınan meblağın başka bir iş için kullanılması yasaklanmıştır (BOA, Bâbîâli Evrak Odası, 257/19213). 1900 senesinde ise Maliye Hukuk Müşaviri Muavini Hüsnü Bey, kendirden halat ve çuval üretmek için Kastamonu'da bir fabrika tesisi imtiyazı istemiştir. Bu durum olumlu karşılanmış ve fabrikanın tesisi için Hüsnü Bey'e 25 sene müddetle imtiyaz verilmiştir (BOA, İrade İmtiyazat ve Mukavelat, 3/9; BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları, 249/128).

Görüldüğü üzere Kastamonu kendirinin korunması ve üretiminin artırılması için birtakım girişimlerde bulunulmuştur. 1918 yılında kurulmasına karar verilen Kastamonu Kendir İstihsalat ve İhracat Şirketi de bu girişimlerden birisidir (BOA, Bâbîâli Evrak Odası, 4525/339364).

Kastamonu Kendir İstihsalat ve İhracat Şirketi'nin Kuruluş Nizamnâmesi

Kastamonu Kendir İstihsalat ve İhracat Şirketi'nin nizamnamesinin içeriğinde her türlü ayrıntıya yer verilmiştir ve nizamname 9 fasıl olmak üzere 47 maddeden oluşmaktadır. Şirketin kuruluş nizamnamesinin içeriği şu şekildedir (BOA, Şura-yı Devlet Evrakı, 1263/26):

Birinci fasılda şirketin teşkili, maksadı, ismi, merkezi, süresi hakkında bilgi verilmiştir ve ilk 4 maddeyi içermektedir. Bu bölümde şunlardan bahsedilmiştir: Kendir ve üretimini ıslah ve arttırmak için bir fabrika tesis etmek üzere Münir ve Mehmet Beylerle

arkadaşlarının imzaları ile bir nizamname hazırlanarak Osmanlı Anonim Şirketi kurulmuştur. Şirketin adı “Kastamonu Kendir İstihsalat ve İhracat Şirketi” olacaktır. Şirkette tabiiyeti itibariyle Devlet-i Osmaniye’nin kanun ve nizamları tatbik edilecektir. Şirketin merkezi Kastamonu olacak ve Osmanlı Devleti’nin herhangi bir yerinde veya yabancı devletlerde dahi şubeleri bulunabilecektir. Şubeler açıldıkça Ticaret Nezareti’ne malumat verilecektir. Şirketin süresi bazı sebeplerden dolayı uzatılmadıkça kati surette kuruluş tarihinden başlamak üzere 30 senedir.

İkinci fasılda sermaye, hisse senetleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bölüm 6 maddeden oluşmaktadır ve şunlardan bahsedilmiştir: Şirketin sermayesi 75 bin liradır ve 15 bin hisseye bölünmüştür. Bu hisselerden her biri 5 Osmanlı lirası değerindedir. Heyet-i Umumiye bu sermayeyi arttırabilir. Buna karar verildiğinde hükümete bu konuda bilgilendirme yapılacaktır. Sermayenin bir mislinden fazla arttırılması hükümetin başarısına bağlıdır. Şirketin ihraç edeceği hisse senetlerinin numuneleri ihraç edilmeden önce tasdik edilmek üzere Ticaret Nezareti’ne bırakılacaktır. Şirket, ancak sermayenin %10’u tamamlandıktan sonra kurulmuş addolunacaktır. Hissedar yazılanlara ödedikleri taksitleri beyan eden tarihli senetleri verilecek ve sermayenin yarısının ödenmesi durumunda sahipleri elinde bulunan senetler, tarihli asıl senetler olacaktır. Hisse senetleri Türkçe düzenlenecektir. Hisseler, bedelinin yarısı ödeninceye kadar verilen tarihli senetlerde sahibinin ismi yazılı olacak ve bedelinin %10’u ödenmedikçe havale ve satış kabul olmayacaktır. Bunların havale ve satışı şirketin defterine kaydedilecektir. Bedelin yarısı ödendikten sonra asıl senetler sahibine ait olmak üzere yazılı bulunacaktır. Hisse senetlerinin şirket nazarında bölünebilmesi kabul edilemez. Her bir hisse için bir sahip olacaktır. Bir hisse sahibinin varis veya alacaklıları hiçbir şekilde şirketin mal ve mülkünün hacze alınmasını isteyemeyecekleri gibi şirketin idari işlerinde de karışamazlar. Bu durumda Heyet-i Umumiye’nin kararlarına riayet etmek zorundadırlar. Zamanında taksitleri ödenmeyen hisse senetlerinin sahiplerine ödeme gecikmesinden dolayı, ihtara hacet kalmaksızın, taksitin ödenme gününden itibaren senelik %7 hesabıyla faiz uygulanacaktır. Şirket, taksitleri vaktiyle ödenmeyen senet sahipleri aleyhine dava açabilecek ve hatta hisseleri satabilecektir. Satılacak olan hisse senetleri gazeteler aracılığıyla duyurulacaktır. Satılan senetlerin değerleri hissedarın şirkete olan borcuna tahsis olunur. Noksani hissedardan istenileceği gibi fazlası varsa da hissedara verilecektir.

Üçüncü fasıl şirketin iç işlerini kapsamaktadır ve şu konular ele alınmıştır: Şirketin işleri ve meseleleri Heyet-i Umumiye tarafından beşten yediye kadar üyeden oluşan bir idari meclise ihale olunur. İlk üç sene müddet için kurulacak olan idari meclis üyesi kurucular tarafından tayin edilecektir. Üç seneliğine tayin edilen üyenin memuriyet süresi bittikten sonra seçim yoluyla oluşacak yeni idare meclisi üyesinin ilk seçmelerinde üyeler kura ile belirlendikten sonra kıdem itibariyle her yıl üyelerin ikisi çıkarılacak, yerlerine bir sonraki seçilecek ve tayin edilecektir. Çıkan üyenin tekrar seçilmesi caizdir. İdari meclisinin en az her ayda bir defa toplanması gereklidir. Alınan kararların geçerli olması en azından yarıdan fazla üyenin bizzat huzurda olmasına bağlıdır. İdari meclisin kararları mecliste hazır bulunan üyenin çoğunluk oyuyla geçerli olur. Eşit oy çıkması durumunda karar, gelecek toplantıya bırakılır ve onda da eşit oy çıkarsa mevzu bahis olan teklif reddedilir.

İdari meclisin müzakeratı zabıt defterine kaydedilip reis ve mecliste hazır bulunan üye tarafından imzalanır. İdari meclis üyesinden her birinin şirketin 50 hisse senedine sahip olması gereklidir. Bu senetler şirketin sandığına bırakılacak ve üyenin memuriyeti süresince satılamayacaktır. Bunların üzerlerine satışı mümkün olmadığını gösteren bir damga vurulacaktır. İdari meclis üyesinden bir veya birkaçının vefatı, istifası veya başka bir sebepten dolayı aza yeri boşalırsa idari meclisi bunların yerine geçici olarak üye atayacak ve bunların seçilmesi Heyet-i Umumiye tarafından yapılacaktır. İdare meclisi her yıl üyeleri arasından bir reis ve bir reis vekili tayin eder. Aynı zamanda reisin veya vekiline vekâlet etmek için üyelerden birini seçer. Azalardan yabancı memleketlerde yaşayanlar veya bir süreliğine oralarda bulunanlar müzakereler esnasında kendilerinin yerine arkadaşlarını tayin edebilirler. İdare meclisi şirketin iş ve mallarının idaresi için tam yetkiye sahiptir. Ayrıca sulh ve hüküm tayin edebilir. Heyet-i Umumiye dağıtılacak olan kazancın miktarını teklif eder. İdare meclisi gerek davacı gerek aleyhinde dava açılan sıfatıyla muhakeme huzurunda bizzat veya vekâlet ile şirket namına müdafaada bulunur. İdare meclisi yetkilerinin tamamını üyesinden bir başka kişiye ya da kişilere verebileceği gibi, günlük işlerin idare ve düzenlenmesi için de dışarıdan bir başka kişi veya kişileri vekil olarak atayabilir. İdare meclisi üyesine hasılattan hisse ayrılacaktır. Bundan başka mecliste hazır bulunacakları günler için Heyet-i Umumiye hissedarları tarafından uygun görülen bir ücreti alacaklardır.

Dördüncü bölüm Heyet-i Umumiye ile ilgilidir ve şu konuları içermektedir: Düzenli bir şekilde toplanan Heyet-i Umumiye bütün hissedarların toplandığı heyettir. Heyet-i Umumiye her senenin Ocak-Şubat-Mart aylarında merkezde bir araya gelir. Bundan başka idare meclisi arzu ederse veya sermayenin dörtte birine sahip olan hissedarların talebiyle fevkalade surette Heyet-i Umumiye toplantı yapabilir. Her yıl Heyet-i Umumiye toplantısı 20 gün önce yazılı olarak Ticaret Nezareti'ne haber verilecek ve heyette Ticaret Nezareti'nden bir kişi hazır bulundurulacaktır. Müfettiş raporları, yıllık bilanço, Heyet-i Umumiye zabıtnameleri ve heyet hissedarlarının hisse miktarlarının olduğu cetveller Ticaret Nezareti'ne götürülecektir. Heyet-i Umumiye en azından 20 hisseye sahip olan hisse sahiplerinden oluşacaktır. Heyet-i Umumiye'de hisse sahiplerinin her 20 hisse için bir oyu olacaktır. Davetiyeler toplantı gününden en az bir ay evvel gazetelerle ilan edilecektir. Heyet-i Umumiye'nin kurulabilmesi için şirket sermayesinin dörtte birine eşit olan hisse senetlerine sahip hisse sahiplerinin olması gereklidir. Bunu anlamak üzere hissedarlara, 10 gün zarfında, idare meclisinin istediği yere bırakmaları davetnamelerde hatırlatılacaktır. Heyet-i Umumiye'nin daha önceki toplantısına iştirak eden hissedarların az olması durumunda, heyet ikinci kez toplantıya çağırılabilir. İkinci defa yapılacak olan toplantıya iştirak eden hisse sahipleri, hisseleri ne kadar az olursa olsun, ilk toplantıda müzakere olunmasına karar verilmiş olan konularla ilgili müzakere edebileceklerdir. İkinci toplantıda alınan kararlar geçerli olacaktır. Heyet-i Umumiye'ye idare meclisi reisi başkanlık eder. Reisin olmadığı durumlarda idare meclisi üyeleri aralarından bir kişiyi başkan vekili olarak seçer. Heyet-i Umumiye'de bulunup fazla hissesi olan iki kişi oy toplamak görevini yerine getirir. Heyet kâtibi, reis ve oy toplama işini yapanlar tarafından atanır. Müzakere olunan konulara çoğunluk oy ile karar verilir. Müzakere olunacak kararın cetveli idare meclisi tarafından düzenlenir. Bu cetvelde, şirket sermayesinin en az %10'u bedelinde hisseye

sahip olanlar tarafından önerilen teklifler yer alacaktır. Bu teklifler toplantı gününden en az 10 gün evvel yapılacaktır. Bu cetvele giremeyen hususlar heyetin toplantısında tartışılmaz. Heyet, bütün hesapların incelenmesi amacıyla hem hisse sahiplerinden hem de dışarıdan bir ya da birden fazla müfettiş görevlendirir. İlk başta hesap yapacak olan müfettiş veya müfettişler, iki müessese tarafından seçilip tayin olacaktır. Heyet, her sene idare meclisi tarafından sunulan, şirketin işleriyle ilgili layiha vasıtasıyla hesapları müzakere ile anında ya kabul eder ya da reddeder. Değişmesi gereken idare meclisi üyelerinin yerine başkalarını görevlendirir, bütün iş ve konularıyla alakalı müzakere ile kesin karar alır, gerekirse idare meclisinin yetkisini artırır. Heyet, şirket sermayesinin en az üçte ikisine eşit hissesi olanların oy çokluğu sağlanmadıkça sermayesini arttıramaz. Heyetin müzakereleri ayrı bir yere kaydedilir ve bu defterde reis, oy toplama görevindekiler ve kâtibin imzaları bulunur. Heyetin her toplanmasında hazır bulunan hissedarların isimleriyle ikametgâhlarını ve hisselerinin ne kadar olduğunu gösteren bir cetvel hazırlanır ve imzalanıp zabıt defterine eklenir, istenildiğinde ilgili yerlere gönderilir. Toplantı için ibraz olunacak olan heyetin kayıt suretinde idare meclisi reisi ya da vekilinin imzaları bulunur. Heyet-i Umumiye’ce bu nizamname şartlarına göre alınacak kararların kabulü, toplantıda bulunmayan ya da karşı oy veren hissedarlar için dahi yapılması gereken bir icradır.

Beşinci fasıl senelik hesaplar ve karar defteri hakkındadır ve şu konuları içermektedir: Şirketin mali senesi, Eylül başından başlayarak Ağustos’un sonuncu günü son bulur. Fakat, birinci mali sene müstesna olmak üzere, şirketin kurulma günü ile aynı yılın Ağustos ayının son günü arasındaki süreyi kapsayacaktır. Her sene sonunda, Meclis-i İdare tarafından şirketin alacağı ile borçlarının tutulduğu bir cetvel düzenlenir. Bu hesap defteri Heyet-i Umumiye’nin toplanmasından 40 gün önce müfettişlere tebliğ edecektir. Heyete girme hakkına sahip her hisse sahibi bu defterleri mütalaa edebilir.

Altıncı bölüm kazancın taksim edilmesi ve sermaye akçesi beyanındadır ve şu şekildedir: Şirketin senelik kazancından ilk olarak istisnasız hisselerin hepsine faiz olarak bedeli tesviye edilmiş sermayenin %5 verilmesine yetecek kadar meblağ ve ikinci olarak ihtiyat akçesini oluşturmak üzere senelik kazancın %5’lik kısmı ayrıldıktan sonra geriye kalan meblağ şöyle taksim edilir: %5 kurucu kişilere, %5 Meclis-i İdare heyetine, %5 şirket memurlarına, %85 umum hissedarlara.

Yedinci bölümde ihtiyat akçesinden bahsedilmiştir: İhtiyat akçesi senelik kazançtan ayrılmış meblağın toplamından oluşacak ve masraflara ya da olabileceklere karşı tutulacaktır. Bu akçenin miktarı şirket sermayesinin %25’ine denk oldukça ihtiyat akçesi ifraz olunmayacaktır. İhtiyat akçesi sermayenin %25’ine ulaştıktan sonra kullanılmasıyla, miktarı %50’den aşağı düşerse tekrar kazançtan kesintiye başlanacaktır. Senelik hasılat hisse başına %5 faiz veya kazanç hissesine yeterli gelmediği takdirde eksik kalan kısmı ihtiyat akçesinden tamamlanacaktır. Şirketin süresinin dolmasında bütün taahhütleri yapıldıktan sonra ihtiyat akçesi bütün hissedarlar arasında paylaşılacaktır.

Sekizinci bölüm şirketin temdit müddeti, feshi ve kati muamelatı beyanındadır. Bu bölümde şunlardan bahsedilmiştir: İdare meclisi, herhangi bir nedenle Heyet-i Umumiye’yi toplantıya çağırabilir; şirketin müddetinin uzatılmasını, bir diğer şirket ile birleştirilmesini

önerebilir. Zamanın uzatılması veya gerekirse şirketin başka bir şirket ile birleştirilmesi ve tahvillerin ihracı, bu nizamnamenin maddelerini aslına zarar vermeden değiştirmek, ne olursa olsun hükümetin ruhsatına tabidir. İdare meclisi, şirket sermayesinin üç defa dörtte biri kadar zarar etmesi durumunda şirketin feshedilmesini ister veya şirketin devam etmesini sağlamak için Heyet-i Umumiye'ye çağrıda bulunur. Şirketin müddeti sona erince ya da müddeti tamamlanmaksızın fesh olunursa toplanan heyet, şirketin tasfiyesinin nasıl yapılacağını ve hesaplarının nasıl görüleceğini belirleyecektir. Hesapların düzenlenmesi için memur atanacaktır. Umumi heyet, her zaman olduğu gibi hesap düzenlenmesi sırasında da yetkilerini kullanabilecektir. Hesap düzenlenmesinde görevli olanlar bu heyetin kararıyla ve hükümetin desturuyla kapatılmış olan şirketin hüküm, senetler, taahhütlerini başka bir kuruma veya bir şahsa devredebileceklerdir. Umumi heyette şirket sermayesinin en az yarısı kadar hisse sahibi olan hissedarlar bulunmaz ise olabilecek müzakereler kabul ve geçerli olmaz.

Dokuzuncu kısım nizamnamenin son bölümüdür ve çeşitli işlerle ilgilidir: Bu nizamname sureti, şirketin kurulmasına hükümet tarafından müsaade verildikten sonraki 30 gün içerisinde Takvim-i Vekayi ve diğer muteber bir gazete ile Dersaadet'te, şirketin faal olduğu veya şubelerinin olduğu yerlerde resmî gazeteler ile aynen ya da özet olarak kısaca yayımlanacaktır. Nizamnamede hükümetin müsaadesiyle olacak her düzenleme ve senelik alınan kararlar, senelik bilançolar hem Dersaadet, hem de taşrada yazılı olarak duyurulacaktır. Şirket elden çıkaracağı hisselerle sahip kaydı dolayısıyla yayımlayacağı yazıda ilk olarak kurumun kuruluş maksadını ve müddetini, ikinci olarak kuruluşun isimlerini, üçüncü olarak sermayenin ne kadar olduğunu ve artışını, dördüncü olarak kazancın nasıl paylaşılacağını; bu konuda kuruculara, idari heyet azasına verilecek miktarı açık ve sarih olarak yazıp beyan edecektir. Şirket bu nizamnameyi isteyenlere verebilecektir. Nizamnamenin 50 nüshası da bir kez olmak üzere Ticaret Nezareti'ne gönderecektir. Her yıl şirketin faaliyetleriyle ilgili bir istatistik cetveli düzenlenip nezarete verilecektir.

Nizamnamenin altında Kastamonu'nun Muzafferredin Mahallesinde mukim Kazzazzâde Mehmet Nesim, Devrekâni ahalisinden olup Kastamonu'nun Püre Mahallesinde mukim Müftizade Mehmet Şakir, Kastamonu'nun Topçuoğlu Mahallesinde mukim Ekşizâde Mehmet Şevki, Kastamonu'nun İsfendiyar Mahallesinde mukim Uğurluzâde Mehmet Münir, İnebolu'nun Camii Kebir Mahallesinden Aliçelebioğlu (...), Taşköprü'nün Pulcular Mahallesinden Reiszâde Ali, Kastamonu'nun Beyçelebi Mahallesinde mukim Ekmekçi Ahmetzâde (.....), Taşköprü Kasabasının Karaseyid Mahallesinden Hacı İsmailzâde Ali adlı kişilerin imza ve mühürleri bulunmaktadır.

Şirketin kuruluş nizamnamesi bu şekildedir. Haziran 1918'de de "Merkezi Kastamonu'da olarak kendir üretimini koruyup arttırmak için bir fabrika kurmak üzere otuz sene müddet ve yetmiş beş bin lira sermaye ile Kastamonu Kendir İstihsâlât ve İhracat Şirketi nâmıyla Münir Bey, Mehmet Bey ve rüfekası ile kurulması istid'a kılınan şirket nizamname-i dahilî lâyihasının bir nüsha-i muaddele ve musaddakasının takdimini mutazammın Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin Şura-yı Devlete havale buyurulan 15 Mayıs 324 (28 Mayıs 1908) tarih ve 83/80 numaralı tezkiresi melfufuyla Maliye ve Nafia Dairesinde kıraat olundu." şeklinde mazbata tutulmuş ve şirket nizamnamesi usul ve emsaline uygun görülmüş,

nezaret tarafından yapılan düzenlemeler Heyet-i Umumiye tarafından incelenmek üzere takdim edilmiştir (BOA, Şura-yı Devlet Evrakı, 1263/26).

Maliye ve Nafia Dairesinin mazbatasına Temmuz 1918’de “Maliye ve Nafia Dairesinin işbu mazbatası melfufu nizamname-i dâhilî lâyihasıyla Hey’et-i Umumiye’de kıraat olundu. Zıkr olunan lâyiha bittetkik münderecatı usul ve emsaline muvafık görülerek nüsha-i mübeyyizesi leffen takdim kılındı.” şeklinde ek yapılmıştır (BOA, Şura-yı Devlet Evrakı, 1263/26).

SONUÇ

Kastamonu bölgesinin kendir bitkisi ile tanışması yaklaşık altı yüzyıl öncesine dayanmaktadır. Fakat Kastamonu’nun kendirle nasıl tanıştığı henüz net olarak bilinmemektedir. Bitkinin bölgeye ticaret vasıtasıyla geldiği, Orta Asya’dan Türk göçleri ile geçtiği ya da Anadolu ve Akdeniz medeniyetleri zamanından beri var olduğu gibi değişik görüşler mevcuttur.

Sağlam lif yapısı nedeniyle kendir bitkisi urgan, çuval, halat ve sicim gibi ürünlerin hammaddesini oluşturmuştur. Böylelikle hem tarım alanında hem de denizcilik ve donanmada kullanılmıştır. Kastamonu’da yetiştirilen kendir, kaliteli olması bakımından Osmanlı donanmasının ip, urgan ve halat ihtiyacının büyük bir kısmını karşılamıştır.

XIX. yüzyılda Sanayi Devrimi ile beraber pamuğun hammadde olarak ön plana çıkması kendirin popülaritesini azaltmıştır. Osmanlı Devleti de buna karşılık Kastamonu’da kendir ile ilgili olarak birtakım girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerden birisi de 15 Mayıs 1918 tarihinde, Münir ve Mehmet beyler ile arkadaşlarının 30 sene müddetle ve “Kastamonu Kendir İstihsalat ve İhracat Şirketi” nâmiyle bir şirket teşkili konusunda ruhsat almış olmalarıdır. Kurulacak olan fabrikada kendir üretimi yapılacaktır. Kastamonu kendirinin ıslahı ve üretiminin artırılması için fabrika açılmasına izin verilmiştir. Nizamnâmenin altında Kastamonu ileri gelenlerinin mühür ve imzaları bulunmaktadır. Şirketin kuruluş nizamnâmesinde her türlü ayrıntıya yer verilmiştir ve ilk olarak şirketin teşkili, amacı, adı, merkezi ve süresi hakkında bilgiler verilmiştir. Şirketin Osmanlı Devleti’nin herhangi bir yerinde ya da yabancı bir devlette dahi şubelerinin bulunabilmesine karar verilmiştir. Bu bakımdan sadece Kastamonu bölgesinde değil tüm Osmanlı topraklarında hatta başka devletlerde de bu konuda etkin olunmak istenmiştir. Bu şubeler Ticaret Nezareti’ne bağlı olacaklardır. Şirketin 75 bin lira sermaye ile kurulması kararlaştırılmıştır. Nizamnamede ayrıca hisse senetlerinden, şirketin iç işlerinden, Heyet-i Umumiye ve bu heyetin işleyiş şeklinden, senelik hesaplardan, kazancın taksim edilmesinden, sermaye akçesinden, şirketin temdid müddeti ve feshi konularından bahsedilmiştir. Şirketin kuruluş nizamnamesinde hiçbir ayrıntının atlanmamış olması o dönemde kendir konusunun ne kadar ciddiye alındığının göstergesidir. Fakat dönemin Kastamonu basını incelendiğinde bu şirket veya şirketin çalışmaları ile ilgili herhangi bir bilgiye ya da habere rastlanmamıştır. Şirketin kuruluş zamanına denk gelen savaş yıllarındaki genel ekonomik şartlar, Kastamonu genelindeki nakliye problemleri, çiftçinin sermaye sıkıntısı gibi nedenlerle Kastamonu İstihsalat ve İhracat Şirketi’nin uzun ömürlü olmadığı tahmin edilmektedir. Zaten I. Dünya Savaşı yıllarında ve sonraki dönemde

Kastamonu'daki kendir üretimi modern çağa ayak uyduramamış, kendire olan talep azalmış, kendir pazarları kurulmamıştır. Böylece Kastamonu bölgesinde kendir üretimi gün geçtikçe gerilemiştir.

KAYNAKÇA

- Altıntaş, A. (2018-2019). *Kenevir tohumunun Osmanlı tıbbındaki yeri*. Ş. Karataş, (Ed.), Endüstriyel Kenevir Formu I-II. İstanbul Aydın Üniversitesi yayınları.
- Akpınar, D., Nizamoglu, A. (2019). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kenevir üretimi*. Turkish Studies- Social Sciences, International Balkan University. (14/4).
- Arslan, N. (2018). *Tartışmalar Işığında Kenevire Bakış*. TURKTOB. Sayı:28, 23-28.
- Arslan, N. (2018-2019). *Kenevirin Avrupa ile Türkiye'deki durumu ve yasal mevzuat*. Ş. Karataş (Ed.), Endüstriyel Kenevir Formu I-II. İstanbul Aydın Üniversitesi yayınları.
- BOA, Bâbîali Evrak Odası, 257/19213.
- BOA, Bâbîali Evrak Odası, 4525/339364.
- BOA, Dâhiliye Nezareti İdare, 108/1.
- BOA, İrade İmtiyazat ve Mukavelat, 3/9.
- BOA, Meclis-i Vükela Mazbatası, 249/128.
- BOA, Şura-yı Devlet Evrakı, 1263/26.
- Ceylan, O. (2021). Cumhuriyet'in ilk döneminde geleneksel bir ürün: Kastamonu kendirinin (kenevir) tarihsel gelişimi (1923-1950). *Belgi*. (22/II).
- Cunbur, M. (1988). *Kastamonu tarihinde ahiler ve esnaf kuruluşları*. Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu Tebliğler (19-21 Ekim 1988). Ayyıldız Matbaası.
- Eski, M. (2016). İmparatorluktan Cumhuriyet'e Kastamonu ekonomisi (1880-1960). KATSO.
- Kankal, A. (2004). Türkmen'in kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. yüzyıllar arası şehir hayatı). Zafer Matbaası.
- Kastamonu Kendiri. (1935). Kastamonu Ticaret ve Sanayi Odası yayınları.
- Maden, F. (2007). *XVIII. yüzyıl sonu XX. yüzyıl başlarında Kastamonu'da esnaf grupları, zanaatkârlar ve ticari faaliyetler*. Karadeniz Araştırmaları. (15). 149-167.
- National Archives, United States Consulate of Smyrna, No:3.
- National Archives, United States Consulate of Smyrna, No:7.
- National Archives, Consulate General of U.S, Constantinople, No:8.
- National Archives, United States Consulate of Smyrna, No: 14.
- National Archives, United States Consulate of Smyrna, No:22.

National Archives, Consulate General of U.S, Constantinople, No: 54.

National Archives, Consulate General of U.S, Constantinople, No: 151.

Öğütçü, M. (1934). Kastamonu vilayeti merkezinde kendir ziraatı ve urgancılık sanatı.

Kastamonu Vilayet Matbaası.

Pullukçuoğlu Yapucu, O. (2018). *Tire ve çevresinin başkent ekonomisindeki rolü*, M.

Sanus, A. Özçelik (Eds.), Uluslararası Küçük Menderes Araştırmaları ve Tire Tarihi Sempozyumu Bildiriler. Tire Belediyesi kültür yayınları.

Salnâme-i Vilayet-i Kastamonu. (1299). Def’a 14. Kastamonu Vilayet Matbaası.

Servet-i Fünun, Cilt:30, Sayı:768, s. 207.

Taşlıgil, N., Şahin, G. (2019). *Türk tarım hayatında kenevir/kendir (Cannabis sativa L.)*

yetiştiriciliğinin yeniden başlaması ve yaşanan gelişmeler 1. İstanbul Uluslararası Coğrafya Kongresi Bildiri Kitabı, İstanbul University Press. 456-478.

Ulaş, E. (2009). Mucize bitki kenevir, Hiper yayınları.

Uzunçarşılı, İ.H. (1988). Osmanlı Devleti’nin merkez ve bahriye teşkilatı. TTK yayınları.

For citation / Atıf için:

UYANIK, N. & YAVUZ, H. (2023). Balfour Deklarasyonu'nun İlanı, Tepki ve Destekler. *Kastamonu İnsan ve Toplum Dergisi – KİTOD 1(2)*, 207-222. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10283422>,
<https://dergipark.org.tr/pub/kitod>

Balfour Deklarasyonu'nun ilanı, tepki ve destekler

Necmi UYANIK

*Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Konya, Türkiye*

E-mail: necmiuyanik@hotmail.com ORCID: 0000-0003-3692-3168

Havva YAVUZ

*Dr. (Öğr. Gör.) Batman Üniversitesi, Bölümler Koordinatörlüğü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi,
Batman, Türkiye*

E-mail: havvayavuzym@gmail.com ORCID: 0009-0007-8988-8884

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Review Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date:

12/10/2023

Revizyon Tarihleri / Revision Dates:

22/10/2023

Kabul Tarihi / Accepted Date:

24/10/2023

Etik Beyan

(X) Makale için etik onay alınmamıştır. Yazar(lar), çalışmasının etik kurul onayına tabi olmadığını beyan eder.

Araştırmacıların çalışmaya katkısı:

1. Yazarın katkısı: Makaleyi yazdı, verileri topladı ve sonuçları analiz etti/raporladı (%50).
2. Yazarın katkısı: Makaleyi yazdı, verileri topladı ve sonuçları analiz etti/raporladı (%50).

Çıkar çatışması

Yazar(lar) bu çalışmada olası bir çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

Teşekkür / Katkı Beyannamesi

Bu çalışmaya yazarlar dışında katkı sağlayan olmamıştır.

Balfour Deklarasyonu'nun ilanı, tepki ve destekler

Öz

İngiltere Hükümeti'nin 2 Kasım 1917 tarihinde ilan ettiği Balfour Deklarasyonu, dünyanın belli başlı Yahudi merkezlerinde bulunan Siyonist federasyonlar tarafından coşku ve derin şükran ifadeleri ile karşılanmıştır. Dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı Lord A. J. Balfour tarafından Yahudilere İngiltere koruması altında "Ulusal Yurt" vaadi taşıyan Balfour Deklarasyonu'nun ilanı Siyonist harekete uluslararası tanınırlık sağlarken yerli Filistin halkı ve o dönemin Arap liderliğini üstlenen Şerif Hüseyin'i ise hayal kırıklığına uğratmıştır. Filistin nüfusunun yüzde 90'dan fazlasını Araplar oluşturmasına rağmen deklarasyon metninde "Yahudi olmayan topluluk" kelimeleriyle yerli halk önemsizleştirilmiştir. İngiltere Hükümeti'nin bu bildirisi, Fransa ve İtalya başta olmak üzere İtilaf Devletleri tarafından da benimsenmiş ve kabul görmüştür. Balfour Deklarasyonu ile birlikte Siyonist hedeflerin ilk aşaması tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimer: Balfour Deklarasyonu, Siyonizm, İngiltere, Siyonist Organizasyon

Announcement of the Balfour Declaration, reaction and supports

Abstract

The Balfour Declaration announced by the British Government on November 2, 1917 was greeted with enthusiasm and expressions of deep gratitude by the Zionist Federations in the major Jewish centers of the world. The announcement of the Balfour Declaration, which promised the Jews a "National Home" under the protection of England, by the British Foreign Secretary of the period, Lord A. J. Balfour, was brought international recognition to the Zionist movement, but was disappointed the local Palestinian people and Sharif Hussein, who assumed the Arab leadership of that period. Although more than 90 percent of the Palestinian population were Arabs, the text of the declaration was trivialized the local people with the words "non-Jewish community". This declaration of the British Government was also adopted and accepted by the Entente Powers, especially France and Italy. With the Balfour Declaration, the first stage of Zionist goals were completed.

Keywords: Balfour Declaration, Zionism, Britain, Zionist Organization

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere'nin Filistin'i doğrudan kontrol etme ihtiyacı ve Yahudi desteğini harekete geçirme ihtiyacının kendisi açısından zorunlu hâle gelmesiyle, İngiltere'nin sömürgeci vizyonu ile Siyonist hareket doğal olarak müttefik bir görünüm sergilemişlerdir (Bar-Yosef, 2005, 243). Filistin'in nüfuz altına alınmasının en temelli İngiliz gerekçesi, Britanya askerî subaylarının 1877 yılında Hayfa'yı Hindistan yolunun demiryolu başlangıcı olarak öngörmeleriydi. Bu dönemde, anılan demiryolunun tarafsız bir halkın kontrolünde olmasının daha güvenli ve daha ucuz olacağı savunulurken, bildikleri tek tarafsız grup ise Yahudiler olmuştur (De Haas, 1934, 485). İngiltere'nin Filistin'de temel çıkarı stratejik olmasına rağmen Yahudilerin, çok güçlü uluslararası bir elit imajı çizmeleri ve yaygın olarak kabul edilen bir dizi mit ile iç içe geçmiş bir hâlde idi. Chaim Weizmann, özellikle İngiliz yetkililerin, Yahudilerin hem Amerika Birleşik Devletleri'ni hem de Rusya'yı fiilen kontrol ettiğine inanmalarına izin vererek bu fikirlerin yayılmasının yarattığı etkiden oldukça faydalandıkları görülmüştür (Bar-Yosef, 2005, 243).

Balfour Deklarasyonu'nun Hazırlık Süreci

Siyonist liderler savaşın başlarında, Filistin'de bir Yahudi kolonisinin kurulmasının İngiltere'nin çıkarlarına daha fazla hizmet edeceği konusunda İngilizleri ikna etmeyi başarmışlardı (Pappe, 2007, 81-82). Dönemin Fransız basınında bu durum;

Kim kazanacak? Hiç kimse, çünkü İngiltere, Mısır sınırındaki bu eyaleti büyük bir güce terk etmekten vazgeçemeyecek. Mevcut savaş, Londra'daki hükümete Filistin'in en zengin İngiliz kolonilerinden birinin güvenliği için ne kadar önemli olduğunu gösterdi. Bu nedenle Filistin, özerk bir devlet haline getirilmeye mahkûmdur. İşte o zaman Siyonistlerin hayali gerçekleşebilir... Ve İngiltere, Siyonistlere sık sık kolonilerinden birinin bırakılmasını önerdiğinden buna daha büyük bir şevkle katılacaktır... İlkel Arnavutluk için mümkün olan Filistin için neden imkânsız olsun. Gezegende üç yıldır gelişen olaylar bize siyasi alanda hiçbir şeyin imkânsız olmadığını gösterdi (CDA/BOA. HR. SYS 2334-5 M-11-02-1915),

açıklamalarıyla kendisine yer bulmuştur.

Londra'da Arthur Balfour ve Herbert Samuel gibi dönemin öne çıkan politikacıları, Siyonist hareketin yeni başkanı olan Chaim Weizmann'ın başlattığı propagandaya yardımcı olmayı bir görev olarak benimsemişlerdir. Bu gayretler sonucunda İngiltere'nin Filistin politikasında bir değişiklik yapılmasını başarmışlardı. Hareketin elde ettiği en büyük başarı ise, Rothschild ailesinin çevresinde, kalıcı bir Siyonist lobinin oluşturulması konusu olmuştur. 1916 yılına gelindiğinde Siyonist hareketin liderleri ile İngiltere Hükûmeti artık resmî olarak görüşmelere başlamışlardı (Pappe, 2007, 81-82). İngiliz Yahudi gazeteci ve diplomat Lucien Wolf, *The Times* gazetesinde 14 Mart 1916 tarihinde kaleme aldığı yazıda;

İstedığımız şey, yaşadıkları tüm ülkelerde Filistin dâhil, Yahudiler için eşit, medeni ve siyasi haklar ve tam bir din özgürlüğüdür. Dünkü toplantıda kabul edilen Kutsal topraklar için formülümüz şu şekildedir: Yahudilere Filistin'e göç etmek ve o ülkede Yahudi kolonilerinin kurulması için yeterli imkânları, tam siyasi haklar ve gerekli olabilecek belediye ayrıcalıklarıyla birlikte sağlamak (Times, 14 Mar. 1916, 13),

düşünceleriyle dünya genelinde Filistin özelinde Yahudi haklarının sağlanmasından bahsedecektir.

1916 yılı Siyonizm düşüncesinin hayata geçirilmesi konusunda oldukça aktif bir sene olmuştur. Aralık 1916, Siyonizm'in kaderi açısından son derece önemli bir dönem olacaktır. Chaim Weizmann'ın yakın ilişkiler kurduğu Lloyd George'un Başbakan olması, Arthur Balfour'un Dışişleri Bakanı ve Sir Mark Sykes'in savaş kabinesi sekreteri olması ile birlikte Siyonistlerin Filistin hedefleri daha erişilebilir duruma gelmiştir (Schama, 2016, 325). Weizmann'ın bu üç önemli politikacı ile de iyi ilişkiler içinde olması hemen harekete geçmesine neden olmuştur. Weizmann, Yahudilerin Filistin'deki etkilerinin artırılması konusunda onlardan isteklerde bulunmuştur. 1917 yılında ise, bu görüşmeler sıklık kazanmıştır (Kızıloğlu, 2012, 49). 1917 baharında savaş propagandası her yerde idealist bir görünüm almış ve ABD savaşa girmiştir. Amerika Birleşik Devletleri, savaşa girdikten sonra, Lord Balfour Mayıs 1917'de ABD'ye yaptığı resmî ziyarette Siyonist yanlısı tutumunu açıkça ortaya koymuştur (De Haas, 1934, 485).

Bununla birlikte Balfour Deklarasyonu'ndan önce, 4 Haziran 1917 tarihinde Fransa, "Cambon Bildirgesi"ni ilan etmiştir (Trimbur, 2010, 48). Jules Cambon bu bildiriyle Fransa'yı, "İsrail halkının yüzyıllar önce sürgün edildiği bu topraklarda Yahudi ulusunun yeniden doğuşuna" adadığını belirtmiştir (De Haas, 1934, 485). Fransız diplomat Jules Cambon'un bildirisi Siyonist lider Nahum Sokolow'a, Filistin'de Yahudi Kolonizasyonunu amaçlayan projesine verilecek olan Fransız desteğini açıkça ifade etmiştir. Mektubun yazıldığı gün Fransa, Vatikan'ın asırlık himayesinin devamı konusundaki tutumundan duyduğu endişeyi de dile getirmiştir. Sonunda, ikincisi Fransa için muhtemelen yalnızca fırsatçı nedenlerle desteklenen Siyonist kaygılardan çok daha ağır basmıştır. Fransa'nın ana odak noktası, Hristiyanların korunması için daha büyük bir Lübnan'ın yaratılması (Trimbur, 2010, 48) ve aynı zamanda büyük Suriye oluşturma düşüncesi olmuştur. Yine de İngiltere'de toplanan Kabine, Fransa'nın bölgedeki rekabetinden korkmuş ve Filistin'de İngiliz koruması altında bir Yahudi varlığının bulunmasının bölgede kontrolü sağlamlaştırmasına yardımcı olacağını düşünmüştür. Ayrıca, Filistin'deki Yahudi yerleşiminin İngiltere'ye, Fransa'nın Lübnan ve Suriye üzerindeki kontrolünü dengelemek için sağlam bir temel sağlayacağı fikrindedir (Quigley, 1990, 9).

4 Haziran Fransız Deklarasyonu ve 17 Haziran'da Birleşik Dış Komite'nin dağılması, Balfour Deklarasyonu'nun ilanını hızlandırmıştır. İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından 1916 yılının mart ayında ve bir sonraki yılın nisan ayında bir beyan fikri yeniden değerlendirilmiştir. Weizmann, Filistin İngiliz işgali altına girer girmez uygun bir deklarasyonun yapılmasını önermiş fakat Gazze cephesinde art arda alınan yenilgiler bunu uygulanamaz hâle getirmiştir. 1917 Mayıs ayına gelindiğinde, bazı Siyonistler beyan konusunda sabırsızlanmaya başlamışlardır (Friedman, 1973, 244).

Bu arada Birinci Dünya Savaşı sırasında, Wilson'un Yüksek Mahkeme Yargıcı Louis Brandeis tarafından temsil edilen Amerikan Siyonistleri de Londra'da, İngiltere Hükûmeti ile İngiliz Siyonistleri arasında yürütülen görüşmeleri dikkatle izlemiştir. Bununla birlikte Brandeis, ABD Yüksek Mahkeme Yargıcı olarak, konumunu Siyonist çevrelerdeki etkisiyle birleştirerek, Siyonist siyasi fikirleri Washington'dan Londra'ya aktarmaya başlamıştır. Balfour Deklarasyonu yayımlanmadan altı ay önce, 1917 yılının mayıs ayında Brandeis, Londra'dan Washington'daki Dışişleri Bakanlığına bir Siyonist düşünce belgesini aktarmıştır. Aktarılan bu belgede; "*Filistin, Yahudi ulusal yurdu olarak tanınmalıdır; tüm ülkelerdeki Yahudilere tam göç özgürlüğü tanınmalıdır; Yahudiler Filistin'de tam ulusal siyasi ikamet hakkından yararlanmalıdırlar; Filistin'in kalkınması için bir Yahudi Şirketine imtiyaz verilmesi gerekmektedir ve İbranice Yahudi eyaletinin resmî dili olarak tanınmalıdır.*" (Hassan, 2016, 847-848), ibareleri yer almıştır. Brandeis, İngiltere'ye, Filistin'in Yahudi göçü için tam özgürlüğe sahip bir Yahudi ulusal siyasi hakları yurdu olmasını önermiştir. Buna göre Filistin, toprak satın almakta özgür olan bir Yahudi şirketi tarafından sömürgeleştirilecekti. ABD Başkanı Wilson da o zaman bu durumu desteklemiştir (Sweiti, 2008, 39). Bu dönemde Balfour ile görüşen Weizmann, 20 Haziran 1917 tarihinde İngiliz gazeteci ve siyasetçi Charles P. Scott'a zafer kazanmış bir edayla şunları yazmıştı; "*Bay Balfour bize, İngiltere Hükûmeti'nin Siyonist Harekete duyduğu*

sempatiyi ve Filistin’de bir Yahudi Ulusal Yurdu kurulmasını destekleme niyetini ifade eden bir belge vereceğine söz verdi.”

Esasen Sykes ve Balfour, önerilen deklarasyonu destekleme konusunda oldukça temkinli davranmışlardır. Sykes’ın, savaş sonrası Orta Doğu planının hükümlerinden birini hayata geçirmeye yardımcı olacak bu tedbire yönelik coşkusu, Filistin’deki savaşın durumuna göre değişiklik göstermiştir. Sykes Gazze’deki İngiliz gerilemesinden sonra, askerî durumun değişmemesi hâlinde İngilizlerin tutmakta zorlanacağı vaatler içerebileceği için Siyonist bağlantının daha fazla geliştirilmemesini tavsiye etmiştir. Haziran ayında İngilizler, Filistin seferini yeniden başlatmaya karar verdiğinde ilgisi yeniden canlanmış ve hem bir Yahudi Lejyonu projesine hem de önerilen Siyonist yanlısı deklarasyona güçlü bir destek vermişlerdir (Reinharz, 1993, 153-179). Bununla birlikte Siyonist temsilci Nahum Sokolow’un, Mark Sykes ile yaptığı görüşmeler de önemli olmuştu. Ayrıca Sokolow için Fransızlarla ve İtalyanlarla yapılan tartışmalar ve müzakerelerin üstesinden gelmek İngilizlerle olanlardan çok daha zor olmuştu ve Sokolow bu görüşmelerde Weizmann olmadan hareket etmiştir. Bununla birlikte Sokolow, Sykes’a sunulan “Siyonist Talepler” muhtırasının ve Balfour’a sunulan Deklarasyon formülünün de başyazarıydı (Verete, 1982, 78).

11 Temmuz 1917 tarihli *Gazette de Lausanne*’ın üçüncü sayfasında İngiltere Hükûmeti ve Siyonizm başlıklı yazıda;

İngiliz Siyonist Federasyonu’nun özel bir toplantısında Başkan Dr. Weizmann aşağıdaki açıklamayı yaptı: Savaşın bir sonucu olmasını umduğum bir ara aşamada Filistin’in İngiltere kadar güçlü ve adil bir gücün koruması altına girmesidir. Böyle bir gücün himayesi altında Yahudiler gelişebilecek ve hak ettikleri özerkliği elde edeceklerdir. İngiltere Hükûmeti’nin planlarımızı desteklemeye hazır olduğunu ve bunun, hükümetleri de sempati duyduklarına dair güvence vermiş olan Müttefik Devletlerin onayı ile gerçekleşeceğini bu meclise duyurma yetkisine sahibim. Kutsal Yerler meselesi, Filistin’in gelecekteki yerleşimi ile bağlantılı olarak ele alınmalıdır. Bu Yahudi meclisinde, biz Yahudilerin tüm mezheplerin ve dini grupların duygularına saygı göstermeye azami özen göstereceğimizi söylememe gerek yok. Uluslararası ilişkilerin önemli bir parçasını oluşturan bu zor sorunun nasıl çözüleceğini tartışmak zorunda değiliz. Bu felaketin ardından daha iyi bir dünya inşa etmek isteyen ulusların adaletine ve dürüstlüğüne güveniyoruz. Alınan kararların adil ve herkes için iyi olacak nitelikte olmasına dikkat edeceklerdir. En yüksek Katolik çevrelerden Filistin’de bir Yahudi devletinin kurulmasına sempatiyle bakacaklarına dair güvence aldık, dini bakış açılarına göre, itiraz etmek zorunda hissetmiyorlar ve iyi komşular olmamız için hiçbir neden görmüyorlar. Ve umarım mükemmel komşular oluruz, (CDA/BOA. HR. SYS: 2437/100: 25 Temmuz 1917),

sözleriyle düşüncelerini dile getirmiştir.

Balfour Deklarasyonu henüz ilan edilmemiş hatta bu tarihte henüz tam olarak netleşmemiş olsa dahi, İngilizlerle yapılan görüşmeler tamamlanmadan Weizmann, İngiliz Siyonist Federasyonuna beklenen duyuruyu erken bir tarihte yapmıştır. Bununla birlikte Siyonistler savaş yılları boyunca Filistin’in geleceğine ilişkin düşüncelerini ve önerilerini ortaya koyan çeşitli muhtıralar hazırlamışlardır. Bunlar Weizmann ve diğerlerinin nüfuzlu İngilizlerle

yaptıkları görüşmelere yardımcı olması amacıyla hazırlanmıştır. Son olarak Sokolow hazırlanan deklarasyon formülasyonunun bir kopyasını Lord Rothschild'e göndererek Mark Sykes ve Ronald Graham'a gösterilmesini istemiştir. Siyonistlerin, 12 Temmuz 1917'de vardıkları formül, İngiltere'nin Siyonist Organizasyon aracılığıyla Yahudilere verebileceği taahhüdü ortaya koymuştur.

Önerilerinin temelinde esasen Siyonistler tarafından Siyonist Kongre gibi bir organ aracılığıyla oluşturulacak Yahudi imtiyazlı şirketi kurulması fikri göze çarpıyordu. Kurulacak şirkete her yerdeki Yahudi halkının demokratik olarak belirlenmiş iradesini temsil edecek bir kamu hukuku kapsamında imtiyaz verilmesine ilişkin istekler ise eski Herzlian fikrinin yansımalarıydı. Yahudi şirketi, kendisine tanınan yetkiler çerçevesinde, İngiliz yönetiminin kontrolü ve koruması altında Filistin'de yeni bir ekonomik üs inşa edecekti. Ülkeye getireceği Yahudi göçmen kitlesini örgütleyecek, eğitecek ve onlara İbranice konuşan bir toplum ve özgün, modern bir İbrani kültürü yaratmak için gereken sosyal altyapıyı sağlayacaktı (Reinharz, 1993, 178). Hem özünde hem de bakış açısıyla bir Siyonist olan Balfour, Filistin'den Yahudi halkının yeniden kurulmuş Ulusal Yurt olarak bahseden Sokolow'un hazırladığı bu formülü, hiçbir önemli çekincesi olmaksızın, genel olarak kabul etmeye hazır bir görünüm sergilemiştir.

Ancak diğer çevrelerden bu görüşlere karşı muhalefet gelmeye başlamıştır. Özellikle, şiddetli bir anti-Siyonist Yahudi olan Hindistan Dışişleri Bakanı Edwin Samuel Montagu, Filistin'de kurulması planlanan Yahudi Ulusal Yurdu düşüncesini güçlü bir protesto ve eleştiriye tabi tutmuştur (Verete, 1982, 75). Hükümetteki tek Yahudi bakan olan Edwin Montagu, bu deklarasyona şiddetle karşı çıktığı için İngiliz Kabinesinde birkaç aylık süreye yayılan bu sorun, Müttefik Hükümetler arasındaki çeşitli tartışmaların da odağı olmuştur. İngiltere böyle bir politikayı teşvik ederse, bunu uygulamanın zorunlu olarak ona bağlı olacağı ve bu durumda İngiltere'nin Filistin üzerinde siyasi kontrol uygulamak zorunda kalacağı anlamını taşıdığı dile getirilmiştir (Grainger, 2006, 178).

Sonraki aylarda Montagu'nun muhalefeti, Lord Rothschild'in cesaretini o kadar kırmıştır ki, Siyonistlerin daha fazla taviz için baskı yapmasının tavsiye edilemez olduğunu düşünmeye başlamıştır. Rothschild, baskılar devam ettiği takdirde, İngilizlerin "*hiçbir beyanda bulunmamaya karar vereceğinden*" korkmuştur (Friedman, 1973, 254). Rothschild'in korkusunun aksine, İngiliz Başbakan David Lloyd George, Filistin'de bir Yahudi "garnizon kolonisini" kurulmasını desteklemiş ve Filistin'de kurulacak bu Yahudi kolonisinin, Mısır ve Süveyş Kanalı için bir tampon olarak görmüştür. Lloyd George'a göre, İngiltere için Filistin'de kurulacak bir üs, Kahire Burnu'na ve Kahire'den Hindistan'a giden rotaların korunmasını sağlayacaktır (Quigley, 1990, 9).

Ancak deklarasyon belgesi hazırlandıktan sonra Sokolow meslektaşlarına belgenin (Balfour ve Sykes tarafından) çok uzun ve spesifik bulunduğunu, başka bir deyişle İngiliz zevkine göre fazla bağlayıcı bir taahhüt içerdiğini bildirmiştir. Sokolow komiteye, İngiliz temasları tarafından kendisine verilen kısa yönergelerin basitçe yeniden ifade edilmesiyle yetinilmesini tavsiye etmiştir. 17 Temmuz'da Sokolow, Joseph Cowen, Akiva Ettinger ve Shmuel Tolkowsky'den oluşan daha küçük bir grup deklarasyon belgesinin daha kısa bir

versiyonu değerlendirmek üzere bir araya gelmiştir. Bu kez onlara Harry Sacher de katılmıştır. Buna göre;

“1. İngiltere Hükûmeti, Filistin'in Yahudi Halkının Ulusal Yurdu olarak yeniden yapılandırılması ilkesini kabul eder.

2. İngiltere Hükûmeti bu amacın gerçekleştirilmesi için elinden gelen tüm çabayı gösterecek ve gerekli yöntem ve araçları Siyonist Organizasyon ile görüşecektir.”

18 Temmuz 1917 tarihinde Lord Rothschild bu deklarasyon taslağını bir kapak mektubu ile birlikte Lord Balfour'a iletmiştir. Esasen Sir Mark Sykes'in ofisinde oluşturulan bu formül, Sykes'in Siyonist gereklilikleri kabul etmesinde, Yahudilere bazı göçmenlerin veya savaş sonrası mültecilerin yerleştirilmesi için bir “sığınak” sunmanın yeterli olacağı yönündeki ilk varsayımına göre önemli bir ilerlemeyi temsil etmektedir. Siyonistler tarafından sunulan şekliyle formül, Ahad Ha'Am için merkezi nokta olan Filistin'in Yahudi halkıyla olan tarihi bağı ve “Ulusal Yurtlarını” yeniden kurulması gerektiğini kabul ediyordu. Weizmann için en önemli olan nokta ise, İngilizlerin, Siyonistlere veya kuracakları Yahudi şirketine tanınan özel hakları, Hükûmetin onlarla yöntem ve araçları tartıştığını söyleyerek, sadece ima yoluyla olsa dahi bunu kabul etmeleri olmuştur. Ancak formül, Sykes ve Nicolson tarafından çerçevesi çizilen ve Balfour tarafından önceden onaylanan İngiliz önerilerini yakından takip etse de Hükûmet çevrelerinde güçlü bir dirençle karşılaşmış ve nihai haliyle kabul edilmeden önce uzun gecikmeler yaşanmıştır (Reinharz, 1993, 179).

Bu dönemde Berlin gazetelerinden biri olan *Vossische Zeitung* İstanbul'dan yayımladığı haberde Türkiye Yahudilerinin, Filistin'de Türkiye'den ayrılacak bir Yahudi devletinin kurulmasına karşı oldukları belirttiklerini ayrıca Türkiye Hahambaşının hükûmete açık bir mektup göndererek Türkiye Yahudilerinin, Rusya ve Amerika Yahudileri tarafından savunulan Filistin'de bir Yahudi devleti planlarıyla her türlü ilişkisini reddettiğini yazmıştır. Türkiye'deki bazı Yahudi örgütleri de Türkiye'ye olan bağlılıklarını ve Türkiye'nin bütünlüğünü arzuladıklarını açıkça beyan etme gereği duymuşlardı (The American Jewish World, 1917, 7 September 1917, 406).

İngiltere Hükûmeti'nin dünya Yahudiliğine yönelik yürüttüğü ılımlı politika sonucunda Yahudiler tarafından, Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlere yardım etmek amacıyla 1917 yılının ağustos ayında bir Yahudi Taburu oluşturulmuştu (Patterson, 1922, 3). Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Batılı güçlerin yanında savaşmak amacıyla Çanakkale Savaşı'na katılmaları ise onlara Balfour Deklarasyonu sözünü kazandırmıştır (Akgül, 2011, 160). Ardından kısa bir süre sonra ünlü Balfour Deklarasyonu ilan edilmiş ve Yahudi halkı için Filistin'de “ulusal bir yurt” kurulmasının resmî başlangıcını oluşturmuştur (Patterson, 1922, 3). Kabine bildirgeyi, Siyonizm'in İngiltere'ye yardım edeceğini düşündüğü için yayımlamıştır. İngiliz himayesi altındaki Filistin'deki Yahudi yerleşiminin, bölgede İngiltere'yi daha da güçlendireceği umulmuştur (Quigley, 1990, 8). İngiltere Siyonizm'e verdiği bu destekle birlikte Uzak Doğu sömürgelerine giden yolların güvenliğini sağlamakla birlikte Doğu Akdeniz'deki nüfuzunu arttırmış ayrıca Yahudi lobisinin etkisiyle ABD'nin savaşta desteğini de kazanabilmeyi ummuştur.

Balfour Deklarasyonu'nun İlanı

19 Haziran 1917 tarihinde Baron Rothschild ve Chaim Weizmann, Lord Balfour'u ziyaret ederek ondan artık kamuoyuna bir açıklama yapılmasının zamanının geldiğini söylemişlerdi. Lord Balfour ise onlardan Siyonist Organizasyonun kabul edebileceği bir ileti taslağı yazmalarını, kendilerinin de kabineden buna onay almaya çalışacaklarını belirtmiştir. 18 Temmuz'da Balfour'a yollanan belgede Filistin'in yeni "Yahudi Ulusal Yurdu" olarak onaylanması, Yahudilerin Filistin göçüne serbestlik getirilmesi ve göç edenlere tüm siyasi ve medeni hakların tanınması, bir Yahudi şirketine imtiyaz verilmesi, Yahudi nüfusunu yönetecek bir yerel yönetimin oluşturulması ve İbranice dilinin resmen kabul edilmesi talep edilmiştir (Schama, 2016, 333-334).

18 Temmuz'a kadar Yahudilerin muhalefeti nedeniyle Savaş Kabinesinde bir deklarasyonun sözlü incelikleri üzerinde uğraşmıştır. 19 Eylül'e gelindiğinde ise deklarasyon metni Dışişleri Bakanlığı ve Başbakan tarafından onaylanmış ve Savaş Kabinesine sunulmuştur:

"(1) Sayın Hükümet, Filistin'in Yahudi halkının ulusal yurdu olarak yeniden kurulması gerektiği ilkesini kabul eder

(2) B.M. Hükümeti, amacın gerçekleştirilmesini sağlamak için elinden gelen çabayı gösterecek ve gerekli yöntem ve araçları Siyonist Organizasyon ile görüşecektir." (De Haas, 1934: 485). Amerikan Başkanı Wilson'un 17/9/1333 (1917) tarihiyle İsviçre gazetelerinde geçen telgraflarının içeriğine göre, Rusya Hükümeti'ne özel bir mektup yazarak Filistin'de bir Yahudi hükümet-i tesisi kurulmasına karar verilmiş bu amaçla dolaylı olarak Rusya'nın dahi yardımında bulunması iltimas edildiği Bern Ataşemiliterliği'nden bildirilmiştir (Osmanlı Belgelerinde Filistin, 2009, 365). Ayrıca Başkan Wilson'un onayladığı metinden Fransız ve İtalyan hükümetleri de haberdar edilmiştir.

İngiliz Kabinesindeki Yahudi anti-Siyonist mücadelesi, 10 Ekim 1917'de başka bir formül üretmiştir. Başkan Wilson'a iletilen metinde şöyle deniyordu:

Kabine ön tartışmalardan sonra aşağıdaki değiştirilmiş formülü önermektedir: 'İngiltere Hükümeti, Filistin'de Yahudi ırkı için bir Ulusal Yurt kurulmasına olumlu bakmaktadır ve bu amacın gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak için elinden gelen tüm çabayı gösterecektir, ancak Filistin'deki Yahudi olmayan toplulukların medeni ve dini haklarına ya da mevcut milliyet ve vatandaşlıklarından tamamen memnun olan Yahudilerin başka herhangi bir ülkede sahip oldukları haklara ve siyasi statüye hanel getirecek hiçbir şey yapılmayacağı açıkça anlaşılmaktadır' (De Haas, 1934, 485-486).

Deklarasyon metninde yapılan düzeltmelerden sonra Başkan Wilson, 16 Ekim 1917'de Albay House'a İngiltere Hükümeti tarafından önerilen Siyonist yanlısı deklarasyon taslağını onaylama talimatı vermiştir (Husan, 2014, 969). Daha sonra Lord Milner taslak metinde düzeltmeler yapmış ve "Filistin içinde yaşayan yerel nüfusun haklarının, Yahudi ulusal vatanı nedeniyle herhangi bir zarara uğramaması" maddesi eklenmiştir. Nihai belge 31 Ekim'de kabul edilmiş ve 2 Kasım'da Balfour tarafından gönderilmiştir (Schama, 2016, 333-334).

2 Kasım 1917 tarihinde İngiltere Hükûmeti, Filistin ile ilgili olarak, Yahudi isteklerini ve tarihi iddialarını kabul ederek bildiriyi ilan etmiştir. İlan edilen bildiriye;

İngiltere Hükûmeti, Yahudi halkı için Filistin’de ulusal bir yurt oluşturulmasını desteklemekte olup, bu amacın gerçekleştirilmesi için elindeki tüm imkânları kullanacaktır, ancak Filistin’de mevcut, Yahudi olmayan toplulukların hakları ya da herhangi bir başka ülkedeki Yahudilerin medeni ve dini haklarına zarar verebilecek hiçbir girişimde bulunmayacağı açıkça anlaşılmalıdır (TNA, FO 317/3385 Document No: 191828).

Balfour tarafından “Yahudi Siyonist isteklerine sempati bildirgesi” olarak yayımlanan bu deklarasyon (De Haas, 1934, 486), daha sonra Fransa ve İtalya Hükümetleri tarafından da resmen onaylanmıştır. Başkan Wilson, İngiltere Hükûmeti’nin deklarasyonuna olan yakınlığını da kamuoyuna açıklamıştır (TNA, FO 317/3385 Document No: 191828). İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Arthur James Balfour tarafından 2 Kasım 1917 tarihinde Lord Lionel Walter Rothschild’e gönderilen bir mektupla duyurulan “Balfour Deklarasyonu”, 14 Şubat 1918’de Fransa Dışişleri Bakanı Stephen Pichon tarafından Dünya Siyonist Örgütü temsilcisi Nahum Sokolow’a gönderilen bir mektupla da teyit ve teşvik edilmiştir. İtalya, Amerika Birleşik Devletleri, Japonya, Yunanistan, Sırbistan, Çin ve Siyam (Tayland) Hükümetleri de deklarasyona destek vermiştir (Nir, 2021, 17).

Balfour Deklarasyonu’na Gelen Destek ve Tepkiler

İtalya, hemen sonra da Fransa’nın 1918 Şubat ayında Balfour Deklarasyonu’na verdikleri destek ve Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson’un deklarasyona olan açık savunuculuğu, Siyonizm’in kaderini, İtilaf Devletleri’nin savaş girişimleriyle birleştirmiştir (Sander, 2020, 383–384). İtilaf Devletleri’nin Filistin’de İngiliz ya da uluslararası himaye altında bağımsız bir Siyonist devlet kurmayı planlaması, Siyonizm’in doğu siyasetinde büyük bir rol oynadığını göstermektedir (CDA/BOA. HR. SYS. 2443-8. M-08-11-1917). Balfour Deklarasyonu’nun bütün İtilaf Devletleri tarafından desteklenmesi ise, bölgedeki Arapların liderliğini üstlenen Şerif Hüseyin’i oldukça şaşırtmış ve Şerif daha önce kendisiyle yapılmış bulunan anlaşmaya tamamen zıt olan bu deklarasyon için İngilizlerden kendisine bir açıklama yapmasını istemiştir. İngiltere Hükûmeti Şerif’e yaptığı açıklamada ise deklarasyonun bölge halkın özgürlüğünü kısıtlamadığını ve deklarasyonda bir Yahudi Devleti’nden söz edilmediğini belirtmiştir (Sander, 2020, 383-384). Fakat deklarasyon metninde Filistin nüfusunun yüzde 90’dan fazlasını Araplar oluşturmasına rağmen, “Yahudi olmayan topluluk” kelimeleriyle geçiştirildiği görülmektedir. Filistin bir Arap ülkesidir, Yahudiler de ülkedeki pek küçük bir azınlık olarak yer almaktadırlar. Ayrıca Yahudilerin en az yarısı da son yıllarda Filistin’e gelmişlerdi. Bildiri Arap haklarını koruyormuş gibi bir tavırla halkın büyük çoğunluğunun Arap olduğunu dahi metinde açık bir şekilde dile getirmemiştir (Ataöv, 1970, 47).

Balfour Deklarasyonu ilanı üzerine Osmanlı İmparatorluğu;

İngiltere Hariciye Nazırını Balfour tarafından Lord Rothschild’e gönderilip hemen her memleketin basın gazetelerine yerleştirilen çevirisi paketlenip gönderilen 2 Kasım 1917 tarihli mektubun içeriği Filistin’de bir hükûmet-i İsrailiyye’nin kurulmasına İngiltere’nin tam bir kesinlik ve ciddiyet ile karar verdiği ve Gazze’den ileri doğru

yürümekte olduğu İngiliz bildirilerinde açıklanan İngiliz ordusu Allah göstermesin Kudüs'e girerse Filistin meselesi Osmanlı Devleti için pek zararlı bir şekil kazanacağından düşman kuvvetlerine karşı savunma ve karşı koymak için takviye ile düşmanın uzaklaştırması ve hiç olmazsa bulunduğu mevkinden ileri gidememesinin sağlanması için tüm gücümüzle mücadele etmeliyiz (Osmanlı Belgelerinde Filistin, 2009, 367-368),

emriyle bölgedeki askerî harekâtların yoğunlaştırılmasına vurgu yapılmıştır.

Jüdische Rundschau isimli Alman gazetesi ise, 16 Kasım tarihli sayısının başyazısında; İngiltere Hükûmeti'nin açıklamasını ele alarak,

İngiltere Hükûmeti'nin niyeti, Filistin'i İngiliz yönetimi altına almak olabilir. Ancak Filistin'in askerî olarak işgal edilmesi durumunda bile, buranın devlete aidiyeti sorunu mevcut uluslararası hukuka göre hiçbir şekilde çözülemeyecektir. Filistin Türk toprağıdır ve İngiliz birlikleri daha da ilerlese bile öyle kalacaktır. Sadece barış konferansı ve bu konferansta varılacak uluslararası anlaşmalar, savaş sırasında tartışılan ve işgal edilen toprakların bir veya diğer devlete bağlanmasına nihai olarak karar verebilir. Sırf bu sebeple, İngiltere Hükûmeti'nin Deklarasyonu Siyonist isteklerin tanınmasıyla sınırlı kalmalı ve Filistin'in Türkiye ile olan anayasal ilişkisini etkilemesine izin verilmemeliydi. Ancak deklarasyonun bu şekilde ve herhangi bir İngiliz himayesi isteğiyle bağlantılı olmaksızın yapılması muhtemelen İngiliz Siyonistlerinin de özel isteğiydi (CDA/BOA. HR. SYS. 2333-1 M-03-05-1918),

açıklamalarında bulunarak deklarasyona tepkisini göstermiş fakat, Siyonist isteklerin tanınması dair bir tepki ortaya konulmamış, Siyonistlerin İngilizlerin himayesinde olmasına tepki görülmemektedir.

İstanbul'da çıkan *İkdâm* gazetesinde ise, deklarasyon İngilizlerin Yahudileri Filistin'e göç ettirmek istemeleri şeklinde algılanmıştır: “İngilizler şimdi işgal ettikleri toprak kendilerinin olmuş gibi bu işe kendi kendilerine karar veriyorlar ve müttelikleri de bu durumu kabul ediyorlar. Eğer Almanlar işgal ettikleri Fransız toprağını istedikleri gibi kullanmaya kalkışsalar, Mösyö Lloyd George ve Mösyö Wilson bu duruma neler derlerdi...” (İkdâm, 26 Temmuz 1918, 1). *İkdâm* gazetesinde bu durum ayrıca; “Filistin'de hükûmet şeklinde bir Yahudi Cumhuriyeti teşkili ne mümkündür ne de istenilen, arzu edilen bir durumdur.” tepkisiyle de karşılanırken, gazetede çıkan makalede Siyonizm kaynaklı bu durum nedeniyle Türkiye'de yaşayan Musevilerin Siyonizm düşüncesinden uzak durmaları gerektiği çünkü, Siyonizm'in Osmanlılık düşünce ve yapısıyla uyum sağlamadığı da belirtilmiştir. Bu makalede ayrıca “Memleketimizdeki Yahudilerin yüzde doksan dokuzu sadıktır. Bununla birlikte yerli Ben-i İsrail'e hiçbir diyeceğimiz yoktur... Biz Ben-i İsrail aleyhinde bulunmadık ki bunlar muhtaç-ı müdafaa olsun.” (İkdâm, 19 Ağustos 1918, 1) denilerek ortaya çıkan bu durumdan duyulan rahatsızlık vurgulanmıştır.

Balfour Deklarasyonu'nun ilanı İngiltere'de bulunan Müslümanları da oldukça rahatsız etmiştir. İngiltere'de bulunan Müslümanlar bu durum ile ilgili olarak İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour'a İngiltere'nin Filistin meselesinde takip ettikleri siyaset hakkında bir muhtıra vermişlerdir. Buna göre; “Filistin'de hakk-ı mülkiyet iddiası eden Yahudilerin 1800 seneden beri Filistin'de hiçbir hakları yoktur. Filistin halkının yüzde sekseni

Müslümanlardan oluştuğu halde Yahudilere üstün bir makam verilmesini şiddetle protesto ederiz.” (Sebilürreşad, 22 Ağustos 1918, 19), sözleriyle bildiriden duydukları rahatsızlığı belirtmişlerdir.

İngiliz politika yapıcıları açısından ise Balfour Deklarasyonu, savaşın dengelerini kendi lehlerine çevirmek için bir son dakika girişimi olarak görülmüştür. Bu görev, Dışişleri Bakanlığı ve kabine sekreterliğindeki birkaç rütbeli memurun ellerine bırakılmış hatta üçüncü kez tartışmaya açıldığı 31 Ekim 1917 tarihinde dahi gündemin ilk maddesi olmamıştır. Deklarasyona ahlaki ve siyasi bir anlam yükleyenler, öncelikle Siyonistler ve daha sonra da elbette ona farklı bir ahlaki ve siyasi yorum getiren düşmanları olmuştur. Balfour Deklarasyonu’nu İngilizler tarafından yayımlanan diğer pek çok belgeden farklı kılan şey ise İngilizlerin başlangıçta verdikleri sözden dönmemiş olmalarıdır. Bu da bu deklarasyonun siyasi çıkarların ötesinde farklı nedenlerle yayımlandığını göstermektedir. İngiltere’nin resmen deklarasyondan vazgeçmemiş olması büyük ölçüde Weizmann’a atfedilebilir. Siyonizm tarihinde bu belge belki de onun en büyük siyasi başarısı olmuştur (Reinharz, 1993, 212).

Balfour Deklarasyonu olarak tarihe geçen bu muğlak belge, Siyonistler açısından siyasi hedeflerinin ilk kez resmî olarak tanınması anlamını taşımıştır. Deklarasyon hakkında, gelecekte kurulması planlanan Yahudi Devleti’nin o zamana kadar meşruiyetinin tek iddiası olduğu söylenebilir. Ancak Araplar, Balfour Deklarasyonu’nda Yahudilere resmî destek ve hatta nihai bir Yahudi Devleti vaadini görmüşlerdi. Nitekim Balfour Deklarasyonu’nun yayımlanması, o zamana kadar sakın ama içinde onlarca olasılık barındıran Filistin Arap milliyetçiliğinin Siyonistlere karşı saldırıya geçtiği dönemi başlatmıştır. Filistin’deki Sosyalist Siyonistler, Balfour Deklarasyonu’nun ne olduğunu biliyorlardı. Sosyalist Siyonistlere göre Balfour Deklarasyonu’nun ilanı, artık hem Yahudiler için bir meşruiyet çizgisi hem de Arap ile Yahudi arasında sonsuz ve potansiyel olarak ölümcül bir düşmanlık kaynağı olarak görülmüştü (Hurley, 1999, 30).

İngiltere Hükûmeti’nin bu bildirisi, dünyanın belli başlı Yahudi merkezlerinde bulunan Siyonist Federasyonlar tarafından da coşku ve derin şükran ifadeleri ile karşılanmıştır. Ayrıca İngiliz Siyonist Federasyonu, Balfour’un mektubunun ilan tarihinden üç gün sonra özel bir toplantı yaparak toplantıda alınan kararla, *“İngiliz Siyonist Federasyonu Yürütme Konseyi Başkanı Weizmann’ın, İngiltere Hükûmeti tarafından kurulmayı destekleyen bir deklarasyon konusu hakkındaki raporuna yürekte sevinç ve teşekkür etmesine karar verilmişti.”* (Great Britain, Palestine And The Jews, 1918, 1). Bunun üzerine Siyonist Organizasyon Kopenhag Ofisi, İngiltere’deki Siyonist siyasi çalışmaların liderleri Nahum Sokolow ve Chaim Weizmann’a tebrik telgrafı göndermiştir. Gönderilen telgrafta;

İngiltere Hükûmeti’nin Deklarasyonu, dünyadaki tüm Yahudiler tarafından memnuniyetle karşılanacak evrensel öneme sahip bir belgedir. Bu büyük başarınızdan dolayı sizi kutluyor ve organizasyonun, tüm halkların ve hükümetlerin desteğiyle, Yahudi halkının 2000 yıldır hayalini kurduğu hedefe ulaşmayı başaracağını umuyoruz. Bu sonuca ulaşmak için yaptıklarınız asla unutulmayacak, hayranlığımızı ve minnettarlığımızı ifade ediyoruz (CDA/BOA. HR. SYS. 2443-47, M-21-11-1917),

sözlerine yer verilmiştir.

18 Kasım'da İngiliz Siyonist Federasyonu, Lord Rothschild'in İngiltere Hükûmeti'nin deklarasyonunu federasyona resmen bildirdiği resmî bir resepsiyon gecesi düzenlenmiştir. Dünyanın dört bir yanından gelen yüzlerce kutlama telgrafi okunduğu gecede bu durum büyük bir coşku yaratmıştır. Weizmann, Sokolow, Dr. Tschlenow, Lord Rothschild ve James Rothschild Yahudi halkının hayatındaki bu tarihi olayı yaptıkları şenlikli konuşmalarla kutlamışlardır (CDA/BOA. HR. SYS. 2333-1 M-03-05-1918.) İngiltere'de Siyonistler coşku içindeydi. İngiliz Filistin'i, fikrini yaygınlaştırmak için büyük bir kampanya başlattılar ve deklarasyona azami reklam verdiler. MÖ 538'de Büyük Kiros'un ilanından bu yana tarihsel önem açısından karşılaştırılabilir hiçbir şeyin gerçekleşmediğini düşünüyorlardı. Israel Sieff bunu; *"Yahudi Ulusunun siyasi tüzüğü... yeni dünyada savaş sonrası ilk yeniden yapılanma eylemi"* olarak değerlendirmiştir. Lord Rothschild ise Lord Balfour'a on milyon dindaşının minnettarlığını garanti etmiştir (Friedman, 1973, 106).

Yahudi Filistin'i hakkında İngiltere'nin beyan ettiği ve müttefikleri tarafından da kabul gören bu deklarasyon, Yahudiler tarafından, *"Biz peygamberimizin ulvi gayesini en yüksek mevkiye ulaştırmak ümidiyle bizzat kendi tarihimizi yaratmak istiyoruz."* (İkdâm, 19 Ağustos 1918, 2), şeklinde coşkuyla karşılanırken bu deklarasyonun bizzat muhatabı olan Baron Rothschild ise, Balfour Deklarasyonu'nun ilanı sonrasında;

Son 1800 yıldaki Musevilik tarihindeki en önemli olayla tanıştıklarını ve Yahudi tarihinde olağanüstü bir döneme işaret eden bu bildiriyle, İngiltere Hükûmeti sayesinde Filistin'e geri dönecekleri söylemiştir." Rothschild ayrıca, "dağılmadan bu yana ilk kez Yahudi halkının, Büyük güçlerden birinin deklarasyonu ile uygun statüsünü geri aldığını ve ilan edilen bu bildiriyle, İngiltere Yahudi halkının ulusal yurt isteklerini kabul edip onaylarken, Yahudilere, yalnızca Filistin'deki Yahudi olmayan komşularının değil, Siyonist davayla aynı fikirde olmayan kendi halkının haklarına ve ayrıcalıklarına saygı gösterme olanağı da tanımıştır (Great Britain, Palestine And The Jews, 1918, 16),

sözleriyle deklarasyonun ilanı ile ilgili duygularını belirtmiştir.

Londra'da Siyonizm'in savunucularından önde gelen isimlerden biri olan Herbert Samuel ise, hevesle beklediği bu deklarasyonla ilgili düşüncelerini; *"İngiltere Hükûmeti'nin Filistin ile ilgili yaptığı açıklamaya, yürekte seviniyorum. Bu politikayı destekliyorum çünkü Yahudi ırkının dehasına, insanlığa parlak ve farklı bir medeniyet verme fırsatını yeniden verecek."* (Great Britain, Palestine And The Jews, 1918, 2), sözleriyle ifade etmiştir. Samuel ayrıca;

Neredeyse üç yıldır, ortaya çıkan her fırsatta Kabine de ve Kabine dışında benim teşvik ettiğim bir politika ve bu politikanın uyandırdığı korku ve şüphelerin, kesinlikle temelsiz olduğuna inanıyorum. Filistin'de meydana gelebilecek her yeni gelişmede gerçekten de üç koşul gözetilmelidir. İlk olarak, şu anda o ülkenin nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Arapların haklarının tam ve adil bir şekilde tanınması gerekir. İkincisi, Hristiyan ve Müslümanların kutsal yerlerine saygı duyulmalı ve kutsal yerler, her durumda her zaman bu inançların temsilcilerinin kontrolü ve sorumluluğu altında kalmalıdır. Üçüncü olarak ise dünyanın başka ülkelerine dağılmış olan ve muhtemelen her zaman büyük çoğunluk olarak kalması gereken Yahudiler üzerinde Filistin'den siyasi otorite niteliği taşıyan herhangi bir şey kurmak için şimdi veya gelecekte hiçbir

girişimde bulunulmamalıdır. Tam ve eşit vatandaşı oldukları veya olmaları gereken ülkelerdeki ulusal statülerinde veya ulusal hak ve görevlerinde büyük veya küçük, doğrudan veya dolaylı hiçbir rahatsızlık olmamalıdır. İnsanlığın zenginliği, çeşitliliğinde yatmaktadır. Dünyanın, bir ve aynı kitabın sayısız kopyasından başka hiçbir şey içermeyen bir büyük kütüphane gibi olmasını istemiyoruz. Yahudi zihni ayırt edici bir şeydir. Hayal gücü ile pratik olanı dikkate değer ölçüde birleştirir, ideal olanı ve olumlu olanı alır, şeklinde düşüncelerini dile getirecektir (Great Britain, Palestine And The Jews, 1918, 19-20).

Albay Sir Mark Sykes ise Balfour Deklarasyonu'nun Filistin'e yapılması beklenen Yahudi göçlerini hızlandıracağı düşüncesiyle Filistin'de yaşayan ve daha sonra göç ederek oraya yerleşecek olan Yahudileri kastederek, gelecekte Filistin topraklarında bir Yahudi Devleti kurulabilmesi arzusuyla şunları söylemiştir:

Asya ile Avrupa arasında köprü olmanın kaderiniz olabileceğini anlamanız için dua ediyorum, Asya'nın maneviyatını Avrupa'ya ve Avrupa'nın canlılığını Asya'ya getirmek, işte bunun Siyonizm'in misyonu olduğuna inanıyorum. Burada bir Milletler Cemiyeti hayalinden bile daha büyük bir şey görüyorum, bu bir Irklar Cemiyeti ve nihayet bir İdealler Cemiyeti hayali. Ben zeminin, bir kısmını biliyorum ve cesurca önünüzde tehlikelerin, zorlukların ve olası engellerin yattığını söylemeye cesaret ediyorum; ama bayanlar ve baylar, gözetim süreniz uzun oldu. Zorluk içinde eğitim gördünüz, zorluklara sakın bir şekilde bakabilir ve onların üstesinden gelirsiniz. Ani bir büyü dönüşümü beklemiyorum. Ancak büyük, faydalı ve karşı konulamaz bir geçişe başladığınıza inanıyorum (Great Britain, Palestine And The Jews, 1918, 22).

Balfour Deklarasyonu ilanı sonrası Siyonistlere, İtilaf devletlerinin eski müttefiki Rusya'dan da destek gelmiştir. *London Times*'in 8 Aralık tarihli sayısında, Rus Bolşeviklerinin lideri Lev Troçki'nin İngiltere'nin Filistin'de bir Ulusal Yahudi Yurdu kurma röportajı yer almıştır. Bu konuda Troçki;

İngiltere Hükûmeti'nin bu planını tüm kalbimle destekliyorum. Yahudi halkına, diğer mağdur ve mazlum milletlerle birlikte, kendi hayatını ve kaderini kendi ulusal isteklerine göre düzenleme fırsatı verilmesi gerektiğine inanıyorum. İngiltere, yayımladığı deklarasyonla, Hristiyan dünyasının Yahudilere karşı iki bin yıldır süren hatasını telafi etmiştir. Zulüm gören ve ezilen tüm halkların kurtuluşu için mücadele eden tüm dünyanın devrimci unsuru, İngiltere'nin bu hareketini onaylamaktan başka bir şey yapamaz (The Jewish Tribune, 21 December 1917, 33),

sözleriyle deklarasyon konusundaki olumlu düşüncelerini belirtmiştir.

Hollanda Siyonist Federasyonu ise deklarasyon vesilesiyle İngiliz Siyonist Federasyonu'na gönderdiği telgrafta;

Bakan Balfour'un İngiltere Hükûmeti'nin Siyonist programı onayladığını ve uygulanmasını güçlü bir şekilde destekleyeceğini açıklaması bizi çok memnun etmiştir. Şimdiye kadar başardıklarınızdan dolayı sizi kutluyor ve bundan sonraki çalışmalarınızda başarılar diliyoruz. Tüm medeni dünya hükümetlerinin bu asil örneği izleyeceğine ve böylece tüm İsrail'in minnettarlığını kazanacağına inanıyoruz (CDA/BOA. HR. SYS. 2333-1 M-03-05-1918),

sözleriyle İngiltere'ye ve Siyonizm'e verdikleri desteği belirtmişlerdi.

Weizmann'ın yayımlandıktan sonra söylediği gibi, *Balfour Deklarasyonu bir ilke niteliği* taşımaktadır. Yani İngiltere Hükûmeti ilkesel olarak Yahudi milliyetçiliğini ve Yahudilerin Filistin'de kendi siyasi merkezlerini yeniden kurma haklarını kabul etmiş ve bu amacın gerçekleştirilmesine yardımcı olacağına söz vermiştir. Bildirgenin tüm bu yönlerine Sokolow tarafından önerilen formülde daha tam, daha geniş ve daha bağlayıcı ifade verilmiştir. Bununla birlikte liderler, ilkenin Bakanlar Kurulu tarafından onaylanan metninde de yürürlükte kaldığını düşünmüşlerdi. Bu ilkedен yola çıkarak, hükümetle Siyonistlerin pratik taleplerini yerine getirmesi için onu bağlayacak bir anlaşmaya varılabileceğine inanmışlardı (Verete, 1982, 77).

Balfour Deklarasyonu ile birlikte Siyonist politikanın ilk aşaması tamamlanmıştır. Böylelikle Siyonistler, Filistin'de ulusal bir yurt kurmak için Yahudilerin geçerli bir hakka sahip olma konusundaki Yahudi olmayan milletlerin, özellikle güçlü devletlerin desteğini talep eden Theodor Herzl'in programındaki maddelerden birini yerine getirmişlerdir (Taylor, 2019, 39). Balfour Deklarasyonu'nun ilanıyla birlikte Siyonist girişim, Yeni Yişuv, Diaspora Yahudiliği ve İngiltere'nin de çabalarının ortak bir sonucu olarak başarılı olmuştur. Birinci Dünya Savaşı boyunca Yişuv savaşın getirileriyle mücadele ederken Siyonizm'in kaderi, bir avuç Siyonist lider ile İngiltere Hükûmeti'nin üst düzey yetkilileri arasındaki ittifak tarafından belirlenmiştir (Kaplan ve Penslar, 2011, 87). Siyonistler, İngiltere'nin İngiliz olduğu kadar Yahudi olacak bir Filistin yaratmayı tasarlamışlar ve Balfour Deklarasyonu'nun ilanından sonraki süreci bu duruma göre planlamışlardır. Ayrıca İngiltere Başbakanı Lloyd George'dan; "*Filistin için uygun temsil kurumlarının vakti geldiği zaman, eğer Yahudiler nüfusun kesin bir çoğunluğuna sahip olmuşlarsa, o zaman Filistin böylece bir Yahudi Cumhuriyeti haline gelecektir.*" (Taylor, 2019, 39), sözünü almayı da başarmışlardı. Bundan sonra başlayacak olan yeni süreçte ise Siyonist liderler, Filistin'de Yahudi nüfusunu arttırabilmek için Filistin'e yapılan Yahudi göçleri ve Yahudi yerleşimlerinin arttırılması amacıyla bölgede yeni çalışmalara başlamışlardı.

SONUÇ

İngiltere tarafından ilan edilen, Filistin topraklarında Yahudiler için "Ulusal Yurt" vaadinde bulunan Balfour Deklarasyonu, kazanım olarak Siyonist politikayı uluslararası arenada görünür hâle getirmiştir. Deklarasyon, dünyanın çeşitli bölgelerinde dağınık şekilde yaşayan Yahudileri tek çatı altında Filistin topraklarında toplamayı hedefleyen Siyonistlerin bu amacı gerçekleştirilmesi için bir dönüm noktası olmuştur. Balfour Deklarasyonu'nun ilanı ile İngiltere, Yahudi milliyetçiliğini tanıdığını da kabul etmiştir. Yahudilerin Filistin'de kendi siyasi merkezlerini yeniden kurma haklarını kabul eden İngiltere, ayrıca; Yahudi amaçlarının gerçekleştirilmesine yardımcı olacağına da söz vermiştir. Balfour Deklarasyonu'nun ilanı, dünya üzerinde belli başlı Yahudi merkezlerinde bulunan Siyonist federasyonlar tarafından sevinç ve şükran duyguları ile karşılanmıştır. Fakat Balfour Deklarasyonu'nun yayımlanması, o zamana kadar sakin olan Filistin Arap milliyetçiliğinin harekete geçtiği dönemi de başlatmıştır. Sonuç olarak Filistin topraklarında bir Yahudi Devleti kurulmasını planlayan Siyonizm'in kaderi Siyonist liderler ile İngiltere Hükûmeti'nin üst düzey yetkilileri arasında kurulan ittifak tarafından belirlenmiştir. Siyonistler, Balfour Deklarasyonu'nun sonuçları ile hedeflerine uluslararası

bir ivme kazandırmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın en kritik dönemlerinden birinde ilan edilen deklarasyon başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere İtilaf Devletleri'nin de onayını alarak savaşın seyrinin değişmesinde rol oynamıştır.

Siyonizm'in en önemli başarılarından da biri olan Balfour Deklarasyonu, 1948 yılında resmi olarak kurulan İsrail Devleti'nin temellerini atmıştır. Dolayısıyla günümüzde hâlâ devam etmekte olan İsrail-Filistin meselesinin temeli, İngiltere'nin başını çektiği sömürgeci ülkelerin çıkarları ve stratejileri doğrultusunda şekillenmiştir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

TC. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (CDA/BOA)

The National Archives Foreign Office (TNA/FO)

2. Gazeteler

İkdâm

Sebilürreşad

The Jewish Tribune

The American Jewish World

3. Kitaplar, Makaleler ve Tezler

Akgül, A. (2011). *Kripto Yahudiler ve Pakraduniler*. Togan Yayınları.

Ataöv, T. (1970). Filistin sorununun ardındaki gerçek: İsrail'in kuruluşuna kadar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 25/03, 29-66.

Bar-Yosef, E. (2005). *The Holy Land in English culture 1799–1917 Palestine and the question of orientalism*. Clarendon Press.

Cohn-Sherbok, D. (2012). *Introduction to Zionism and Israel from ideology to history*. Continuum International Publishing Group.

De Haas, J. (1934). *History of Palestine - The last two thousand years*. The MacMillan Company.

Friedman, I. (1973). *The question of Palestine, 1914-1918 British-Jewish-Arab relations*. Schocken Books.

Grainger, J.D. (2006). *The battle for Palestine 1917 (warfare in history)*. Boydell Press.

Great Britain, Palestine and the Jews, Jewry's celebration of its national charter. The Zionist Organisation: London Bureau 35 Empire House, 175 Piccadilly, W.1. 1918. Printed in Great Britain by the Field&Queen (Horace Cox) Ltd., Bream's Buildings, London, E. C. 4.

- Hassan, S. (2016). Politics of the Zionist lobby in the United States of America. *Proceedings of the Indian History Congress, Vol. 77*, 846-854.
- Hurley, A. U. B. A. (1999). *One nation under Israel*. Truths Press.
- Husan, S. (2014). The Zionist project and the British Mandate in Palestine. *Proceedings of the Indian History Congress, Vol. 75*, Platinum Jubilee, 967-974.
- Kaplan, E. and Derek J. P. (2011). *The origins of Israel, 1882–1948*. University of Wisconsin Press.
- Kızıloğlu, S. (2012). İsrail Devleti'nin kuruluşuna kadar geçen süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in gelişimi. *Sosyal Bilimler, 2/1*, 35-64.
- Nir, Y. (2021). *Immigration to Palestine during the British Mandate (1922-1948)*. Cambridge Scholars Publishing.
- Özdemir, H. (2009). *Osmanlı belgelerinde Filistin*. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 102.
- Pappe, I. (2007). *Modern Filistin tarihi*. (Çev. Nuri Plümer), Phoenix Yayınevi.
- Patterson, Lieut.-Colonel J. H. (1922). *With the Judeans in the Palestine campaign*. The Macmillan Company.
- Quigley, J. (1990). *Palestine and Israel: A challenge to justice*. Duke University Press Books.
- Reinharz, J. (1993). *Chaim Weizmann: The making of a statesman*. Oxford University Press.
- Sander, O. (2020). *Siyasi tarih: İlkçağlardan 1918'e*. İmge Kitabevi.
- Schama, S. (2016). *İki Rothschild, İsrail devletinin kuruluşu*. (Çev. Belkıs Çorakçı Dışbudak), Alfa Basım Yayım.
- Sweiti, R. (2008). American policy toward Palestine between 1850 and 1939. *Bethlehem University Journal, Vol. 27*, 26-58.
- Taylor, A. R. (2019). *İsrail'in doğuşu, 1897–1947 Siyonist diplomasının analizi*. Pınar Yayınları.
- Trimbur, D. (2010). History in fast motion: An overview. *Europe and Palestine 1799-1948 Religion-Politics-Society*. (eds. Barbara Haider-Wilson, Dominique Trimbur). Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 45-53.
- Verete, M. (1982). The Balfour Declaration and its makers. *Palestine and Israel in the 19th and 20th centuries*. (Edited By Elie Kedourie and Sylvia G. Haim). Routledge. pp. 60-88.
- Yavuz, H. (2023). İsrail Devleti'nin kuruluş süreci-Balfour Deklarasyonu'ndan manda yönetimin kurulmasına- 1917-1923 [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Selçuk Üniversitesi

For citation / Atıf için:

KÜTÜKÇÜ, S. & ÖZEN, F. (2023). Eğitim Örgütlerinde Etik Liderlik: Sistemik Analiz. *Kastamonu İnsan ve Toplum Dergisi – KİTOD* 1(2), 223-244. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10283532>, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kuitbfd>

Eğitim örgütlerinde etik liderlik: Sistemik analiz

Serkan KÜTÜKÇÜ

Yüksek Lisans Öğrencisi; Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Giresun, Türkiye

E-mail: kutucuserkan@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-9650-9519

Fatmanur ÖZEN

Doc. Dr.; Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Giresun, Türkiye

E-mail: fozen2010@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3232-7484

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Gönderilme Tarihi / Submission Date:

17/11/2023

Revizyon Tarihleri / Revision Dates:

01/12/2023

Kabul Tarihi / Accepted Date:

07/12/2023

Etik Beyan

Makale için etik onay alınmamıştır. Yazarlar, çalışmasının etik kurul onayına tabi olmadığını beyan eder.

Araştırmacıların çalışmaya katkısı

1. Yazarın katkısı: Makalenin giriş bölümünü yazdı, verileri analiz etti ve raporladı (%60).
2. Yazarın katkısı: Yöntem, sonuç ve tartışma bölümünü hazırladı (%40)

Çıkar çatışması

Yazarlar bu çalışmada olası bir çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

Teşekkür Beyanı

Bu çalışmaya yazarlar dışında katkı sağlayan olmamıştır.

Eğitim örgütlerinde etik liderlik: Sistematik analiz

Öz

Bu araştırma, eğitim örgütlerinde görev yapan etik liderlerin rehberlik ve ilham sağlama sürecini incelemektedir. Odak noktası, etik değerlerin eğitim kurumları içinde nasıl içselleştirileceği ve uygulanacağıdır. Çalışmanın amacı, eğitim örgütlerinde gerçekleştirilen etik liderlik çalışmalarını sistemli bir şekilde analiz etmektir. Çalışmada, etik liderlikle ilgili yapılan çalışmaların yıllara göre dağılımı, türü, hangi yöntemlerin kullanıldığı, veri toplanan grup, en çok hangi konularla ilişkilendirildiği ve etik liderliğin nelerin yordayıcısı olduğunun analiz edilmesi hedeflenmektedir. Bu hedefe ulaşmak için, Türk akademisyenler tarafından 2000-2023 yılları arasında ulusal ve uluslararası dizinlerde ile Türkiye Yükseköğretim Kurumu Başkanlığı Tez Merkezi tarafından yayımlanan Türk eğitim örgütleri örneklemini üzerinden tamamlanmış 71 makale, 70 yüksek lisans tezi ve 12 doktora tezinin sistematik analizi gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın sonuçları, etik liderlerin eğitim örgütlerinde rehberlik rolü oynadığını, etik değerlerin içselleştirilmesine ve uygulanmasına ilham kaynağı olduğunu göstermektedir. Seçilen eserlerin sistemli analizi, etik liderler ve liderlikle ilgili çalışmalarda genellikle nicel araştırma yaklaşımlarının benimsediğini, büyük çoğunlukla izleyicilerden, özellikle öğretmenlerden toplanan verilere tamamlandığını göstermektedir. Etik liderlikle ilgili en sık çalışılan konu, etik lider davranışlarıdır. Araştırma sonuçları, etik liderliğin pozitif veya negatif örgütsel davranışlarla olan ilişkisi ve bu davranışlar üzerinde etkini gösteren çalışmalar olduğunu göstermektedir. Araştırmalarda, politika yapıcı ve uygulayıcılara müdürlerin etik liderlik davranışlarının geliştirilmesine yönelik genel olarak "hizmetiçi eğitim ve lisansüstü eğitim olanaklarının sunulması" gibi öneriler sunulmuştur. Öte yandan araştırmacılara yönelik önerilerde sıklıkla kavramın "farklı örneklemlerde çalışılması ve nitel araştırmaların yaygınlaştırılması" vurgulanmıştır. Örgütsel performansı ve çalışanların refahını olumlu yönde etkileyeceği için okul müdürlerinin etik liderlik yaklaşımlarını benimsemesi gerektiği önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Etik liderlik, Eğitim örgütleri, Sistematik analiz.

Ethical leadership in educational organizations: Systematic analysis

Abstract

This research examines the process of providing guidance and inspiration by ethical leaders working in educational organisations. The focus is on how to internalise and implement ethical values within educational organisations. The aim of the study is to systematically analyse ethical leadership studies in educational organisations. The study aims to analyse the distribution of studies on ethical leadership by years, the type of studies, the methods used, the group from which data are collected, the topics most frequently associated with ethical leadership and the predictors of ethical leadership. To achieve this goal, a sample of Turkish educational organizations was selected, and a systematic analysis was performed on 71 articles, 70 master's theses, and 12 doctoral dissertations published by Turkish academics in national and international indexes, as well as by the Higher Education Council of Türkiye between 2000 and 2023. The results of the research indicate that ethical leaders play a guiding role in educational organizations, inspiring the internalization and application of ethical values. The systematic analysis of the selected works shows that studies on ethical leaders and leadership generally adopt quantitative research approaches, mostly complemented by data collected from the audience, especially teachers. The most frequently studied topic related to ethical leadership is ethical leader behaviours. Research results show that there are studies showing the relationship between ethical leadership and positive or negative organisational behaviours and its effect on these behaviours. In the studies, policy makers and practitioners were generally suggested to improve principals' ethical leadership behaviours by "providing in-service training and postgraduate education opportunities". On the other hand, in the suggestions for researchers, it was frequently emphasised that the concept should be "studied in different samples and qualitative research should be expanded". It is suggested that school principals should adopt ethical leadership approaches as it will positively affect organisational performance and employee welfare.

Keywords: Ethical leadership, Educational organizations, Systematic analysis

GİRİŞ

Okullar, insan kişiliğinin şekillendiği, öğrenmenin gerçekleştiği ve eğitim hizmetinin üretildiği kurumlardır. Bu nedenle, okullar toplumda “kritik ve etkili” bir rol oynamaktadır (Minaz, 2017; Şişman, 2004, 17). Okul yöneticisi ise okul personeliyle güvene dayalı ilişkiler kuran, öğretmenlerin bilgi ve becerilerini geliştiren ve okulun başarısına katkı sağlayan kişidir (Youngs ve King, 2002). Okul yöneticilerinin, toplumda önemli bir rol oynayan kurumlar olan okulları yönetmek için etik değerlere sahip olması ve bu değerler ışığında hareket etmesi beklenir (Aydın, 2021; Turan ve Şişman, 2000). Okul yöneticilerinin liderlik tarzı, çalışanların kuruma bakış açısını etkiler. Okul yöneticileri, bir eğitim lideri olarak, eğitimi geliştirmek gibi kurum üstü toplumsal hedeflere ve sorumluluklara sahiptirler. Bu nedenle, okul yöneticilerinin göstereceği etik liderlik, diğer liderlik türlerinden farklı olarak, liderin karar ve davranışlarında etik sorumluluk gerektirir. Etik lider olarak okul yöneticisi, öğretmenlerin kuruma bağlılığını etkileyen önemli bir faktördür (Ertürk, 2019; Işık ve Çetin, 2020; Uğurlu vd., 2013). Okul yöneticisinin etik bir lider olarak dürüstlük, güvenilirlik, samimilik, şeffaflık ve tutarlılık gibi davranışlar göstermelerinin yanı sıra demokrasi, özgürlük, çeşitlilik, adalet, eşitlik, profesyonellik gibi değerler etiğini; mesleki etik kurallarına ve ideal olarak kendi kişisel kodlarına ve liderlik uygulamalarına yerleştirmesi önemlidir (Kılıçoğlu ve Kılıçoğlu, 2020). Bu değerlere sahip olan okul yöneticileri, okulun ortak bir öğrenme vizyonunu geliştirmeye, okulda öğrenmeyi sağlayacak bir okul kültürü oluşturmaya, tüm öğrencilerin başarısı için aile ve toplumla iş birliği yapmaya ve tutarlı ve adil olmaya çalışır (Aydın, 2021, 174-179). Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için etik, lider ve etik liderlik kavramları aşağıda açıklanmıştır.

Etik

Etik kavramı eski Yunanca “ethos” sözcüğünden gelir. Birbirinden farklı iki kavramı tanımlar. Birincisinde etik, töre ve alışkanlıklar anlamındadır. Bireyin davranışlarını, antik kentte geçerli olan töreye bağlı kalarak davranış sergilemesidir. İkinci anlam eylemi gerçekleştiren bireyin, kabul edilmiş davranış kurallarını ve değer yargılarını sorgulama sonucunda kavrayarak ve üzerinde düşünerek istenilen iyiyi gerçekleştirmek için onları alışkanlığa dönüştürmesidir. Bu noktada etik, doğru yönün ve davranışın bulunmasını sağlayan “pusula” gibidir (Pieper, 2012, 30). Sokrates insanların çabalarının en yüksek ve nihai hedefinin iyilik olduğunu ifade ederek, iyiliği insanlar için en önemli konu olarak ele almıştır. Sokrates ve onun çevresindeki düşünürler için etik düşüncenin merkezinde iyi

kavramı bulunmaktaydı. Sokrates'e göre iyi, “insanın mutluluğuna yol açan ve insanın mutluluğuna hizmet eden şeyden başka bir şey değildir” (Akarsu, 1965, 76).

Etik, insan davranışlarının temelini araştıran bir disiplindir. Bu disiplin, insanların konuşmaları, tartışmaları, tavırları, tercihleri ve eylemleri arkasında yatan nedenleri incelemektedir (Mengüşoğlu, 1965, 15; Aydın, 2021, 5). Etik, insanların nasıl davranmaları gerektiğini belirleyen ilkeleri ve kuralları oluşturmayı, geliştirmeyi ve bu ilkelerin uygulanmasını teşvik etmeyi amaçlar. Ayrıca, iyi ve kötünün ne olduğunu ve mevcut durumu ile ideal olan arasındaki farkı belirlemeye çalışır. Daha basit bir anlatımla etik doğru ve yanlışın ölçütüdür (Mahmutoğlu, 2009).

Etik ve ahlak farklı kavramlardır. Ahlak, kültürel değerler ve ideallerle ilişkilendirilen doğru ve yanlışları belirler ve bu değerlere uygun olarak nasıl davranılması gerektiğini tanımlar. Birçok araştırmacı, “bu iki terimi benzer anlamlarla kullanmış ve genellikle ahlak terimini tercih etmiştir” (Ciulla, 2012, 509). Etik ve ahlak arasındaki ayrım, etiğin ahlak felsefesiyle ilgilenen bir disiplin olması ve ahlakın ise etiğin araştırma konusu olmasıdır (Aydın, 2021, 6). Kısaca etik, kurallara dayalı bireysel davranışları bilimsel olarak inceleyen ve ahlaki değerlere hizmet eden bir felsefi alan olarak kabul edilir. Etik, farklı ahlaki anlayışların kesiştiği ortak noktalardan yola çıkarak evrensel normlar oluşturur ve ahlaki davranışları sistematikleştirir, hukuki bir çerçeve içinde düzenler, toplumları kontrol eden bir rol üstlenir (Cemaloğlu, 2020, 145-147; Tansal, 2002'den akt. Gök, 2008, 6).

Lider

Belki de hiçbir konu liderlikten daha fazla dikkatleri üzerine çekmemiştir. Toplumumuzdaki öneminden dolayı liderlik binlerce çalışmanın, kitabın ve filmin konusu olmuştur ki hepsi de liderliğin ne olduğunu ve nasıl daha iyi bir lider olunacağını söylemek üzere tasarlanmıştır. Tüm bunlara rağmen hala liderlikle alakalı bilmediğimiz pek çok şey bulunmaktadır (Ciulla, 2017; Doğan, 2013, 99). Liderlik ile ilgili bilinen ilk çalışmaların düşünürler ve filozoflar tarafından yapıldığı söylenebilir. M.Ö. 551-479 yılları arasında Doğu Çinde'de yaşamış Konfüçyüs'ün liderlik öğretisi eleştireldir; demokratik, ahlaki ve etik ilkelere dayanmaktadır (Bi vd., 2012). Sonraki yıllarda da filozoflar liderliği tanımlamak için birçok teşebbüste bulunulmuştur. Yine M.Ö. 400'lü yıllardaki Platon'un Devlet eserinde liderlik ile ilgili incelemelerle karşılaşmak mümkündür. Platon bu eserinde liderlik için “ruhları bir düzen içerisinde olmayan kişiler, lider olmamalıdır. Liderler izleyenlere göre daha ahlaklı değildir” demektedir (Doğan, 2013, 100, Williamson, 2008). Her ne kadar liderlik konusunda ilk

incelemeler üzerinden binlerce yıl geçmiş olsa da maalesef hakkında yazan da çalışan da hemen herkes liderliği farklı tanımlamışlardır (Doğan, 2013, 100). Bennis (2003) bu durumu liderlik ile ilgili çalışmaların kesinlik taşımamasına ve insan davranışlarının tahmin edilememesine bağlamıştır.

Liderlik, değişik bakış açılarına göre farklı şekillerde analiz edilebilen ve tanımlanabilen bir kavramdır. Nesnelere farklı perspektiflerle bakıldığında onların farklı özelliklerinin gözlemlendiği gibi, liderlik kavramı da farklı açılardan ele alındığında farklı biçimlerde incelenebilir ve tanımlanabilir. Liderlik tanımları incelendiğinde, her bir tanım liderliğin farklı yönlerini ve bileşenlerini vurgular. Bu nedenle liderliği “tek bir tanımla ifade etmek” oldukça zordur (Oğuz, 2021, 199; Şişman, 2018, 1-2). Bass (1990) liderlik konusunda “tanım yapmak isteyen insan sayısı kadar liderlik tanımı vardır” diyerek konu hakkında karmaşayı özetlemektedir. Çoğu insan lider terimini tanımlarken, bir liderin ne olduğunu ve ne olması gerektiğini anlatmaktadır. Tanımlardaki çeşitlilik, insanların liderin ne olması gerektiğini düşündükleri konusundaki farklılıktan doğar (Ciulla, 2015). Bu nedenle liderlik kavramıyla ilgili olarak alanyazında şimdiye kadar “850’den fazla” tanım yapılmıştır ve bu tanımlardan her biri liderliği liderliğin “bir ögesi” veya “bileşeni” bağlamamında açıklamaya çalışmışlardır (Belenkuyu, 2020, 231; Bennis ve Nanus 2003, 4; Turan, 2020, 1). Başka bir ifadeyle “etkileme ve ikna etme, başlatma, yönlendirme, biçimlendirme, etkileşim” unsurları merkeze alan liderlik tanımları söz konusudur (Şişman, 2018, 3). Bennis’e (2003) göre liderler fiziksel ve duygusal olarak her boyda, şekilde ve mizaçta olabilirler. Bununla birlikte, hepsinin farklı oranlarda da olsa ortak özellikleri yol gösterici ve vizyoner, tutkulu ve dürüst olmalarıdır.

Liderlik tanımlarında: grup süreçleri, kişilik ve davranış özellikleri, gücü kullanma, amacı gerçekleştirme, kişileri ve izleyenleri etkileme biçimleri esas alınarak farklı tanım ve kavramlaştırmanın yapıldığı görülmektedir (Turan, 2020, 2). Tanımlar 1920’lerde liderlerin kendi iradelerini yönetilenlere “empoze” etmeleri üzerinden yapılmaktayken, 1940’lara geldiğinde bu tanımlarda liderler, takipçilerini “ikna etmeye” çalışmışlar, 1960’lar itibarıyla ise takipçileri “etkileyerek” yönlendirmişlerdir. 1990’lara gelindiğinde ise liderler ve takipçiler birbirlerini “karşılıklı olarak etkileme” sürecine girmişlerdir. Süreç içerisindeki tüm liderlik tanımları, lider-izleyici ilişkisinin doğasını incelemekte olup bu evrimsel süreci yansıtmaktadır (Culia, 2012, 511-513).

Rost (1993) ise liderliği “karşılıklı amaçlarını yansıtan gerçek değişimleri amaçlayan liderler ve takipçiler arasındaki etki ilişkisi” (102) olarak tanımlar. Cemaloğlu (2020) liderliğin, belirli bir amacı gerçekleştirmeye yönelik olduğunu, örgüt ve izleyicilerini kapsadığını, güç kullanma, etkileme, rehberlik etme ve güdüleme kavramlarıyla özdeşleşen kapsamlı bir kavram olma özellikleri taşıdığını bildirmektedir. Şişman (2018) ise liderliği, “belirli amaçlar ve hedefler doğrultusunda başkalarını etkileyebilme ve eyleme sevk edebilme” (3) gücü olarak tanımlar. Bernard Bass ve diğerleri tarafından ortaya konan ve çoğu uzman tarafından kabul edilen liderliğin tanımı şu şekildedir: “Liderlik bireyin tanımlanmış başarıya ya da örgütsel amaçlara ulaşmak için diğer grup üyelerini etkilediği süreçtir.” Bu tanımın üç önemli boyutu vardır: a) liderlik etki gerektirir b) liderlik amaca ulaşmayı gerektirir c) liderlik takipçiler gerektirir (akt. Lunenburg, ve Ornstein, 2013, 100).

Yapılmış olan tanımlardan anlaşılacağı üzere liderler, örgütsel yol göstericilere (emir, direktif, kararname) mekanik olarak uymanın üstünde ve ötesinde bir etki yada etkileme gücüne sahip olan kişilerdir. Yetkisel güç kullanımında “kamu yararı gözetme esas olduğundan” liderlerin “etik sorumluluğu” göz ardı edilemez (Gedikoğlu, 2015, 25-35). Etki liderliğin özüdür ve güçlü liderler takipçilerinin yaşamlarını ve kurumun kaderi üzerinde önemli etkiye sahip olabilirler. Ancak liderlik sadece güç kullanımı veya etkilemeyle ilgili değildir. Burada asıl mesele liderlerin gücü kullanıp kullanmayacakları değil, gücü akıllıca ve iyi bir şekilde kullanıp kullanmayacaklarıdır. Gücün kötüye kullanılmasına yönelik büyük potansiyel, pek çok insanın liderliğin etik yönleriyle ilgilenmesinin asıl nedenidir. Liderlerin sahip olduğu gücü, etik ve ahlaki bir perspektifle kullanmaları gereklidir. İşte bu noktada etik liderlik devreye girer (Gini, 1995, 147; Yukl, 2010, 408).

Etik Liderlik

Gerçekten övgüyü hak edenler, gücün tadını çıkaracak kadar insan olmalarına rağmen adalete durumlarının gerektirdiğinden daha fazla önem veren insanlardır.

Thucydides

Etik, bireyin, grubun veya toplumun üyeleri olarak hayatta oynadığımız farklı rollerde ne yapmamız ve nasıl olmamız gerektiği ile ilgili soruları araştırır. Bir liderin rolü, kendine özgü bir insan ilişkisi türünü gerektirir. Bu ilişkinin bazı ayırt edici özellikleri güç ve/veya etki, vizyon, yükümlülük ve sorumluluktur (Cuilla, 2012, 507). Etik, liderlik literatürü bağlamında benzersiz bir role sahiptir çünkü liderlerle ilgili sorular tüm örgütlerde ve tüm mesleklerde ortaya çıkmaktadır. Liderlik etiği, liderlere ve liderliğe özgü etik sorunları çerçevelemek, düzenlemek ve anlamak için ahlak felsefesi ve liderlik çalışmalarının kaynaklarından

yararlanır. Bu sebeple liderlik çalışmalarında etik liderlik çalışmaları disiplinler arası bir alandır (Ciulla, 2017, 21).

Etik liderlik, örgütün amaçlarını, vizyonunu ve değerlerini etik bir alayış içinde somutlaştırmaktır. Aynı zamanda duygu ve düşünceleri etik ilkeler çerçevesinde geliştirmeye çalışmaktadır (Cemaloğlu ve Kılınç; 2012; Freeman ve Stewart, 2006). Erdoğan'a (2018) göre etik liderlik "Belirli etik değerlere ve ilkelere ön planda sahip olmaya dayalı olan liderlik yaklaşımı" dır (53). Etik liderler, örgütlerinin çok kültürlü yapısını ve farklı bakış açılarını anlamalıdır. Ancak bu sayede, etiksel sorunların çözümünde "farklı değerleri ve perspektifleri" dikkate alabilirler (Ada ve Küçükali, 2016, 124). Brown ve diğerleri (2005) liderlik ile etik liderlik arasındaki bu ayrımı yaptıkları etik liderlik kavramında açıkça ortaya koymaktadır: "Kişisel eylemler ve kişilerarası ilişkiler yoluyla normlara uygun davranışların sergilenmesi ve bu davranışların iki yönlü iletişim, pekiştirme ve karar alma yoluyla takipçilere tanıtılması" (20) olarak tanımlamışlardır.

Pipkin (2000) etik liderliğin önemli bir özelliğinin güven vererek çalışanları motive etmek ve sözlerinde durmak olduğunu belirtir. Yapılan araştırmalarda etkili liderlik için "dürüstlük ve benimsenen değerlere tutatlı bir şekilde bağlılık" gerektiği bulunmuştur. Yine yapılan araştırmalarda dürüstlük, incelenen tüm kültürlerde listenin en başında yer almaktadır (Yukl, 2010, 410). Gini'ye (1997) göre liderler işyerinde etik anlayışı etkiler ve çalışanların etik seçimlerini ve kararlarını şekillendirmeye yardımcı olur. Bu bağlamda, örgütlerde yönetici sınıfının düşük etik standartlarına sahip olduğu algısı nedeniyle çalışanların yaptıkları devamsızlık, küçük hırsızlıklar, ilgisizlik ve genel olarak düşük iş performansı gibi sorunlarada, işgörenler yöneticilerin etik olmayan davranışlara aynı şekilde karşılık verme düşüncesi ile kendilerini haklı görmekteirler. Bu nedenle liderler, dürüst olmalı ve önce kendileri etik davranışlar sergileyerek ardından takipçilerini bu davranışları benimsemeye teşvik etmelidir (Taş, 2022).

Özetle etik liderlik, liderin neyin doğru, iyi ve haklı olduğunu bilerek ve bu doğrultuda davranmasıyla mümkündür. Bu durum bireyin ahlakî farkındalığının artmasına ve ahlakî benliğini gerçekleştirmesine yardımcı olur. Etik liderlik diğer liderlik türlerinden farklı olarak, ahlakî davranışları güçlendirmeye daha fazla odaklanır. Etik lider, örgüt kültüründe ahlakî değerlerin benimsenmesine ve yaşatılmasına öncülük eder. Verdiği kararın etik olarak doğru olduğuna inanılan lider, doğruluk dürüstlük ve sadakat gibi sosyal değerlerin gelişmesine

önemli katkılar sağlayarak işgörenlerin örgüte bağlılıklarını arttırabilecektir (Zhu vd., 2004; Zhu, 2008; Tuna vd., 2012).

Eğitim Örgütlerinde Etik Lider ve Liderlik

Etik lider ve liderliğin özellikle eğitim örgütlerinde araştırılması birkaç önemli nedenle ilişkilidir:

Eğitimde etik değerlerin önemi: Eğitim, bireylerin karakter gelişimine, değerlerin benimsenmesine ve toplumsal sorumluluk bilincinin oluşturulmasına önemli katkılarda bulunur. Etik lider ve liderlik eğitimcilerin bu süreçleri desteklemelerini sağlar. Eğitim örgütleri öğrencilere etik değerleri öğretmek ve bu değerlere uygun davranışları teşvik etmekle sorumludur (Haydon, 2004; Melé, 2005).

Model olarak etik davranış: Eğitim liderleri, öğrencilere ve diğer personellere etik davranışı modellemekle yükümlüdür. Bu, öğrencilere etik değerleri göstererek öğrenmelerini kolaylaştırır. Etik liderlik, liderlerin öğrencilere dürüstlük, sorumluluk, adalet ve saygı gibi temel etik değerleri nasıl sergilemeleri gerektiğini vurgular (Debeş, 2021; Irby ve Lunenburg, 2014).

Çalışan memnuniyeti ve performans: Etik lider ve liderlik, eğitimciler arasında güven, bağlılık, olumlu çalışma iklimi oluşturur (Eranil ve Özbilen, 2017). Çalışanlar, etik değerlere saygı gösteren bir liderin yönetimi altında çalışmanın memnuniyet verici olduğunu hissedebilirler. Bu, eğitim örgütlerinde çalışanların motivasyonunu ve performansını artırır (Salifu vd., 2022).

Toplumsal etki ve sorumluluk: Eğitim örgütleri toplumun bir parçasıdır ve toplumsal etkisi büyüktür. Etik liderlik, eğitim liderlerini toplumsal sorumluluklarını yerine getirmeye ve topluma olumlu bir katkıda bulunmaya teşvik eder (Sabir, 2021). Eğitim kurumları, öğrencilere sadece akademik bilgiler değil, aynı zamanda etik değerleri de kazandırmalıdır (Hanhimäki ve Risku, 2021).

Öğrenci davranışları ve gelişimi: Etik liderlik, öğrencilerin etik değerlere dayalı sağlıklı davranışlar geliştirmelerini destekler. Okul liderleri, öğrencilere etik kararlar alma becerilerini öğretmek ve onları etik düşünceye yönlendirmekle sorumludur (Keiper vd., 2020).

Sonuç olarak, eğitim örgütlerinde etik liderlik araştırmaları, liderlerin öğrencilere, öğretmenlere ve diğer paydaşlara etik değerleri benimsetme ve uygulama konusundaki rolünü anlamak için önemlidir. Bu, sadece eğitim kurumlarının iç işleyişini değil, aynı zamanda

toplumsal etkilerini de olumlu yönde şekillendirebilir. Kıranlı Güngör (2018) tarafından yapılan çalışmada ülkemizdeki tüm etik liderlik çalışmaları analiz edilmeye çalışılmış, bu çalışmada 96 tez ve 33 makaleye ulaşılmıştır. Bu araştırmada ise amaç Türk eğitim örgütleri örneklemini üzerinde ülke akademisyenlerince hazırlanmış etik lider/liderlik içeren makale ve tezleri sistematik olarak analiz etmek olup, eğitim örgütleri özelinde bu konuda ülkemizde yapılan herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda yapılan incelemede son yıllarda eğitim örgütlerinde etik liderlik çalışmalarının giderek arttığı görülmüş, sistematik bir analizin yapılmasına ihtiyaç olduğu düşünülmüştür. Araştırma kapsamında 2000 yılından başlayarak 2023 yılı 1 Ekim tarihi itibari ile yayımlanmış araştırma metinlerine detaylı bir şekilde sistematik analiz yapılabilmesi için aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Etik liderlik çalışmalarının yıllara göre dağılımı nedir?
2. Etik liderlik içeren makale/tez sayısı nedir?
3. Çalışmalarda hangi yöntemler izlenmiştir?
4. Veri toplanan grup nedir?
5. Etik liderlik en çok hangi konularla ilişkilendirilmiştir.
6. Etik liderlik eğitim örgütlerine ait nelerin yordayıcısıdır ve hangi sonuçlara ulaşılmıştır?

YÖNTEM

Bu araştırmada Türkiye’de eğitim örgütlerinde çalışılmış ve tamamlanmış etik liderlik içeren makale ve tez metinleri bibliyometri yöntemiyle taranmıştır. Bibliyometri belirli bir alanda, belirli bir dönemde ve belirli bir bölgede kişiler ya da kurumlar tarafından üretilmiş yayınların ve bu yayınlara ilişkin unsurların sayısal olarak incelenmesidir. Yöntem bir konudaki araştırma eğilimlerini keşfetmek üzere literatür tarama sürecinde istatistiksel yöntemlerin kullanılmasını içermektedir (Pritchard, 1969; Young ve Belanger, 1983). Sistematik analiz amacın belirlenmesi, kapsamın tespit edilmesi, bazı dâhil edilme ölçütlerinin kullanılması, veri tarama yöntemleri ve verilerin toplanması aşamalarından oluşmaktadır (Lunny vd., 2016). Böylece yöntem, bir grup araştırmacının belirli bir alan ya da konudaki çalışmalarının özetlerinin, anahtar kelimelerinin ve referanslarının incelenmesini sağlamakta; bulgular, konu ile ilgili araştırmacı, dergi, kurum, araştırmalardaki genel eğilimi ortaya çıkarmak ve karşılaştırmak için kullanılmaktadır.

Araştırmaya Dâhil Edilme Ölçütleri

Çalışmada ilk olarak incelenen çalışmalarda 2000-2023 yılları arasında tamamlanmış olması, Türkiye'deki eğitim örgütlerini ve ülke akademisyenlerini içermesi ve ulusal ve uluslararası hakemli dergilerde yayımlanmış olması ölçütleri aranmıştır.

Arama Stratejisi ve Veri Tabanları

Bu araştırma kapsamında bibliyometri eğitim örgütlerinde tamamlanmış etik liderlik çalışmalarında etik liderliğin ilişkilendirildiği konu/kavramlar ile etik liderliğin yordadığı konu ya da kavramları ortaya çıkarmak için kullanılmıştır. Böylece bu araştırma kapsamında Türkiye örneğinde hazırlanmış etik liderlik çalışmaları, *etik lider (ethical leader)* ve *etik liderlik (ethical leadership)* arama kelimeleriyle WOS, ERIC, EBSCO, SCOPUS, ULAKBİM (DergiPark) ve YÖK tez dizinlerinde yer alan makale ve tezlerde taranmıştır. Etik lider ve liderlik teması içeren metinler araştırmanın veri setini oluşturmak üzere araştırmanın yapıldığı yıl, yazarı, yazarının bağlı bulunduğu kurum, eserin türü (makale/tez), konu başlığı, ilişkilendirilen konular, eserin yayımlandığı varsa dergi, araştırmada kullanılan yöntem, varsa veri toplama aracı, varsa veri toplanan grup, araştırmadan elde edilen genel sonuçlar başlıkları altında excel dosyası olarak tasnif edilmiştir. Böylece tematik analiz ile oluşturulmuş ilk excel dosyası araştırmanın ham verisi olarak kaydedilmiş, ilk excel dosyası verilerine göre etik lider ve liderlik içeren makale ve tez sayıları, yayımlandığı yıl, araştırma yöntemi, veri toplanan grup ölçütlerine göre tablolarla bu metnin bulgular bölümünde sunulmuştur.

İkinci tur analiz için birinci turda tespit edilmiş makale metinleri başlıklarında, anahtar kelimelerinde ve her bir metne ait öz kısmında belirtilen ilişkili konular için içerik analizi ile etik lider ve liderlik ile birlikte çalışılmış konular iki araştırmacı tarafından ayrı ayrı tespit edilmiş, birlikte çalışılmış her yeni konu, söz/sözcük grubu kodlanmıştır.

Üçüncü tur analizde araştırma kapsamına alınan makale metinlerinde etik lider ve liderliğin birlikte çalışıldığı konular ile ilişkisi/etkisi analiz edilmek üzere makale ya da tez metnin öz/özetinde bulunan ya da metnin sonuç kısmında yer alan en genel bulgular her bir metin için excel dosyasına bir sütun olarak eklenmiş, etik lider ve liderliğin birlikte çalışıldığı konular ile ilişkisi/etkisine ait bulgular tümevarımcı süreçle yorumlanmıştır. Böylece araştırma için oluşturulmuş veri seti önce tematik, sonra ilişkisel, nihayet özetleyici içerik analizi yöntemleri ile bu araştırmanın amaçları doğrultusunda analiz edilip yorumlanmıştır.

Veri Seti: Geçerlilik ve Güvenilirliği

2000-2023 yılları arasında etik lider ve liderlik içeren 86 tez (74 Yüksek Lisans tezi, 12 Doktora tezi) ve 71 makale olmak üzere toplam 157 araştırma metni bu araştırmanın veri setini oluşturmuştur (Tablo 1).

Tablo 1

Veri Setinin Dağılımı Gruplara Göre Dağılımı

Makale Sayısı	Yüksek Lisans Tez Sayısı	Doktora Tez Sayısı	Toplam
71	74	12	157

Tespit edilen tez ve makale metinlerinde, etik lider ve liderlik ile ilişkilendirilen söz ve sözcük grupları iki ayrı araştırmacı tarafından ayrı ayrı kodlanmış, iki kodlama arasında ki uzlaşma Holst'un yöntemi ile değerlendirilmiştir. Yönteme göre iki kodlayıcı arasındaki uzlaşma oranı, iki kodlayıcı arasındaki uzlaşma sayısının her iki kodlayıcının kodladığı birim sayısının toplamına oranıdır [Uzlaşma oranı= İki Kodlayıcılar Arası Uzlaşma Sayısı/A ve B Kodlayıcıları Tarafından Kodlanan Birim Sayısı Toplamı; $P=2U/(nA+nB)$] ve güvenilirlik için bu sayı "0 ile 1 arasında değişmelidir" (Neuendorf, 2002, 108). Yapılan hesaplama göre uzlaşma oranı $(2.120/(129+132))= .92$ bire yakındır.

BULGULAR

Bu çalışmada elde edilen bulgular araştırma soruları başlıklarıyla sunulmaktadır.

Yapılan Araştırmaların Yıllara Göre İstatistiksel Olarak Dağılımı

Tablo 2'de araştırmaların yayınlanma tarihine göre sınıflandırılması gösterilmektedir.

Tablo 2

Veri Setinin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Etik Liderlik Araştırmaları																	
	2023	2022	2021	2020	2019	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2008	2007	2005
Sayı	9	14	14	9	15	7	15	10	15	16	5	6	6	5	6	2	2	1

Bulgular, özellikle 2014 yılından sonra eğitim örgütlerinde etik liderlik araştırmalarının arttığını göstermektedir. Tablo 1 içerisinde eklenmemiş olan yıllarda (2006, 2004, 2003, 2002,

2001, 2000) bu araştırmanın arama kriterlerine uygun etik liderlik içeren makale ya da teze ulaşamamıştır.

Araştırmaların Kullanılan Araştırma Yaklaşımlarına Göre Dağılımı

2000-2023 yılları arasında *etik lider*, *etik liderlik* içeren: toplam 156 araştırma olduğu tespit edilmiştir. Bu metinlerde kullanılan araştırma yaklaşımları Özdemir ve Abaslı (2020, 847-856) tarafından hazırlanmış “Liderlikte Araştırma Yaklaşımları” kitap bölümünde yer alan araştırma yaklaşımlarına göre sayılmıştır. Sayımda kullanılan araştırma yaklaşımları ile bu yaklaşımları kullanarak tamamlanmış araştırmaların sayısal dökümü Tablo 3’den izlenebilir.

Tablo 3

Liderlik Araştırma Yaklaşımları

Nicel Yaklaşımlar	Etik Liderlikte Araştırmalarında Kullanılmış Yaklaşımları				
	Sayı	Nitel Yaklaşımlar	Sayı	Karma Yaklaşımlar	Sayı
Kesitsel tarama	13	Temel nitel araştırma (içerik analizi)	2	Yakınsayan desen	-
Boylamsal tarama <ul style="list-style-type: none"> • Kahort tarama • Panel tarama • Trend (yönelim veya eğilim) tarama 	-	Durum çalışması	3	Açımlayıcı sıralı desen	11
İlişkisel tarama	80	Olgu bilim	2	Doğrulayıcı sıralı desen	-
Yordayıcı ilişkisel tarama	38	Gömülü kuram	-		
Model testi	1	Anlatı araştırması	1		
Ölçel geliştirme	1	Kişisel biyografi	1		
Deneysel desenler	-				
Yarı deneysel desenler	-				

Tablo 3 incelendiğinde etik liderlik araştırmalarında çoğunlukla nicel araştırma yaklaşımlarından yararlanıldığı ve ilişkisel ya da yordayıcı ilişkisel taramanın kullanıldığı görülmektedir. Etik liderlik araştırmalarında nicel yaklaşımları karma yaklaşımlar izlemekte ve açımlayıcı sıralı desene yer verildiği anlaşılmaktadır. Nitel araştırma yaklaşımları kapsamında durum çalışması, temel nitel araştırma ve olgu bilim dışında bir anlatı, bir kişisel biyografi ve bir de derleme çalışmasının yapıldığı görülmüştür. Tablo 3’de sunulan araştırma

yaklaşımları dışında etik lideliği içeren bir meta analiz çalışması ile iki de sistematik analiz çalışmasına ulaşılmıştır.

Yapılan Araştırmaların Veri Toplanan Gruba Göre İstatistiksel Olarak Dağılımı

Tablo 4'de incelenen metinlerin araştırmada veri toplanan gruba göre sayımı gösterilmektedir.

Tablo 4

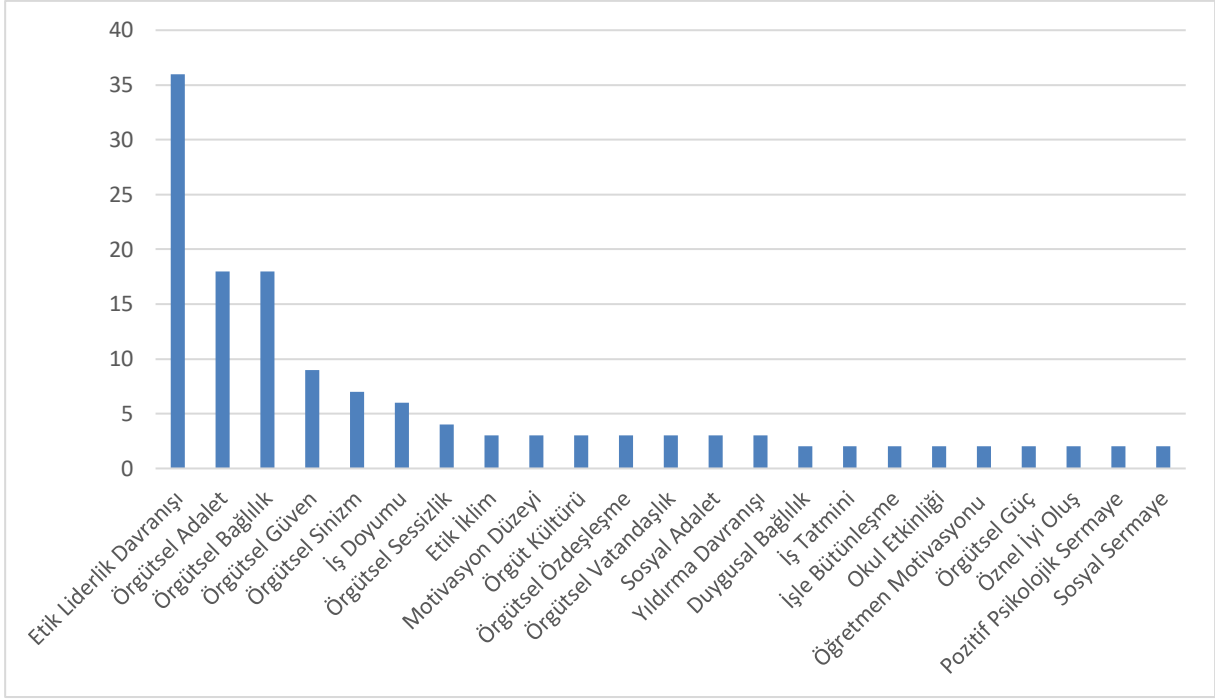
Araştırmaların Veri Toplanan Gruba Göre Dağılımı

Veri Toplanan Grup	Sayı
Temel eğitim ortaöğretim düzeyinde görevli öğretmen	126
Temel eğitim ortaöğretim düzeyinde okul yöneticisi	3
Temel eğitim ortaöğretim düzeyinde öğretmen ve okul yöneticisi birlikte	7
Akademisyen	10
Üniversite idari personeli	1
Akademisyen ve üniversite idari personeli birlikte	1

Tablo 4'e göre sistematik analizi yapılan araştırmaların 126 tanesinde temel eğitim ve ortaöğretim düzeyinde görevli öğretmenlerden, üç tanesinde yine aynı öğretim seviyelerinde okul yöneticilerinden veri toplanmıştır. 7 araştırmada her iki gruptan birden veri toplanmıştır. Yükseköğretim düzeyinde 10 araştırmada akademisyenlerden, bir araştırmada üniversite idari personelinden ve bir araştırmada da her iki gruptan birden veri toplandığı anlaşılmıştır.

Etik Lider ve Liderlik ile Birlikte Çalışılan Konular

Grafik 1'de incelenen çalışmaların araştırmanın konularına göre sınıflandırılması gösterilmektedir.

Grafik 1. Yapılan Araştırmalarda En Sık Kullanılan Konular Göre İstatistiksel Olarak Dağılımı

Bulgular, yapılan araştırmalarda en fazla araştırmanın örgüt liderinin etik liderlik davranışını (n=36) tespit etmek amacıyla yapıldığı tespit edilmiştir. Daha sonra sırasıyla örgütsel adalet (n=18), örgütsel bağlılık (n=18), örgütsel güven (n=9), örgütsel sinizm (n=7), iş doyumunu (n=6), örgütsel sessizlik (n=4), etik iklim (n=3), motivasyon düzeyi (n=3), örgüt kültürü (n=3), örgütsel özdeşleşme (n=3), örgütsel vatandaşlık (n=3), sosyal adalet (n=3), yıldırma davranışı (n=3), duygusal bağlılık (n=2), iş tatmini (n=2), işle bütünleşme (n=2), okul etkinliği (n=2), öğretmen motivasyonu (n=2), örgütsel güç (n=2), öznel iyi oluş (n=2), pozitif psikolojik sermaye (n=2) ve sosyal sermaye (n=2) konularıyla etik liderliğin birlikte çalışıldığı görülmüştür. Birer kez yapılan araştırma konuları (akademik başarı çabası, akademik kıskançlık, çatışma yönetme, duygusal emek, etik eğitimi, etik liderlik çalışması, etik liderlik yaklaşımı, etik sorumluluklar, güdülenme düzeyleri, güven düzeyi, içerik analizi, iletişim düzeyleri, işe adanmışlık, işyerinde zorbalık, kişilik tipleri, kullanılan güç kaynağı, kurumsal imaj, liderlik türleri karşılaştırması, mesleki bağlılık, mobing, öğretmen özyeterliliği, öğretmen performansı, ölçek geliştirme, örgüt sağlığı, örgütsel demokrasi, örgütsel meşruiyet, özerklik davranışı, prososyal davranışlar, psikolojik dayanıklılık, psikolojik güven, psikolojik sahiplenme, psikolojik sermaye değerleri, sosyal beceri, tahakküm davranışlar, toplam kalite yönetimi, whistleblowing (erdemli raporlama), yaratıcı iklim, yaşam doyumunu, yolsuzluk, yönetici ve kuruma sadakat, yönetsel etki) Grafik 1 içerisine yazılmamıştır.

çalışanların ve toplumun genel çıkarlarını koruma, çevresel sürdürülebilirlik, adalet ve eşitlik gibi konulara önem verir. Etik liderler, iş dünyasında sadece yasalara uymakla kalmaz, aynı zamanda etik standartlara da uygun hareket etmeye özen gösterirler. Bu liderlik tarzı, çalışanlar arasında güven ve bağlılık oluşturabilir, kurumun itibarını güçlendirebilir ve uzun vadeli başarıyı destekleyebilir. Etik liderler genellikle örnek davranış sergileyerek, etik değerleri vurgulayarak ve çalışanları etik konularda eğiterek etik kültürünü kurum içinde güçlendirirler (Grigoropoulos, 2019).

Etik liderlik araştırmaları, liderlerin etik değerlere ve sorumluluklara nasıl odaklandığını anlamak, bu liderlik tarzının örgüt ve toplumda nasıl etkiler yarattığını değerlendirmek ve daha sağlam liderlik modelleri geliştirmek için önemlidir. Etik liderlik, uzun vadeli başarı ve sürdürülebilir performans için kritik bir faktördür. Etik değerlere uygun liderlik, çalışan bağlılığını artırır, moral ve motivasyonu yükseltir, eğitim örgütlerini öğrenen örgütlere dönüştürmede ve örgüt performansını artırmada katkı sağlar. Etik liderler, dürüstlük, adil davranış ve güvenilirlik konularında örnek liderlik sergiledikleri için çalışanlar arasında güven oluşturur. Bu güven ortamı, işbirliğini artırır, ekip çalışmasını destekler ve iş ilişkilerini güçlendirir. Ötesinde etik lider ve liderlik, çalışanların duygusal ihtiyaçlarına ve etik beklentilerine daha iyi cevap verebilir. Bu da çalışan memnuniyetini artırır ve personel devir hızını azaltır (Wood, 2023). Ayrıca, etik liderlik, bir kurumun toplumda ve sektördeki itibarını güçlendirir. Etik lider ve liderlik, sadece örgüt içinde değil, aynı zamanda toplumla etkileşimde bulunma konusunda da sorumluluk almayı içerir. Bu nedenle, etik lider ve liderlik araştırmaları, liderlerin toplumsal sorumluluklarına nasıl odaklandığını ve bu etkinin topluma nasıl yayıldığını anlamak için önemlidir (Kutsyuruba ve Walker, 2015).

Etik liderlik araştırmaları, liderlerin etik konulardaki becerilerini ve farkındalıklarını artırmak için liderlik eğitim programları geliştirmeye yardımcı olabilir. Bu da gelecekteki liderlerin daha etik ve sürdürülebilir liderlik modelleri benimsemelerine katkı sağlayabilir (Northouse, 2016). Böylece etik lider ve liderlik araştırmaları, örgütlerin uzun vadeli başarıyı destekleyen liderlik modellerini anlamak için önemli bir kaynaktır (Mitchell ve Sackney, 2015).

Bu araştırma da Türkiye de eğitim örgütlerinde çalışılmış ve tamamlanmış etik lider/liderlik metinleri bibliyometri analiz sonuçları, Türkiye’de Türk akademisyenlerce etik lider ve liderliğin eğitim örgütlerinde sıklıkla nicel araştırma yöntemleri kullanılarak öğretmenlerden toplanmış verilerle tamamlandığını göstermektedir. Eğitim örgütlerinde sıklıkla etik lider ve liderlik ile ilgili etik liderlik özellik ve davranışları çalışılmış; böylece etik liderlik davranış ve

özelliklerinin çoğunlukla izleyiciler gözünden değerlendirildiği görülmüştür. Etik lider ve liderliğin olumlu (bağlılık, güven, özdeşleşme, motivasyon, duygusal bağlılık, öznel iyi oluş...) ve olumsuz örgütsel davranışlarla (örgütsel sesilik, sinizm, yıldırma davranışı...) ilişkisi ya da bu davranışlar üzerindeki yordayıcısı etkisi de çalışılmış konular arasındadır.

Yapmış olduğumuz araştırma sonucunda elde ettiğimiz bulgular, etik liderliğin örgütsel performansı ve çalışanların refahını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.

Bu bulgular doğrultusunda, uygulayıcılar için aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

Bu kapsamda, eğitim kurumlarında etik liderlik davranışlarına ilişkin açık ve net bir vizyon ve misyon oluşturulabilir. Etik liderlik davranışlarının önemi konusunda okul müdürlerine ve öğretmenlere hizmetiçi eğitimler verilebilir ve etik liderlik davranışlarını sergileyen çalışanlar ödüllendirilebilir. Etik liderlik davranışlarının teşviki için bakanlık düzeyinde etik liderlik davranışlarını ölçmeye yönelik araçlar geliştirilebilir ve bu araçlar okul yöneticilerine/öğretmenlere düzenli olarak uygulanabilir. Örnek olaylar üzerinden etik davranış kuralları ve süreçleri oluşturulabilir.

Araştırmacılar için aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

Çok sayıda nicel araştırma yapıldığı görülmüş olup, nitel ve karma araştırma yöntemleri kullanılarak derinlemesine anlayış elde edebilir ve bulgular zenginleştirilebilir. Aynı kurumlarda etik liderlik davranışlarının zaman içinde nasıl değiştiğini tespit etmek amacıyla Boylamsal Tarama yöntemleri kullanılabilir. Farklı coğrafyalarda çapraz kültürel çalışmalar yapılabilir. Etik liderlik davranış ve özelliklerinin çok büyük çoğunlukla izleyiciler (öğretmenler) gözünden değerlendirildiğini tespit edilmiş olup, eğitim örgütlerinin diğer paydaşları ile yapılacak olan çalışmalar arttırılabilir. Araştırmaların bir çoğunda aynı ölçme araçlarının kullanıldığı görülmüş olup yeni ölçme araçları geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

Ada, S. & Küçükali, R. (2016). *Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi* (3. baskı). Anı.

Akarsu, B. (1965). *Ahlâk öğretileri*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Aydın, İ. (2021). *Yönetmel, mesleki ve örgütsel etik*. Pegem.

Aydın T. (2010). *İlköğretim okul yöneticilerinin etik liderlik özellikleri ile ilgili öğretmen görüşlerinin incelenmesi*. (Tez No. 732903). [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

- Bass, B. M. (1990). From transactional to transformational leadership: Learning to share the vision. *Organizational Dynamics*, 18(3), 19–31. [https://doi.org/10.1016/0090-2616\(90\)90061-s](https://doi.org/10.1016/0090-2616(90)90061-s)
- Belenkuyu, C. (2020). Etik liderlik. K. Yılmaz (Ed.), *Liderlik: Kuram-araştırma-uygulama* içinde (ss.231-243). Pegem.
- Bennis, W. (2003). *On becoming a leader*. Addison-Wesley.
- Bennis, W., & Nanus, B. (2003). *Leaders: Strategies for taking charge*. Harper Business Essentials.
- Bi, L., Ehrich, J., & Ehrich, L. C. (2012). Confucius as transformational leader: Lessons for ESL leadership. *International Journal of Educational Management*, 26(4), 391-402.
- Brown, M.E., Treviño, L.K., & Harrison, D.A. (2005). Ethical leadership: A social learning perspective for construct development and testing. *Organ. Behav. Hum. Decis. Process*, 97, 117–134.
- Cemaloğlu, N. & Kılınç, A. Ç. (2012). Okul müdürlerinin liderlik stilleri ile öğretmenlerin örgütsel güven düzeyleri arasındaki ilişki. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(23), 132-156.
- Cemaloğlu, N. (2020). Liderlik. S. Özdemir, F. Sezgin, N. Koşar (Ed.), *Eğitim yönetiminde kuram ve uygulama* içinde (ss. 135-187). Pegem.
- Ciulla, J. B. (1995). Leadership ethics: Mapping the territory. *Business Ethics Quarterly*, 5(1), 5-28. <https://doi.org/10.2307/3857269>
- Ciulla, J., B. (2012). Ethics effectiveness: The nature of good leadership. In J. Antonakis, D. V. Day (Ed), *The nature of leadership* (pp. 507-540). Sage.
- Ciulla, J. B., Uhl-Bien, M., & Werhane, P.H. (2013). Editors' introduction: Leadership ethics. In J. B. Ciulla, M. Uhl-Bien, & P. H. Werhane (Ed.), *Leadership ethics* (pp. 25-37). Sage.
- Ciulla, J. B. (2015). Conversations and correspondence with Burns on the ethics of transforming leadership. *Leadership and the Humanities*, 3(1), 26-31.
- Ciulla, J. B. (2017). Leadership ethics. *International Encyclopedia of Ethics*, 1–7. <https://doi.org/10.1002/9781444367072.wbiee370.pub2>

- Debeş, G. (2021). Teachers' and administrators' perception about the concepts of "ethical behavior" and "attitude". *International Journal of Curriculum and Instruction*, 13(1 Special Issue), 756–772.
- Eranil, A. K., & Özbilen, F. M. (2017). Relationship between school principals' ethical leadership behaviours and positive climate practices. *Journal of Education and Learning*, 6(4), 100-112.
- Erdoğan, İ. (2018). *Eğitim ve okul yönetimi* (4. baskı). Alfa.
- Ertürk, R. (2019). Okul müdürlerinin etik liderlik davranışları, öğretmenlerin okul müdürüne güven algıları ve örgütsel bağlılıklarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(1), 119-135.
- Freeman, R., E., & Steward, L. (2006). Developing ethical leadership. *Business Roundtable Institute for Corporate Ethics*, 2-15.
- Gök, S. (2008). İş etiği ile iş ahlakı arasındaki ilişki ve çalışma yaşamında iş etiğini etkileyen faktörler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 5(1), 1-19.
- Gedikoğlu, T. (2015). *Liderlik ve okul yönetimi*. Anı.
- Gini, A. (1995). Leadership for the Twenty-First Century by Joseph C. Rost. *Business Ethics Quarterly*, 5(1), 143–155. <http://www.jstor.org/stable/3857277>
- Gini, A. (1997). Moral leadership and business ethics. *Journal of Leadership Studies*, 4(4), 64–81. <https://doi.org/10.1177/107179199700400406>
- Gini, A. (1998). Moral leadership and business ethics. In J. B. Ciulla (Ed.), *Ethics, the heart of leadership* (pp. 27-47). Greenwood.
- Göçen, A. (2021). Ethical leadership in educational organizations: A cross-cultural study. *Turkish Journal of Education*, 10(1), 37-57.
- Grigoropoulos, J. E. (2019). The role of ethics in 21st Century organizations. *International Journal of Progressive Education*, 15(2), 167-175. <https://doi.org/10.29329/ijpe.2019.189.12>
- Hanhimäki, E., & Risku, M. (2021). The cultural and social foundations of ethical educational leadership in Finland. In R. Normand, L. Moos, M. Liu, P. Tulowitzki (Ed.), *The cultural and social foundations of educational leadership. Educational governance*

- research (Vol 16, pp. 83-99). Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-74497-7_5
- Haydon, G. (2004). Values education: Sustaining the ethical environment. *Journal of Moral Education*, 33(2), 115-129. <https://doi.org/10.1080/0305724042000215186>
- Irby, B. J., & Lunenburg, F. C. (2014). Promoting ethical behavior for school administrators. *Journal of Ethical Educational Leadership*, 1(4), 1-28.
- Işık, M. & Çetin, M. (2020). Okul yöneticilerinin etik liderlik özellikleri ile öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeyleri arasındaki ilişki. *İZÜ Eğitim Dergisi*, 2(4), 155-173. <https://doi.org/10.46423/izujed.775588>
- Keiper, M., Berry, K., & Jean, R. (2020). Factors influencing perception of ethical behaviour of peers: Time, emotional intelligence, and ethical behaviour of self. *e-Journal of Business Education and Scholarship of Teaching*, 14(1), 189-203.
- Kılıçoğlu, D. & Kılıçoğlu, G. (2020) Yirmi birinci yüzyılda okul liderliği. K. Yılmaz (Ed.), *Liderlik: Kuram – araştırma-uygulama* (ss. 857-874). Pegem.
- Kıranlı Güngör, S. (2018). Content Analysis of Theses and Articles on Ethical Leadership. *International Journal of Instruction*, 11(4), 901-920.
- Kutsyruba, B., & Walker, K. (2015). The lifecycle of trust in educational leadership: An ecological perspective. *International Journal of Leadership in Education*, 18(1), 106-121.
- Lunenburg, F. C., & Ornstein, A. C. (2013). *Eğitim yönetimi*. G. Arastaman (Çev. Ed.). Nobel.
- Lunny, C., Brennan, S. E., McDonald, S., & McKenzie, J. E. (2016). Evidence map of studies evaluating methods for conducting, interpreting and reporting overviews of systematic reviews of interventions: Rationale and design. *Systematic Reviews*, 5(1), 1-8.
- Mahmutoğlu, A. (2009), Etik ve ahlak, benzerlikler, farklılıklar ve ilişkiler. *Türk İdare Dergisi*, 81(463-464), 225-249.
- Melé, D. (2005). Ethical education in accounting: Integrating rules, values and virtues. *J Bus Ethics*, 57, 97–109. <https://doi.org/10.1007/s10551-004-3829-y>
- Mengüşoğlu, T. (1965). *Değişmez değerler ve değişen davranışlar: Felsefi etik için kritik bir hazırlık*. İstanbul Üniversitesi.

- Minaz, M. B., (2017). *Okul müdürlerinin etik liderlik davranışlarına ilişkin öğretmen algularının yolsuzluk bağlamında incelenmesi*. (Tez No. 469568). [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Mitchell, C., & Sackney, L. (2015). Rethinking schools as living systems. In D. Burgess, & P. Newton (Ed.), *Educational administration and leadership* (pp. 255-274). Routledge.
- Northouse, P. (2016). *Leadership: Theory and practice*. Sage.
- Oğuz, E. (2021). Dağıtılmış liderlik. H. B. Memduhoğlu, K. Yılmaz (Ed.), *Yönetimde yeni yaklaşımlar* içinde (ss. 199-224). Pegem.
- Özdemir, M. & Abaslı, K. (2020). Liderlikte araştırma yaklaşımları. K. Yılmaz (Ed.). *Liderlik: Kuram-araştırma-uygulama* içinde (ss. 847-856). Pegem.
- Pieper, A. (2012). *Etiğe giriş* (2. Baskı). Ayrıntı.
- Pipkin, C. H. (2000). *A call for ethical leadership*. GSU Educational Forum.
- Pritchard, R. D. (1969). Equity theory: A review and critique. *Organizational Behavior and Human Performance*, 4(2), 176-211.
- Rost, J. C., (1993) *Leadership for the Twenty-First Century*. Foreword.
- Sabir, S. (2021). A study on ethical leadership perceptions and its impact on teachers' commitment in Pakistan. *International Journal of Educational Leadership and Management*, 9(1), 28-53.
- Salifu, A. I., Zhu, H., & Rakib, H. (2022). Ethical leadership style and employee job satisfaction: The mediating role of trust and work engagement in the Ghana education service. *International Journal of Novel Research in Marketing Management and Economics*, 9(2), 1-11. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6536303>
- Şişman, M. (2018). *Öğretim liderliği* (6. baskı). Pegem Akademi.
- Taş, M. (2022). *Ortaokul müdürlerinin öğretmenler üzerindeki tahakküm davranışları ve etik liderlik becerilerine ilişkin yönetici ve öğretmen görüşleri*. (Tez No. 732903). [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

- Tuna, M., Bircan, H. & Yeşiltaş, M. (2012). Etik Liderlik Ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması: Antalya örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(2), 143-155.
- Turan, S. (2020). Liderlik nedir? K. Yılmaz (Ed.), *Liderlik: Kuram-araştırma-uygulama* içinde (ss. 1-5). PegemAkademi.
- Turan, S., & Şişman, M. (2000). Okul yöneticileri için standartlar: Eğitim yöneticilerinin bilgi temelleri üzerine düşünceler. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(4), 68-87.
- Uğurlu, C., Sincar, M., & Çınar, K. (2013). Ortaöğretim okulu öğretmenlerinin örgütsel bağlılık düzeylerine yöneticilerinin etik liderlik davranışlarının etkisi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 266-281.
- Williamson, T. (2008). The good society and the good soul: Plato's republic on leadership. *The Leadership Quarterly*, 19(4), 397-408.
- Wood, K. (2023). Learning leadership: Leading growth in a transactional system. *Canadian Journal of Educational Administration and Policy*, 202, 42-55.
- Young, H., & Belanger, T. (1983). *The ALA Glossary of library and information science*. American Library Association.
- Youngs, P., & King, M. B. (2002). Principal leadership for professional development to build school capacity. *Educational Administration Quarterly*, 38(5), 643-670.
- Yukl, G. A. (2010). *Leadership in organizations*. Pearson Education.
- Zhu W., May D., & Avolio, B. (2004). The impact of ethical leadership behavior on employee outcomes: The roles of psychological empowerment and authenticity. *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 11(1), 16-26.
- Zhu, W. (2008). The effect of ethical leadership on follower moral identity: The mediating role of psychological empowerment. *Leadership Review*, 8, 62- 73.